

VMS

J-12835

itaonica

V

12835

821 163 41-95

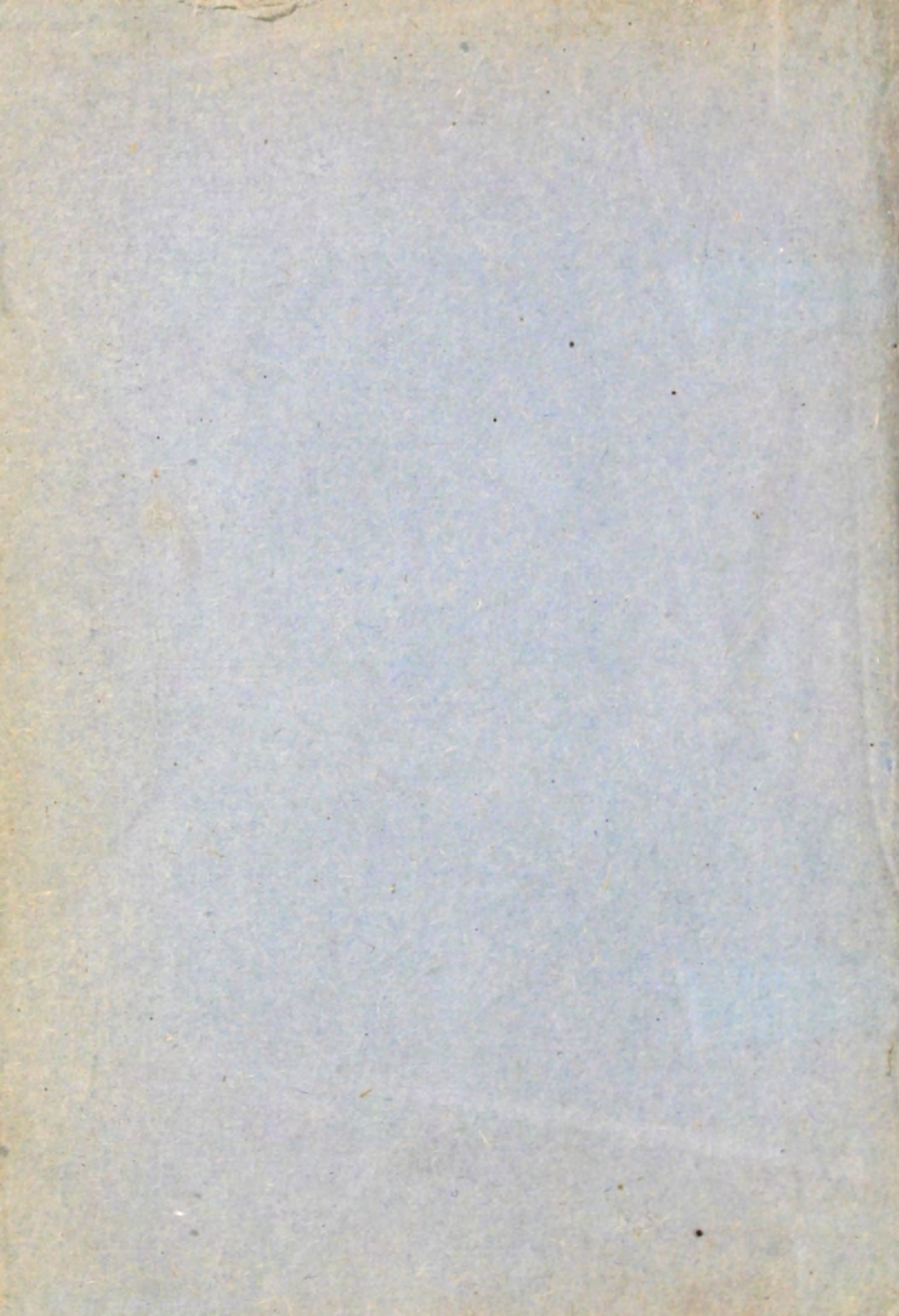

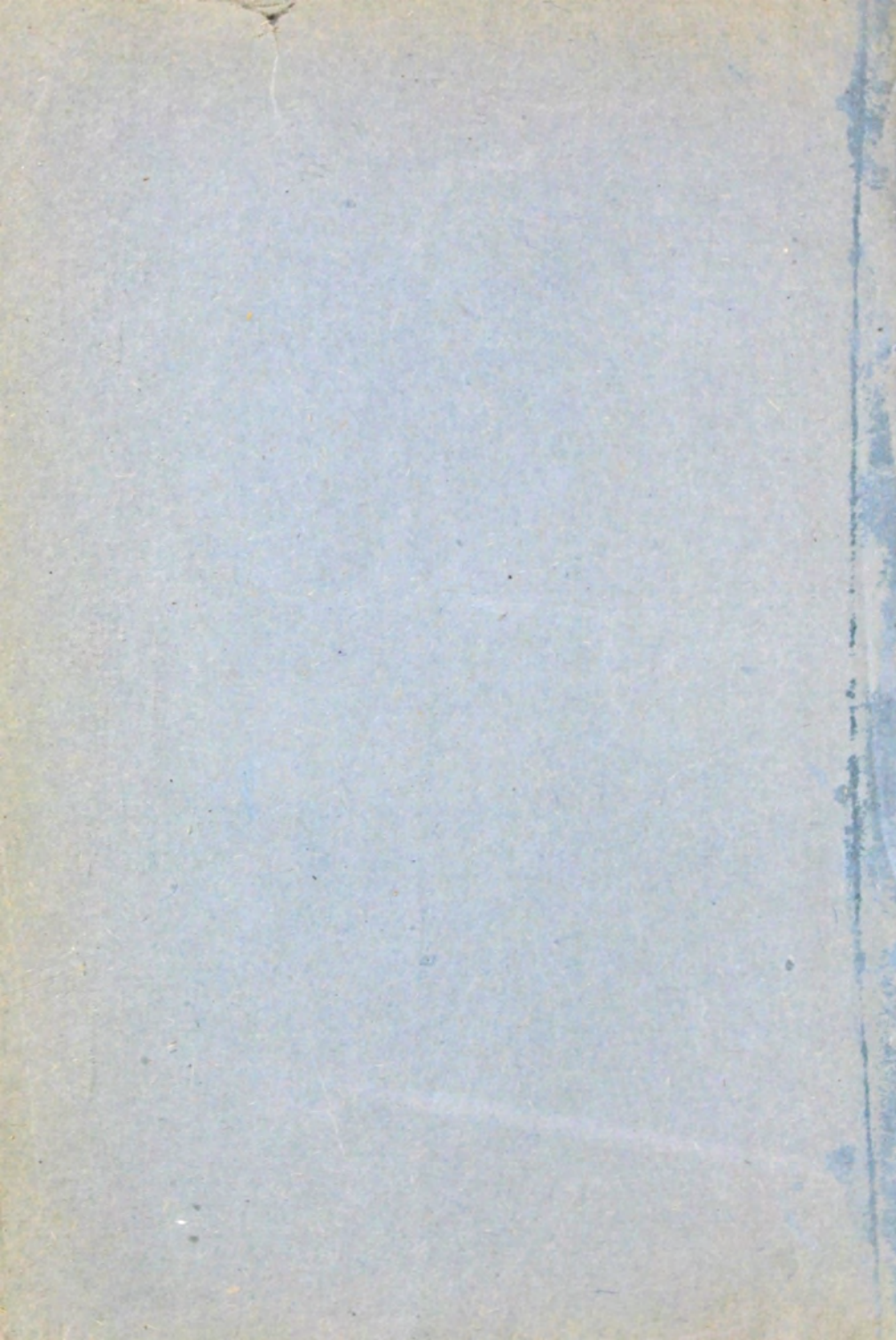
030012835

DRVENIČIJSKI
BIBLIOTEKA
U KRAKOLJEVCU

COBISS

V.H.P.
MARKO CAR

MOJE SIMPATIJE

KNJIŽEVNE SLIKE I STUDIJE
ODABRANO KOLO

P. P. Njegoš, Lj. P. Nenadović, Medo Pucić,
St. M. Ljubiša, Zmaj J. Jovanović, Vojislav Ilić, Milorad Mitrović,
Simo Matavulj, L. K. Lazarević, N. Tompaseo,
Ljubomir Nedić, Natko Nodilo.

ZADAR

Izdala «Megjunarodna knjižarnica» E. de Schönfeld

1913

88

Univerzitetna Biblioteka

I Br. 12835
KRAČU 1746

Štamparija Schönfeld & Co. — Zadar

Muh. ~~960~~-
3574

SADRŽAJ

	Strana
O ovoj knjizi	III—VIII
Petar Petrović Njegoš	1— 22
Ljubomir P. Nenadović	23— 60
Medo Pucić	61— 91
Stjepan Mitrov Ljubiša	93—132
Zmaj Jovan Jovanović	133—153
Vojislav Ilić	155—183
Milorad Mitrović	185—195
Simo Matavulj	197—225
Lazar K. Lazarević	227—242
Nikola Tommaseo	243—278
Ljubomir Nedić ,	279—299
Natko Nodilo	301—318

•••

07

O ovoj knjizi

Književni pokušaji, sabrani u ovoj knjizi, bili su već objavljeni po raznim časopisima, a neki čak i u posebnim knjigama, koje sam u svoje vrijeme izdavao štampom. Što ih sada ponovo objavljujem, mogao bih opravdati time što su ranija izdanja mojih Simpatija mahom iščezla s pazara, te je ta knjiga postala jedna bibliografska rijetkost, koju prijatelji domaće knjige (valjda iz radoznalosti) često traže kod knjižarâ. Ali je za izdanje ove knjige vojevao i drugi jedan razlog.

Knjiga ova, u namisli njena izdavača, imala bi da pripravi zemljište ili, bolje rekavši, da u javnosti preteče, kao literarni glasnik, jedno knjižarsko preduzeće kojemu će svrha biti da među braćom Hrvatima u Dalmaciji (a, uzgred, i među mnogim rođenim Srbima) širi probranija djela srpske književnosti. Knjižarnica g. E. plem. Schönfelda sprema se, naime, da u naročitoj „Biblioteci“ s latinskim pismenima, a u periodičnim razmacima, izda jedan izbor novijih srpskih pisaca, te je prema tome našla za potrebito da ovu knjigu objavi, možda u pretpostavci da bi ona tome preduzeću, koliko toliko, mogla da utre put kod čitalačke publike.

Da li će se izdavalac njen u toj nadi prevariti, nije moje da prorokujem, jer kad bih se u tome pokazao optimist, svijet bi mogao reći da suviše dobro o svojoj knjizi mislim; dok bi, u protivnom slučaju, kogod mogao s razlogom opaziti: a što se u opće upuštaš u posao, kad se pouzdano ne nadaš uspjehu?

Mjesto, dakle, prethodnih nagagjanja o praktičnom uspjehu ove knjige, ja ću ovu priliku upotrebiti da čitaocu dvije riječi o njoj kažem s pogledom na njenu sadržinu. Dojedna glava u knjizi označena je imenom jednoga pisca, po čem bi se, eventualno, moglo zaključiti da se u dotičnom članku iscrpno govori bilo o životu, bilo o djelima odnosnoga pisca, ili čak o obojemu naporedo. U samoj stvari to, često puta, nije slučaj i rasprava, nad kojom je ispisano ime jednoga pisca, ima ponekad u vidu jedno samo — specijalno i ograničeno — lice njegove individualnosti, ili jedno samo polje njegova rada. U opće, kad mi se za to zgoda pružila, volio sam da kod pojedinih pisaca istaknem neku manje analizovanu, pa makar i sporednu crtu, no da ponovo glasom udaram na ono što je s druge strane već naglašeno bilo. Međutim, kad mi je sam predmet nudio priliku da o izvjesnom piscu govorim u opće, nastojao sam većma da uhvatim njegovu osobitu fizionomiju, no da o njemu raspravljam nasitno, i da ga analizujem u svima potankostima. Pri tome sam, kao neki uglednik, imao uvijek na umu onaj osobiti način crtanja, koji se sastoji u oštrom obilježavanju kontura, k čemu se onda, tamo i amo, dodaju zgodni potezi krejona i sjenom označuju tačke, koje umjetnik hoće da jače istakne u očima gledalaca.

Pregledajući ovom prilikom pojedine glave ove knjige, držao sam se postojano načela da u izvornom

tekstu ne činim nikakvih promjena, a to stoga da bi odnosni spisi — ne imajući drugih odlika — zadržali bar svoju rogjenu iskrenost i oblik u kom su mi, raznom prilikom, potekli iz pera.

Ovoliko, u opće, o ovome izdanju.

A sad, na kraju, nek mi prosto bude pomenuti i nešto ličnije, specijalnije. Povodom ranijeg izdanja jednog dijela ovih sastava, nije prošlo, razumije se, bez izvjesnih prigovora sa strane kritike. Pri današnjòj opsežnosti erudicije i složenosti kulture, rijetke su knjige koje ne daju povoda zagrizanju sa strane kritike. I to je, naposljetku, dobro. Teško knjizi koja ne daje povoda raspravljanju, pa čak i prepiranju izmegju kritičara! Taka se knjiga rodila mrtva. Ja sam dakle prigovore kritičara — kad su god zasluživali obzira — ne samo pažljivo čitao, nego sam se, sregjujući ovo izdanje, više puta njima i okoristio. Tako sam, primjera radi, s blagodarnošću usvojio neke ispravke koje mi je izvjesnom prilikom, prikazujući III. kolo mojih književnih eseja, sugerisao daroviti i kaustični hrvatski kritičar i publicist, g. A. G. Matoš. S jednakim priznanjem okoristio sam se za ovo izdanje i nekim opaskama svoga starog, koliko vrijednog toliko i čednog prijatelja Petra Bučića, prilježnog gajitelja domaće i stranih literatura, čije solidno znanje ima samo tu slabu stranu, što je prekomjernom skromnošću osugjeno na neopravdanu besplodnost.

No pokraj osnovanih i u dobroj namjeri učinjenih opazaka, bilo je i takovih zamjeraka koje, doduše, nijesu zasluživale obzira, pa ih stoga neću ovdje ni pominjati. Za jedan jedini slučaj moram ipak da učinim izuzetak, jer je taj slučaj tipičan i zaslužuje da bude istaknut kao specimen kritike, koju bih ja blagim izrazom nazvao „katedarskom“. Osvrćući se u jednoj svojoj

raspravi o Ljubomiru Nediću *) na moj esej o Ljubomiru P. Nenadoviću, g. Dušan S. Nikolajević osjetio je neminovnu potrebu da mi zamjeri kako sam, tobože, učinio veliku pogrešku što sam „u dobrom Ljubi pronašao i Šopenhauera, velikog filozofa pesimizma, i dobrim dijelom Hegela“, mada sam „iz najobičnijeg udžbenika filozofije mogao videti da su Šopenhauer i Hegel dva sasvim suprotna filozofa“.

Kao što čitalac vidi, gosp. Nikolajević, koji govori s visoka, kao neki aristokrat uma, ne samo da ne dopušta (protiv istorijske istine) da je „dobri čika Ljuba“, kao mladi berlinski student, mogao biti zadojen filozofijom Hegelovom, i da su neke njegove misli poznijih dana bile kroja schopenhauerskoga, već bi htio da mi gentlemenki podvali besmislicu, kao da sam tobože nezgrapno zbrkao filozofiju Hegelovu i Schopenhauerovu. Megjutim, ko i samo površno pročita moj članak o Nenadoviću, uvidjeće bez muke, da ono što sam u njemu kazao o mladom Ljubomiru, zanosnom pokloniku hegelizma, no koji je u starije dane opet zato kovao aforizme u duhu schopenhauerskom, nije nipošto pretjerano ni besmisleno, i da sam ja, svakojako, za svoje tvrgjenje iznio i tvrde dokaze. Ili g. Nikolajević možda drži da čovjek, koji je u mladosti (kao, u ostalom, sva omladina po njemačkim univerzitetima četrdesetih godina) počeo da misli idejama Hegelovim, nije nipošto smio ni mogao da se docnije zanosi za Schopenhauerom, zato što su ta dva filozofa ispovijedala nauku sasvim protivnu?

Ta valjda će g. Nikolajević tu ipotezu u opće dopustiti, a da me zato ne obijedi praznoglavštinom, tim

*) D. S. Nikolajević: *Dr. Ljubomir Nedić*, knjiž. studija. Beograd, Štamparija «Tribune», 1912.

prije što je i sam Hegel — filozof apsolutnog idealizma — svoju mislilačku karijeru započeo kao panteist škole Spinozine, i što je i sam Schopenhauer (a to je doista pikantno!) debutovao kao sljedbenik univerzitetske filozofije Hegelove, protiv koje će se kasnije boriti sa svom silom svoje dijalektike! Kad je dakle kao hegelovac mogao započeti i sam Schopenhauer, zašto je to moralo zabranjeno biti jednome diletantu filozofije, koji se slučajno zvao Ljubomir P. Nenadović?

Rekao sam da je ovaj primjer „katedarske“ kritike tipičan, i ne sumnjam da se čitalac o tome potpuno uvjerio. Parenetički i didaskalički ton g. Nikolajevičeve kritike suviše je očevidan, a da bi ga trebalo dalje ilustrovati. Da je g. Nikolajeviču, u opće, samo do toga da drugoga nadmudruje, vidi se, u ostalom, iz njegove druge opaske, u kojoj se sa nečuvenom ležernošću podsmijava mome „gurkanju“ Henrika Heinea megju velike humoriste; Heinea, pisca Putnih Slika, koji za g. Nikolajeviča „ničeg, apsolutno ničeg, humorističkog nema“.

Kad čovjek svojim smrtnim očima pročita ovaj apoditički sud o pjesniku, kojega najbolji kritičari smatraju tipskim predstavnikom tragijskog humora ovog našeg nervoznog vremena, onda mu, naravno, ne ostaje drugo već da protrlja oči i da sam sebe upita: da li se g. kritičar šali, ili ozbiljno govori?

Megjutim g. Nikolajevič govori sasvim ozbiljno, računajući zar na književnu nespремnost pretežnog dijela svojih čitalaca, koji po svoj prilici za drugi humour ne znaju, do za onaj poznati kavanski i orfeumski esprit, o kom nam je izvjesnom prilikom dao zgodnu karakteristiku g. Jovan Skerlič.

Sad ja mogu dopustiti da sam veliki smetenjak, pa baš i onakav, kakvim bi htio da me prikaže gosp.

Nikolajević; ali ću ovom prilikom, opet zato, pokušati da — izuzetno — isturim jednu pametnu. Ljubav za ispravnost, koja čovjeka goni da ustaje na obranu istine u nauci, to je besumnje vrlina koju treba hvaliti. Ali kad čovjek, da bi svoju ličnost istakao, misli da mu valja obarati nešto, što svak drži za ispravno, on tad naprosto udara u ekscentričnost. Isticati odvažno svoje mišljenje, to je dopušteno svakome; ali publika ima pravo zahtijevati barem toliko, da je to mišljenje decentno.

I ovim sam o ovoj knjizi kazao, što sam u glavnom imao da kažem. Opraštajući se od nje, a valjda i od specijalnog predmeta kojemu je ona posvećena, ja joj želim da kod domaće publike naigje na onu istu strogu nepristranost, kojom sam se i sâm rukovodio pišući svaku njezinu stranicu. — Pjesnik Lafontaine savjetovao je izvjesnom prilikom francuske pripovjedače, da svoje radove zbijaju u što manje štampanih stranica, po čem se vidi kako je već u njegovo doba otimao mah zli običaj razvučenosti i suvišnog brbljanja. Ugledajući se se u velikog francuskog fabulista, ja bih se usudio reći da bi se toga savjeta imali držati naročito kritičari. Kad se kritičarev posao svede u prave granice, rekao bih da se i o najboljem književnom ili umjetničkom djelu malo što može kazati, što bi zbilja korisno i potrebno bilo da se kaže.

Ma kako se o tome inače mislilo, ja se kao pisac kritičnih pokušaja tješim time, što moji članci, sabrani u ovoj knjizi, nijesu bog zna kako dugi. Za zbijenost u književnom radu, moglo bi se kazati što i za mir u državi: njome je svak na dobiti: i pisci, i izdavaoci, i kritičari, i — što je glavno — čitaoci.

Zadar, u aprilu 1913.

M. C.

Petar Petrović Njegoš

I.

„Gorski Vijenac“ *)

Veliki engleski državnik i prijatelj balkanskih naroda, W. E. Gladstone, kazao je za Crnu Goru, u svojoj apologetičkoj monografiji o toj srpskoj zemlji, da je karakteristična crta, s koje bi se ona mogla da uporedi sa Grčkom Homerovom ili ahajskom, ragjanje u istini velikih ljudi u uskim granicama kretanja i rada. I, zapravo, ne samo Petar I. — crnogorski Likurg — no ni njegovi nasljednici na crnogorskom prijestolu

*) Ovaj članak, napisan izvorno za publiku italijansku, izišao je 1887 god. u rimskom listu «Fanfulla della Domenica». U srpskom prijevodu dao sam ga prvi put štampati u časopisu «Nemanja», u svesci za januar 1888; zatim je ušao u zbornik «Moje Simpatije», kolo I. Sad ga ovdje prenosim bez ikakvih dodataka, a uz neke male stilističke izmjene. Njegova prvobitna namjena neka služi opravdanjem i izvinom za sve ono što bi, u očima domaćeg čitaoca, moglo u njemu izgledati suvišno, ili nepotpuno.

M. C.

nemaju šta da zavide velikim ljudima, čije su ime obe-smrtili grčki istorici doba klasičnoga.

Petar II., vladika-pjesnik, bio je posljednji u redu vladara mitronosaca koji su upravljali Crnom Gorom — sa krstom i mačem — mal' te ne puna dva vijeka. Kuća Petrovića-Njegoša, u kojoj se god. 1813 rodio ovaj veliki Srbin, imala je tu rijetku sreću, da za dvjesta godina svoga vladanja nije dala jednog ciglog mekušca. Ovaj Petrović, kojega Crnogorci nazivahu, pa i danas nazivlju *Vladika Rade*, stupio je na vladu u osamnaestoj godini svoga života. Obdaren rijetkom ljepotom fizičnom i neobičnom bistrinom i pronicavošću duha, bijaše on pravi tip crnogorskoga junaka iz viteškog doba, kojemu doticaj sa zapadnom kulturom i liberalne ideje francuske revolucije bijahu još većma podjarile urogjeni žar i plamen ljubavi za slobodom. Osim svog rodnog jezika, on je, po svjedočanstvu savremenikâ, lijepo govorio francuski i ruski, a razumio je prilično i talijanski. Veoma je volio čitanje, naročito djela istorijskih. Stare klasike grčke i latinske čitao je u prijevodu ruskom. Pričaju o njemu da se rastom odlikovao i megju samim Crnogorcima, i da je puškom gagjao tako vješto, da bi tanetom jabuku na dvoje prestrigao, kad bi mu je koji od pratilaca u vazduh bacio, da je pogodi letimice. Kao god Friderik II., pruski kralj-filozof, imao je trenutaka u kojima je pokazivao najveću popustljivost i mekoću, a drugih časova opet, u kojima bijaše do kraja nepopustljiv, upravo despotičan. U ostalom, nije bila samo njegova impozantna spoljašnost, s koje su mu se Crnogorci divili; oni mu se divljahu i od njega prezahu nadasve stoga, što je neobičnom strogošću zahtijevao da se vrše zakoni. Za lupeža imao je gotova vješala, a za izdajnika i ubicu ubojno zrno.

Pod njegovom vladom učinjen je kraj starom sistemu patrijarhalnog vladanja, po kome je svako crnogorsko pleme sačinjavalo malu republiku za sebe. On ukide i negdašnjeg upravitelja („guvernadura“), koji je djelovao kao suveren pod vrhovnom vlašću mitropolitovom, i uze u svoje ruke cijelu oblast, ustanovivši pri tome senat od dvanaest članova, kao „veliki sud“ za cijelu zemlju, kojemu je on predsjedavao glavom. Njegovo je djelo i ustanova perjanikâ, neke vrste oružane garde u službi vladaoca i senata. Da bi državi stvorio izvor prihoda, zaveo je porez, koji prije njega ne postojашe, ili tek u nekoliko, te kad se stanovnici neke crnogorske nahije pobuniše protiv te ustanove, Vladika skrha odmah vrat ustanicima, naredivši da se smjesta „mušketaju“ kolovogje pobune. Pod njegovom vladom otvorena je na Cetinju prva javna škola, a tako isto i prva štamparija (1834). U opće, u izvagjanju svojih reformama, pokazivao se vrlo strog. Svakojako njemu pripada velika zasluga što je uspio da pokori najnepokornije pleme na svijetu; i neukrotivi sinovi Karadaga, koji po prirodi ne trpe nikakovih stega, pokloniše se i pokoriše njegovu autoritetu junaka pobjednika i ovjenčanog srpskog pjesnika.

Petar Petrović Njegoš, proslavljeni autor *Gorskoga Vijenca*, koji se svojim besmrtnim djelom uzdigao poput orla iznad svih ostalih pjesnika svoga roda, umro je mlad (1851 god.), tek u tridesetosmoj godini svoga života, te bi ukopan navrh Lovćena, crnogorske divplanine,

«Što se gleda sa pučinom pustom
Slavskog mora prema sebi,
Baš kô dvoje zaljubljenih,
Što s' ne mogu načuditi
Jedno drugog divnu čaru» —

a koju narodna fantazija slavi i uznosi kao srpski Parnas.

* * *

„Gorski Vijenac“ slavi *Sicilijanske vespre* (večeri) ili, kao što drugi htjedoše, *Vartolomejsku noć* crnogorsku, koja se u krvi odigrala na badnji dan 1702 godine. Da bi se dobro shvatilo djelo pjesnikovo, treba letimice pregledati istoriju njegova zavičaja prije toga doba. Pod vladom četrnaest vladika koji upravljahu zemljom za sto i sedamdeset godina, narod crnogorski ne samo da je neprestano živio, kao što i danas živi, s golom sabljom u ruci, nego je imao nesreću te je u svojoj sredini — po riječima istoričarâ — odnjihao ljućega neprijatelja nego li bjehu i same turske paše i njihove vojske. Tog su neprijatelja predstavljali oni odrogjeni sinovi Crne Gore, koji, primivši vjeru Muhamedovu, šurovahu s Portom, stvarajući i podržavajući tako vječitu opasnost za neodvisnost zemlje. Da bi kraj učinili vjerskom otpadanju, koje sve to više zahvataše maha, i ujedno spasli otadžbinu od jarma turskoga, odluče Crnogorci, u narodnoj skupštini koja se držala na Cetinju pod predsjedništvom vladike Danila I.a, da pogube noću sve odmetnike, izuzevši one koji bi izjavili da se vraćaju u krilo vjere pradjedovske. Užasni pokolj izvršen je noću, izmegju badnjega dana i božića. Nije bio zasnovan na široko, al' je opet ispao krvav: otac pogubi sina, brat brata, te prije neg se mlado sunce javi na nebu, Crna Gora „osta čista od nekrsta“. I dok Bosna i Srbija, crnogorske posestrime po vjeri i krvi, dopadoše turskoga ropstva poglavito s renegatskih sple-taka, kršna Crna Gora očuva svoju slobodu i svoju narodnost postupkom, istina, prijekim, no koji je, izgleda, bio nuždan, fatalan, neizbježan.

U *Gorskom Vijencu* pjesnik hoće da opravda taj očajnički korak koji je, nakon mnogog kolebanja i u odsudnom času po Crnu Goru, mogao da dobije privolu neodlučnog vladike Danila, prvog vladike iz kuće Petrovića-Njegoša. Osnovna misao ovog djela, kojemu je smjer da proslavi i uveliča narodnu borbu za opstanak, originalna je i veličanstvena; a za spoljašnu odoru, pokraj svega nedostatka jedne strogo odregjene književne forme, moglo bi se kazati da je ona prije stvar jedinstvena, nego li rijetka u književnosti srpskoj.

Šta je upravo *Gorski Vijenac*? — pitahu se često domaći kritičari, sa željom da poblize odrede književni oblik remek-djelu Njegoševu. Je li to stihovna drama, ili poem epski? I kao da se najzad složiše u estetskom kompromisu, te ga po nevolji nazvaše epskim pričanjem u obliku dramskom. Što se nas tiče, mi nijesmo voljni da se toj definiciji opiremo, ma da smo daleko od toga, da bismo je smatrali za tačnu i, naročito, potpunu. Po našem shvatanju, pri svemu tome što u „G. V.“ ima ulomaka narativne poezije, koji se odlikuju izrednom epskom snagom, ipak supstrakt ovoga djela većim je dijelom lirski. Ovo će valjda izgledati čudnovato ljudima koji u *Gorskom Vijencu* htjedoše da nazru neku vrstu srpske *Ilijade*; megjutim stoji fakat da je Njegoš, naporedo sa ovim glavnim djelom svojim, radio i gotovo savremeno izdao dvije oveće epske pjesme*), po čem bi se dalo zaključiti e bi on — da je voljan i namjeran bio da nam u najboljem djelu svom ponudi pjesmu epsku — bio jamačno udario drugim putem i došao do sasvim drukčijeg rezultata. O srpskoj ili crnogorskoj

*) «Kulu Gjurišića» i «Čardak Aleksića» izdao je Vladika god. 1847, dakle iste godine kad i «Gorski Vijenac».

Ilijadi, kako već bilo, ne može dakle biti govora, a ni o epskom spjevu u opće. Što se pak tiče dramskih osobina *Gorskoga Vijenca*, ja mnim da ga neće niko, kome je poznato što se za dramu ište, tim imenom nazvati. I, zapravo, ako drami oduzmete radnju, zaplet i rasplet dramatski — što upravo nedostaje *Gorskom Vijencu* — to na njegovoj strani ostaje sama suština liriska. Pri tom nema sumnje da je liriska žica najjače razvijena bila u eminentno subjektivnoj prirodi Vladike Rada, koji je skupa sa Brankom Radičevićem — pjesnikom omladine — stvorio najljepše alemove izvorne poezije srpske. Jedan odličan kritičar biogradski *), koji je posvetio životu i djelima pjesnikovim jednu koliko originalnu, toliko savjesnu studiju, izrekao je o „Gorskom Vijencu“ sud u kom je, kako se nama čini, dao vrlo zgodnu karakteristiku ovoga djela. „Gorski Vijenac“ — veli taj pisac — odabrano je lirsko cveće naroda crnogorskog, skupljeno u jednu kitu, u kojoj raznolikost boja predstavlja raznolikost osoba, dok dogagjaj, koji pesnik opeva, sačinjava svileni konac koji spaja cvet sa cvetom. Njegoš je lirski pesnik po svome najboljem delu“.

„Gorski Vijenac“ se većinom sastoji iz monologa i dialoga, koji ne stoje uvijek megju sobom u strogo odregjenoj vezi, i koje kad i kad vrlo zgodno prekidaju tako zvana „kola“, koja te u neku ruku podsjećaju na horove u starim grčkim tragedijama. Ali oni, u svome skladnome sklopu, predstavljaju mrežu u kojoj su utkane najskrovitije narodne misli i osjećanja, divnu sliku života i filozofije crnogorskih brgjana u svima mogućim

*) Isp. raspravu: *Petar Petrović Njeguš* od Svet. Vulovića. «Godišnjica Čupićeva». God. I., str. 336.

oblicima. Jezik i stil liče bronzu, u kojem ne može da uquine misao, kao što ne može da uquine narod u kom je pjesnik živio. Radnja nije podijeljena na činove, kao što to obično biva u pozorišnim djelima, ali bi se dala podijeliti na devet slika, kao što je to vrlo zgodno učinio autor izvrsnog prijevoda njemačkog, d.r Kirste.

Prva slika započinje veličanstvenim govorom vladike Danila, koji kune kletu sudbinu što je predala junački narod srpski na milost i nemilost Osmanlijama, i sjećajući se svog skorašnjeg robovanja među Turcima, kojega se bješe oslobodio otkupom od trista dukata, žali „po sto puta“ što nije i sam pao žrtvom nevjernika, u mjesto što je doživio toliku bijedu narodnu. Zatim pristupaju, jedan za drugim, u kratkim razmacima, najuglednije i najhrabrije vojvode crnogorske, i svi redom daju oduška svojim osjećajima u smislu, kao da bi već krajnje vrijeme bilo da se otadžbina oslobodi od Turaka, koji svojom najezdom prijete cijeloj zemlji i odvođe hiljadama Crnogorce u Islam.

Druga se slika započinje horom, spjevanim u ponosito-jadovitom stilu narodnih pjesama, u kome su nenadmašnom vještinom izredane najljepše, al' ujedno i najtužnije stranice srpske istorije. Čitalac se divi Vladičinoj apotezi Miloša Obilića, tog legendarnog junaka srpskog naroda, koji — veli pjesnik — zamračuje slavu kralja Leonide i Mucija Scevole, i nadmašuje viteške podvige divne Sparte i velikog Rima. „Bog se dragi — tužno zatim poklikuje — na Srbe razljuti

Za njihova strašna sagrešenja.
 Naši cari zakon pogaziše,
 Počeše se krvnički goniti,
 Jedan drugom vadit' oči žive;
 Zabaciše vladu i državu,

Za pravilo ludost izabraše;
 Nevjerne im sluge postadoše
 I carskom se krvlju okupaše;
 Velikaši, proklete im duše!
 Na komade razdrobiše carstvo,
 Srpske sile grdno satriješe;
 Velikaši, trag im se utr'o!
 Raspre sjeme posijaše gorko,
 Te s njim pleme srpsko otrovaše.
 Oh prokleta kosovska večero!
 Kud ta sreća, da grdne glavare
 Sve potrova i trag im utrije,
 Te bi Srbin danas Srbom bio!»

I dalje, uzimljući na nišan mrtvilo Crnogoraca, koji trpe u svojoj kući tursku poplavicu:

— «Što je ovo, evo neko doba,
 Te su naše gore umučale?
 Ne razležu ratnijem klicima,
 Počinu ni rgja na oružje!
 Ostade ni zemlja bez glavara...
 Nekršću se gore usmrgješe...
 Ujedno su ovce i kurjaci!
 Združio se Turčin s Crnogorcem:
 Odža više na ravnom Cetinju...»

Dialozi, što zatim dolaze, kreću se svi oko istoga predmeta: oko junačkih djela i smjelih podviga koji su preduzimani u XVI. i XVII. vijeku u maloj kneževini zetskoj, a u kojima se proslaviše sa ličnoga junaštva i velike ratne vještine neustrašivi unuci Ivana Crnojevića. Dikcija, snažna i jezgrovita, homerske je plastičnosti; al' se u opće osjeća nedostatak radnje i, prema tome, interesa dramatskog.

Ni u trećoj slici ne izlazi dialog iz granica običnog epskog prikazivanja narodnih običaja i osjećanja, ma da se razgovor lakše kreće i življi postaje stupanjem na pozornicu suprotne stihije u licima predstavnika Moslimstva.

Ali se već čuje potmula huka oluje koja se primiče, te i ako dalji razvitak dogagjaja odlaže katastrofu, ono se ipak razumije, e neće proći bez okršaja izmegju Turaka i Crnogoraca. Vladika nastoji svima srestvima da zalutalu braću dozove k sebi na lijepe, dokazujući vješto, e ih ne valja prijeko osugjivati što su se od svoje vjere odmetnuli, jer se ljudi dadoše zavesti, neki strahom, a neki zamamljivom kupom Muhamedovom, koja bi i jače od njih opila. Šta je čovjek? Slabo živinče. Strah okalja često obraz životu, a svi smo uza zemlju privezani slabostima; malo ih je koji lete nebu pod oblake. Povratak zalutale braće, završuje vladika, bio bi radostan dan za Crnu Goru:

«Duša bi mi tada mirna bila,
Kako mirno jutro u proljeće,
Kad vjetrovi i mutni oblaci
Drijemaju u morskoj tavnici».

Na to će mu Skender aga, jedan izmegju prorokovih poklonika:

«Ja se čudim, lijepe mi vjere,
Kakav davaš prigovor, vladiko!
Vidi je li suda od dva pića?
Ali kape za po dvije glave?
Manji potok u viši uvire,
Kod uvora svoje ime gubi,
A na brijeg morski obojica;
Oli ćele hvatat' u kamicu,
Da uljanik u gori zametneš?
Niko meda otle jesti neće.
Goniš kamen badava uz goru;
Staro drvo slomi, ne ispravi.
I zvjerad su isto kao ljudi:
Rod svakoji svoju vjeru ima;
Za kokošku i orla ne pitam,
No što strepi lav od guske, kaži?»

U ovim je riječima toliko istine i toliko izrazne snage, da bi teško bilo što slično u našoj pjesničkoj literaturi naći. Slike i poregjenja tako su prilagodjena prilikama i individualnom karakteru lica, koje ih upotrebljava, da im niko drugi nije mogao dati života, do li genije pravoga pjesnika. Širenje korana nalik je na goropadnu bujicu, te šaka brgjana neće, doista, biti u stanju da je zaustavi. Ovako neumitna logika sljedbenika prorokova. Ali gdje se islamski pogled na život najjače ispoljava, to je u onom zanosnom opisu tjelesnih uživanja u Muhamedovu raju, u kome stanuju plavočke hurije; opis koji pjesnik stavlja u usta Mustaj-kadiji, jednom od crnogorskih renegata. Istočna se mašta ovdje spojila sa religioznom mistikom, pokazujući tim pravu pjesničku prirodu Njegoševu, po čijem je shvatanju, kao što reče jedan njemački pisac*), raj Muhamedov morao imati mnogo više čara i draži, nego li raj Hristov.

Bujan i topao mlaz govora izvire živahno iz pjesnikove fantazije i tamo gdje nam, u četvrtoj slici, sa nekoliko dosjetljivih poteza opisuje društveni život mletački, ma da u samoj stvari to ne stoji ni u kakvoj vezi sa pobunom crnogorskom. U raznim svojim putovanjima po Evropi, bijaše se Vladika Rade jednom zaustavio u duždevu gradu, te upoznao njegov razuzdani i pokvareni život. Vrativši se u svoje planine, postavi on sebi ovo pitanje: „Šta bi rekao moj Crnogorac, koji nije nikad iz svojih golih i strmenitih krševa izišao, kad bi jednog dana dopao u Mletke?“ I, gle, pod njegovim perom niče čitav niz sirovo-naivnih utisaka, koje pjesnik stavlja u usta svome vojvodi Drašku, divnom

*) Heinrich Renner. Vidi podlistak dnevnika «Deutsche Zeitung» od 17. jula 1886.

tipu lakrdijaša, koji kao da je stvoren da ističe sva umna dovijanja i doskočice prostonarodnog humora, bilo u žigosanju luksusa i moralne razvratnosti omato-relog mletačkog društva, bilo u kritikovanju trulih sudova i himbene vlade, jal' u ismijavanju frivolnosti pozorišnih predstava i nakaznog igranja po rastegnutom užetu.

Neke Draškove opaske o toj zadruzi izrogjene vlastele, razmažene ženskadije i u svakoj opačini ogrezla naroda, dostojne su, zbilja, reskoga pera Gozzi-eva ili Goldoni-eva.

U ovom je odjeljku, pored navedenoga, još jedan opis moslimanskih svatova i tužno naricanje djevojke Crnogorke (sestre Batrićeve), koja će da svisne od žalosti za poginulim bratom, te koja se najzad ubija u naručju djedovom. Ovo naricanje koje nosi na sebi obilježje pretežito narodno, smatra se kao jedan od najljepših ogleda lirike srpske, i moglo bi se bez zazora uporediti — s obzirom na neposrednost intonacije i živu tugu kojom je zadahnuto — sa Andromahinim plačem nad lješinom Hektorovom u posljednjem pjevanju „Ilijade“.

U petoj slici sretamo se već s pripremama za borbu. Ali ni ovdje nema prave dramske akcije, ma da na srijedu stupaju dvije originalne i tipske pojave: baba vještica, koju Turci htjedoše da upotrebe kao uhodu, i slijepi starac, manastirski starješina, iguman Stevan, koji u svome slikovitom govoru izražuje nekoliko filozofskih pogleda piščevih i razvija sasvim panteistički pojam o svijetu.

Posljednje četiri slike, koje su takogje sastavljene u visokom epskom stilu narodnih pjesama, mnogo su kraće i govore o potonjim pripremama za ustanak; na

kraju, u dialoškoj formi, dolazi opis samoga pokolja, koji se završuje s potpunim oslobogjenjem Crne Gore ispod gospodstva otomanskoga.

* * *

To je u kratko sadržina „Gorskoga Vijenca“, za koji bi se moglo kazati da je prije niz pjevanja manje ili više lirskih, ali svuda jednako snažnih i jezgrovitih, nego da je to neki sastav dramatski. Vilim Schlegel, čuveni estetičar romantičke škole njemačke, prebacivao je francuskoj publici, u svojim lekcijama iz dramatske književnosti, da je suviše nestrpljiva, a dramaturzima francuskim, da mnogo popuštaju nestrpljenju svoje publike, kad u svojim djelima zanemaruju „one tačke odmora i vrlo umjesne počivke, gdje se u starinsko doba javljala poezija lirski“. Po mišljenju Schlegelovu, francuski pisci ne unose u svoja pozorišna djela dovoljno „onih momenata u kojim duša sama sebe tješi i, na neki način, uznosi, bacajući melanhoničan pogled na prošlost i budućnost“*).

Nećemo da raspravljamo o ovoj kritičkoj primjedbi Schlegelovoj, kojoj bi se, u ostalom, imalo mnogo što šta da zamjeri; mi ćemo se ovdje ograničiti da konstatujemo, kako njegova opaska ne može, u opće, da nagje primjene na „Gorski Vijenac“, u kome ne samo da nema neprekidne radnje i trzavosti, koja raste od pojave do pojave, nego, šta više, lica, u mjesto da nešto rade, ona ili raspravljaju, ili se savjetuju. Kao što to obično biva u dramatskim djelima koja su sastavljali pjesnici lirski, lica, pošto izgubiše svoje vrijeme lutajući

*) A. W. Schlegel: «Vorlesungen über dram. Kunst und Litteratur». IX. Vorl. Heidelberg 1817; 2. Aufl.

maštom po oblacima i raspravljajući, grabe pri kraju da nadoknade gubitak vremena, tako da katastrofa, u mjesto da je posljedica postepenoga raspleta, koji se postupno primiče kulminaciji, prasne baš kao iz vedra neba grom.

Suvišno bi bilo dokazivati, kako to sačinjava ne malu manu u pravim dramatskim djelima; ali kad „Gorski Vijenac“ niti ima sastava, niti ima karaktera pravog dramata, to ne bi bilo opravdano od njega zahtijevati jedinstvo i trajašnost u radnji, koja ovdje ne bi mogla ići tragom postupnog i koncentrisanog razvitka, čim ni glavna osoba, knez Danilo, a ni ostala sporedna lica, ne predstavljaju po sebi izdvojenu individualnost, nego su prije inkarnacija jednoga tipa koji, u obilju veličanstvenih i raznolikih prizora, što ih pjesnik crpe iz prirode, teško može da očuva strogo odregjenu fizionomiju. Drugim riječima, Vladičina lica nijesu upravo *karakter*i, u kojima bi izražene bile specijalne osobine jednoga individua, nego *tipovi*, koji predstavljaju opća obilježja jednoga plemena. Pa onda, ono što ovom pjesničkom djelu oduzumlje najvećma karakter dramatski, to je potpuna oskudica bilo kakvog ljubavnog prizora; a ljubav, ma koliko da ju je više puta na zlo upotrebila moderna književnost, ostaje opet zato jedan od najjačih afekata čovjekovih, — afekat koji će vječno služiti kao osnov poglavitim vrlinama i poglavitim porocima ljudskim. Ali ako ljubav u Vladičinu djelu ne igra glavne uloge, ona iz njega nije ipak mahom isključena, i nijesu rijetka mjesta u poemi, u kojima se odaje pošta ovoj najplemenitijoj megju ljudskim strastima.

Glavni interes „Gorskoga Vijenca ne sačinjavaju dogagjaji o kojima se pripovijeda, niti lica, što se ispred nas redaju, već — kao što u početku nagla-

sismo — taj interes sačinjava ličnost pjesnikova. Vladika Danilo, ako dobro promotrimo, nije niko drugi, nego sam pjesnik, koji iznosi sebe na pozornicu, kao što čini Dante u svojoj *Komediji*, a tragedija koju nam priča, to je ona ista što se odigrala u njegovu srcu.

Za „Gorski Vijenac“ može se s pravom kazati, da je to biblija naroda crnogorskog, jer je u njemu ispriповijedana ne samo sva golema „borba za život“ ovog novog Izrailja kroz pustinje otomanskog varvarstva, nego je njime ujedno sazdan i jedan veliki obrazac jezika i stila. I nek ovo uporegjenje sa biblijom ne izgleda kao prazna retorička figura. Kao što nam, kad čitamo Stari Zavjet, stoje uvijek pred umnim očima livanske palme i kedri, i strogi običaji naroda jevrejskoga, sa njegovim zakonima i veličanstvenim obredima njegove religije, tako nam se ovdje, u velikoj poemi srpskoj, ističe pred očima potpuna slika onoga junačkog „gnijezda sokolova“ koje je, boreći se za slobodu i vjeru pradjedovsku, znalo da se takmi u viteštvu — ako ih ne bude čak i nadmašilo — sa junacima Trmopila i Maratona. Religija, filozofija, moral, običaji, istorija, vjerovanja, položaj zemlje, ćud, vrline, poroci — sve je u toj knjizi našlo vjerna izraza. Sve osobine izabranog naroda, počinjući od junaštva, tog ideala srpskoga naroda, pa do najzadnje svakidašnje sitnice, nagjoše tu svoje vjerno ogledalo. Šta je dakle junaštvo? „Najslagje piće duševno, kojim se pjane pokoljenja“. A ko ima pravo da se nazove junakom? Onaj koji, kao Vuk Mandušić, uzdiše za svojim dževerdarom, što ga u dvoje prestriže, kao trsku, kletu dušmansko tane, dok je njime gagjao Turčina. „Više žalim pusta dževerdara, no da mi je (turska puška) ruku okinula!“ Ovaki priori gordoga preziranja smrti, vrlo su obična stvar

megju Crnogorcima, čemu se nije čuditi, kad se promisli da se to dogagja u zemlji, u kojoj se smrt na bojištu smatra kao smrt prirodna, a smrt na meku dušku kao sramna i prirodi protivna. Oni slave i uznose mladoga borca koji je pao u cvijetu mladosti na polju slave, kao junak Tirtejev, a nemoćnu starost smatraju predmetom zazora i sramote.

«Kud ćeš veće bruke od starosti?
Noge klonu, a oči izdaju,
Uzbljuti se mozak u tikvini,
Podjetinji čelo namršteno,
Grdne jame nagrđile lice,
Mutne oči utekle u glavu».

Ali kad bih htio da navodim sva lijepa mjesta nalik na ovo, to bih morao da ispišem gotovo čitav spjev; on je pravi majdan pjesničkih ljepota. „Gorski Vijenac“ je najveći umotvor Njegošev; u njemu se ogleda ljepota Homerova, uz polet i strogu ozbiljnost Dantovu.

Apostoli „teorije“, kojih ima na pretek u svakom narodu, još će neprestano lomiti glavu kako da najpo-desnije karakterišu ovu zlatnu knjigu, koja je već toliko naraštaja oduševila. Megjutim mi, koji ne ocjenjujemo vrijednost literature prema tome, koliko ona odgovara strogim definicijama, smatramo za svejedno, podudarao li se ili ne podudarao „Gorski Vijenac“ sa pravilima ne znam koje poetike. On je lijep, mnogostrano lijep — i to je za nas dosta. Što se on izdvaja od ostalih, po strožem pravilu skrojenih poema, to nimalo ne škodi njegovoj istinskoj vrijednosti, a u koliko liči drugima, to ni u koliko ne veliča utisak što ga djelo proizvodi na nas. Mi ga primamo za ono što jeste, t. j.

za sastav pun života, originalnosti i ljepote, kojega je predmet prost, kao i vještina kojom je izveden. Ovdje nema ni pjesničkog gizda, ni lažne idealnosti, ni romantičnog vizantinizma. Zemljaci Njegoševi ni u čemu nijesu nalik na pastiriće Greuzove, ni na markiziće Fragonarove, nego su to ljudi autentični, kao što umije da ih stvara poezija Homerova i Šekspirova.

Petar Petrović Njegoš, slikajući svoje narodne tipove, raspolaže tajnom one neusiljene i monumentalne savršenosti, kojoj se moderni svijet, primjera radi, toliko divio i divi u spisima Goetheovim; te da njegovi junaci i nijesu napisali svojom krvlju, tokom vijekova, najljepše stranice srpske istorije, oni bi opet, radi humane istinitosti kojom su naslikani, imali sve pogodbe da za svoga sačinitelja zahtijevaju neosporno pravo na besmrtnost.

II.

Napomena. Kao dopunu pjesnikove karakteristike u gornjoj crtici, dodajem ovdje ovaj članak objavljen o pedesetoj obljetnici Njegoševe smrti, oktobra 1901, u mostarskoj «Zori»:

U pjesnikov vijenac

Suroj hridi koja gromadom svojom nadvisuje okolna brda i planine, nije lako golim okom prozreti intimnu prirodu, unutrašnji sastav, ako se čovjek ne naoruža zgodnim alatom, ili još bolje, ako se glavom ne po-

trudi do njezina podnožja i, čekićem u ruci, ne prouči mikroskopske česti njene, u kojima se divnim skladom zameće trag najtvrgjem kristalu.

Koje je mjesto pjesnik zauzimaao u jerarhiji genija? Kakva je bila osobita priroda njegova književnog talenta? Kojim je utjecajima podlegao u svojoj literarnoj karijeri? Koje je mjesto zauzeo u domaćoj književnosti? Sve su to pitanja i kveziti, koje mi danas nećemo da postavljamo, ni da rješavamo. Proučavati ljudske pojave i tražiti postanak literarnim produkcijama, to je, istina, posao književne kritike; no mi taj posao danas od sebe otklanjamo i pred složenu ličnost ovog srpskog umnika stupamo kao blagodarna unučad, kao topli admiratori. Kiteći podnožje njegove moralne statue, mi niti imamo vremena, niti smo tako mirni duhom, da bismo mogli da tom majstorskom djelu kritikujemo detaljne mane.

U svojoj nastranoj, no svakojako genijalnoj knjizi o Vilimu Šekspiru, htio je Viktor Hugo da uspostavi princip o ravnopravnosti genijâ, tvrdeći kako, pri izvjesnom stupnju genijalnosti, mora da nužno prestane svaka jerarhijska razlika, te da, primjera radi, Homer vrijedi koliko i Dante, Dante koliko i Šekspir, a ovaj koliko i Goethe i t. d. Veliki je francuski pjesnik svoju tezu divno branio, ali je opet nije mogao do kraja obraniti. Na nedoglednom nebu duha ljudskoga, stalne zvijezde niti su sve jednako krupne, niti se u našim očima jednako blistaju. Prema tome, nijesu jednake ni one zvijezde-vodilje, koje od iskona predvode čovječji rod i koje obično nazivljemo genijima.

Jedan savremeni talijanski pisac *), koji se takogje bavio klasifikacijom genija, riješio je to pitanje mnogo

*) Giuseppe Chiarini, pjesnik i urednik časopisa *Rivista d'Italia*, što izlazi u Rimu.

razboritije nego li je to učinio veliki francuz. On naime književnike, a naročito pjesnike, dijeli na tri velike grupe. Prvoj pripadaju oni, u kojih um nadmašuje vještinu izraza; u drugu dolaze oni, u kojih oštroumlje i vještina idu naporedo; treći su pisci oni, u kojih je vještina (umjetnost) natkrilila umnu snagu. U prvu kategoriju italijanski pisac stavlja Eshila, Danta, Šekspira; u drugu Goethe-a, Molijera, Leopardi-a; u treću Popa, Racina, Platena.

Da srpskim čitaocima klasifikacija bude još jasnija, dodaću sa svoje strane napomenu, da bi kod nas u prvu kategoriju našao mjesta Sima Milutinović, u drugu Zmaj Jovan Jovanović, treću Vojislav Ilić.

Što se Njegoša tiče, ma da je on po prirodnome daru, dakle po talentu svom, bio nesravnjivo veći od potonje trojice, on bi opet spadao u prvu kategoriju, t. j. u kategoriju genijalnih ljudi, u kojih su prirodna svojstva kud i kamo jača od književničke vještine.

Pročitao sam u životu svom nekoliko definicija poezije, i u svakoj nagjoh ponešto istine, ali savršena ne bješe nijedna; stoga neću ni ja tako drzak biti, da ovdje iznesem svoju i da je čitaocu preporučim kao najzgodniju. No, oslanjajući se na ono malo iskustva što sam ga u predmetu stekao, rekao bih barem to, da je od sviju bitnih osobina što se u pjesnika traže, najvažnija ta, da u njegovim djelima odjekuju živi i topli glasovi prirode. Koliko god bude veća pjesnikova simpatija prema živim i mrtvim stvarima u prirodi, toliko će on veći pjesnik biti u suštini svojih misli. Još su dvije osobine karakteristične za pravoga pjesnika; prvo: njegova moć da svoje misli i svoja osjećanja idealise putem slikâ i uporegjenja; drugo: vještina da starim riječima daje novo značenje i da ih srećnim kombinacijama prikazuje u novom ruhu.

Promotrimo li sa tog trojakog gledišta Petra Petrovića Njegoša u njegovom najboljem djelu, u *Gorskom Vijencu*, sila nam je priznati da ga nikakav drugi srpski pjesnik nije u tome natkrilio. I ne samo to: on je sve ostale prestigao i stoga, što se je svojom mišlju i pjesničkim poletom svojim uzdigao do takove visine, do kakve ne doprije nijedan njegov srpski vršnjak ni potomak dojako.

Rekao sam maločas, da se na ovom mjestu neću upuštati u analizu pjesnikova književna rada, pa to i ne činim; ovo što sam ovdje rekao, i što ću još reći, nije nikakva analiza njegova rada, nego bi htjelo da bude sinteza njegova genija. U svom je remek-djelu Njegoš bio pretežito pjesnik lirski; ali se kroz njegov lirizam provlači jaka struja epsko-dramatska, s koje njegova lirika dobija neki osobiti ukus muževnosti, *virilnosti*, kako ga ne imade, u podjednakoj mjeri, nijedan drugi pjesnik srpski, pa ni sam Jakšić. Treba samo pročitati u *Gorskom Vijencu* prva dva kola, razgovore o vjeri izmegju Turaka i Crnogoraca u petoj slici, tužaljku sestre Batrićeve, pričanje Vuka Mandušića o ljepoti snahe bana Milonjića i druga slična mjesta, pa da se smjesta uvjerimo koliko je snage i čara u toj fuziji dramatskog i epskog elementa sa osjećajem lirskim.

A tek Njegošev jezik i njegova dikcija! Stihovi, primjera radi, kojima vladika Danilo, u svom čuvenom monologu, daje izraza zabrinutosti svojoj zbog turske bujice i slabih sila malene Crne Gore, dostojni su lapidarnog stila jednog Danta Alighieri-a:

Moje pleme snom mrtvijem spava,
suza moja nema roditelja,
nada mnom je nebo zatvoreno,
ne prima mi plača ni molitve.

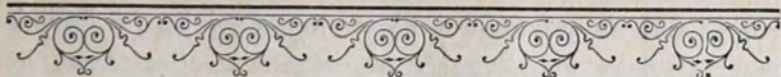
Sličnom govoru nema ravna u našoj pjesničkoj literaturi; to je on, glavom on, Vladika Rade, svojim dvostrukim saznanjem: srpskoga pjesnika i pomazanog vogje crnogorskog naroda. A glas kojim govori, to je očajan i ujedno veličanstven glas; glas naroda potištena i na krstu raspeta, te koji teži za svojim uskrsom.

Kad zažmurim, pa se mišlju prenesem u daleku budućnost, meni se čini kao da u magli nekoj nazirem čopore novih srpskih naraštaja, koji će pozvani biti da sude o djelima prvih osnivača srpske knjige i srpske slobode. Ti će naraštaji, valjada, znati bolje cijeniti pregalački rad svojih praotaca, no što znadoše da ga cijene današnji rabini književne estetike i velike uleme istorijske kritike u srpskome narodu.

Blago pjesnicima koji, poput crnogorskog diva, budu u stanju da pred te poznije naraštaje izagju sa djelima u kojima, kao u vjernom fonografu, uhvatiše glas svoga vremena i duh svoga naroda.

Ljubomir P. Nenadović

Nenadović je u svojim djelima toliko o sebi govorio i sa tolikom iskrenošću svoju moralnu fizionomiju ocrtao, da će se ova studija o njemu nekome činiti suvišna. I, doista, prečinjati sliku čovjeka koji je sam sebe tako divno naslikao, moglo bi lako izgledati smjelo. Pa ipak, mene je takav pothvat privlačio sa dva uzroka. Prvo: što su književni portreti, koji su doslije o Nenadoviću izragjivani, posve slabo sličili originalu kakav nam se javlja u njegovim pjesmama i njegovim putopisima; drugo: što književni gurman, koji se s Nenadovićem poblize upoznao, ne može na ino, a da ga iskreno ne zavoli. Živeći s njim duže vremena u umnoj zajednici i uživajući u njegovu intimitetu, čitalac ima na kraju osjećanje kao da je on jedini uspio da ga čestito shvati i da njegove spise po pravom smislu protumači.

Od takog duševnog stanja do najživlje književne simpatije, put je vrlo kratak, i ja ne mogoh odoljeti želji, a da taj put ne prevalim. I drugi su ga prije mene prevaljivali, no kako se meni čini, odveć letimice, ili bez zgodno udešenog itinerara. Zato im je putovanje ispadalo ili odveć užurbano, ili odveć preletno, sakato.

Ko je rad da jedan kraj ili jednog čovjeka (a čovjek je za čovjeka uvijek parče nepoznate zemlje, *terra incognita*) dobro upozna, treba da je vogjen simpatijom, koja je u tom slučaju najbolji provodič i, odnosno, najbolji kritičarski alat. Jedan veliki historičar našega doba — Augustin Thierry — reče jednom da je „simpatija duša istorije“, i ja sam se njome najviše i rukovodio u ovom svom bavljenju jednim mrtvim piscem, koji već pripada književnoj istoriji.

I.

Noseći se odavno mišlju da književnoj i psihološkoj anketi o Ljubomiru P. Nenadoviću dodam jedan listak i od svoje strane, ja sam uvijek imao na umu da, u koliko je moguće, za piščevim tragom pogjem još od onog mlagjanog doba, kad se u djetetu zameću klice onih umnih i moralnih osobina, koje će docnije karakterisati zrela čovjeka. Što se u to doba posije, važno je za sav život. Stoga sam rad bio da doznam koliko je u obrazovanju umne i moralne fizionomije Nenadovićeve imala udjela kuća i porodica (naročito otac pjesnikov, čuveni iz srpskog ustanka Protá Matija), a koliko škola i iskustvo života. Znajući Protinu ljubav prema djeci svojoj, za koju je pod starost i napisao poznate *Memoare*, meni se činila posve opravdana pretpostavka da je mnoga crta Ljubina karaktera morala biti plod sjemena što ga je očina ruka u njegovu mlagjanu dušu posijala. Na žalost, moja nastojanja da u tom pogledu što god doznam, ostaše mahom bez uspjeha,

te mi drugo ne ostade nego da se za te mlade godine pjesnikove, kao i u opće za njegovu biografiju, ispomognem podatcima što se nalaze u njegovim djelima i u spisima gdje kojeg savremenika.

Kao što je poznato, Ljubomir P. Nenadović rodio se 1826 god., 14. septembra, u selu Brankovini, u okrugu valjevskom. Djed njegov, knez Aleksa Nenadović, postao je čuven u srpskom narodu sa svog vojevanja s Turcima za vrijeme ćesara Josipa II. Njegovo i brata mu Jakova junaštvo opjevala je narodna pjesma; a koliko je važan faktor Aleksa u narodu bio, vidi se po tome, što je on januara 1804 poginuo od sablje biogradskih *dahija*. Sin Aleksin, Prota Matija, kad je kuća Nenadovića već na glasu bila, još joj je većma glas podigao svojim rodoljubljem i svojim junaštvom. On je bio vojvoda i jedan od najokretnijih diplomata iz doba prvih ratova za oslobogjenje Srbije. Svojim ratničkim i diplomatskim radom stekao je sebi nepropadno ime u narodu; „a za naknadu — veli jedan povremeni srpski pisac — što je bilo sugjeno da krv njegove krvi bude zavjerenikom proti onako odličnog člana dinastije Obrenovića, kakav bješe knez Mihailo ¹⁾), rodio je narodu srpskom jednog idealnog rodoljuba i do sad najboljeg umjetnika u književnoj struci pisanog putopisa“.

Ovaj čovjek, Prota Matija — kako sâm o sebi priča — služio je i gospodario; popovao i vojvodovao; putovao po narodnim poslovima daleke putove, i kod kuće mirno sjedio, i u svojoj bašti voće kalamio; vojevao opasne ratove, i uživao blagodati mira; s carevima

¹⁾ Megju zavjerenicima koji su 1868 god. učestvovali u ubistvu kneza Mihaila, bio je i Svetozar, rojeni brat Lj. P. Nenadovića, drugi Protin sin iz drugoga braka.

govorio slobodno, a katkad ga je zbunio govor običnoga kmeta; gonio neprijatelje i bjegao od njih; živio u svakom blagu i izobilju, i opet dolazio do sirotinje; imao lijepe kuće i gledao ih iz šume spaljene i srušene; pred njegovim su šatorom vrištali u srebru okićeni arapski hatovi, a vozio se u svojim neokovanim taljigama; vojvode iščekivale zapovijesti iz njegovih usta, i opet ga sudbina dovodila da pred onima, što su bili njegovi panduri, ustaje na noge ¹⁾.

Čovjek tako burna života — života nestalna i promjenljiva — znao je opet, kao otac i domaćin, biti vrlo trijezan i u svemu staložen. Koliko je on doprinio vaspitanju svoga sina Ljubomira, to je danas mučno izreći, pošto nam protini *Memoari* o tome ništa ne kažu. Žalibože, kad je Prota te svoje uspomene pisao, vladalo je uopće mišljenje da su samo javne stvari dostojne ozbiljne pažnje, a isticanje privatnih poslova da je čak i zazorno. Toga radi prota Matija u svojim zapisima posve škrto govori o sebi i o svojoj porodici, te glavnu pažnju poklanja djelanju svoga oca Alekse i ostalih javnih trudbenika onog junačkog doba. No ako se osobine predaka, kao što je nesumnjivo, predaju s koljena na koljeno, sva je prilika da je i naš pjesnik od svoga oca naslijedio one osnovne crte, koje smo maločas pomenuli. Prota se obično prikazuje kao čovjek uman, blag, samopregoran, a k tome rodoljub koji je želio dobra i sreće narodu svom. Mi, koji Ljubomira poznajemo iz njegovih spisa, možemo pouzdano kazati da je on bolji dio svojih vrlina naslijedio i vaspitanjem dobio od oca svog. On to, inače, u svojim

¹⁾ Isp. sa *Memoarima* prote Matije Nenadovića. Izd. Srp. knj. Zadruga. Biograd 1893, str. 4.

spisima na više mjesta i sam priznaje, veleći za Protu Matiju da mu je „sve na svetu bio“, da mu je on „prvi knjigu u ruke dao“ i da je njemu, Ljubomiru, za očev grob „zašlo sunce što mu je mladost ogrevalo“¹⁾.

I, treba priznati, malo je koji sin oca svog toplije i odanije ljubio i poštovao. Milan Gj. Miličević ispričao je izvjesnom prilikom u *Brankovu Kolu*, kako je Nenadović, pročitavši prvi put u njegovoj *Kneževini Srbiji* tople riječi o svome roditelju, briznuo u plač i za dugo ne mogao da se smiri.

Ali Ljubomir Nenadović nije bio samo dostojan i blagodarani sin Prote Matije; on je, uz to, bio sin i onog pitomog i nasmijanog valjevskog okruga, za čije stanovnike jedan srpski pisac veli da im je glavna odlika u duševnoj vedrini i u zdravu razumu. „Valjevci su — veli taj pisac — jedini Srbi koji nemaju ničega melanhoničkog na sebi. Oni su šaljivčine, i svagda na veselje gotovi. Svaki je Valjevac rečit, i njegova beseda dobija neobičnu punoću usled onog čistog akcenta, koji je gospodski i okrugao“²⁾.

Biće dakle da je u obrazovanju Ljubina karaktera, pokraj porodice, prilično udjela imala i pitoma sredina u kojoj je proživio svoje prve i posljednje dane. Poznato je već kako čovjek, ma šta radio, nosi uvijek na sebi obilježja zemlje u kojoj je ponikao i koja ga je svojim plodom hranila. Taine je to jasno pokazao u svojoj studiji o Lafontaine-u, konstatujući savršenu analogiju izmegju šampanjskog podneblja i čuvenog fabuliste, koji je tu ponikao. No o tome bismo, i bez

1) V. pjesmu: *Na grobu svog oca*.

2) Pavle Marinković u članku *Prota Matija Nenadović*. V. Nedićev *Srpski Pregled*, br. 7, od 15 aprila 1895.

Taine-a, jedan rječiti dokumenat imali u Nenadovićevim pismima *O Crnogorcima*, u kojima je ta tijesna veza između čovjeka i njegove sredine nenadmašnom vještinom istaknuta. Naš je narod, u ostalom, tu priliku najbolje sam naglasio, kad je u svojoj poslovice rekao: „kakva je duplja, onake i čele iz nje izlijeću“. Čovjek je do izvjesnog doba života nalik na biljku, i njegova je duša pričvršćena žilama za rogjenu grud.

Naravno da se sve osobine jednog složenog karaktera ne daju objasniti teorijom porijekla i sredine; u doticaju sa kulturom i stranim svijetom, utjecaj porodice i ambijenta mora, razumije se, da u nekoliko otupi, da olabavi, te je i kroz čilu i vedru valjevačku prirodu „Čika-Ljubinu“ morao da prohuji onaj suhi filozofski vjetar, koji tolike bore navlači na čovječju dušu.

U ostalom, ako je Nenadović, po svom srcu i svojoj ćudi, ostao Valjevac da posljednjeg časa, njegova filozofija bijaše odavna izgubila spokojnu vedrinu koja je onom ubavom kraju svojstvena. Ta je filozofija bila, doduše, nasmijana, ali samo na površini; što se njene suštine tiče, ta je — ma kako o tome mislili neki kritičari, koji Nenadovića proglasiše velikim optimistom — naginjala pesimizmu.

Kako i zašto, vidjećemo u daljem toku ove radnje.

II.

Kad je 1844 god. Ljubomir Nenadović, kao osamnaestogodišnje momče, izletio iz rogjenog gnijezda, pa se vinuo u njemački svijet da potraži duhu svom

nove hrane, ljudska misao, oličena u njemačkoj filozofiji, bijaše istom preturila jednu vrlo važnu fazu u svome evoluisanju ka modernom pozitivizmu, koji se u naše dane toliko okoristio napretkom nauke i boljim poznavanjem prirode i njezinih zakona. To je bilo doba kad je Hegel, uvedavši u metafiziku veliko načelo relativnosti, filozofsku kritiku uputio novim putem i, tako reći, istakao novo shvatanje svijeta i čovjeka. Berlinski univerzitet bijaše u to doba privlačna tačka velikom broju učenika, koji se tu okupljahu iz raznih krajeva Evrope, podstaknuti živom željom da se izobrazе i zadahnu duhom nove nauke. Općenje Nenadovićevo s takom omladinom — međju kojom je bio i lijep broj Slovena, najviše Poljaka — i predavanja čuvenog profesora Micheleta, pobudiše skoro u njemu najživlje interesovanje za učenjem filozofije i istorije. Ovaj Michelet, vatreni učenik Hegelov i oduševljeni tumač njegove panteističke teorije o istovjetnosti boga, prirode i čovječjeg uma, osvoji odmah srce i fantaziju mladog Šumadinca, koji na više mjesta svojih pisama iz Greifswalda i iz Švajcarske oduševljeno o njemu govori, prikazujući ga kao onog koji mu je otvorio umne oči i razagnao njegove mladenačke dvoumice. „Njegova predavanja su mi — veli — otvorila vrata u nov umni svet. Mnoge moje sumnje on je rešio. Posle njegovih lekcija i knjiga, sve mi je jasno; na čisto sam sa univerzumom. Mnoge moje misli, koje su se kolebale, on je utvrdio“¹⁾.

I doista, nema sumnje da je racionalistički duh kojim su Nenadovićeva djela prožeta, dobrim dijelom posljedica utjecaja Hegelove nauke, kojoj je prof. Michelet tako rječit tumač bio. Ma da je pjesnik docnije

¹⁾ Knjige Lj. P. Nenadovića, svez. peti (1882). str. 54.

volio da Hegela i njegovu filozofiju ponekad svojom ironijom bocne, ne da se ipak poreći da je ono, što sačinjava jezgru Hegelove nauke, moralo na njega jako djelovati, kad već u prvom Nenadovićeovom pismu iz Greifswalda (od 8 avgusta 1846 god.) nalazimo neke refleksije koje kao da se odnose neposredno na Hegelovo učenje „da se ljudski duh, po odregjenim zakonima i po unutrašnjoj nuždi, organski razvija, i da je sve što postoji osnovano na razumu“.

„Ja verujem — veli Nenadović — samo u jednu iskru filozofije i teologije, koju je priroda svakome čoveku još u kolevci dala, i koja se posle razvija više ili manje, kako je kome više ili manje dato, i kako ko bolje umedne; a to je zdravi razum. — U našem umu ima dovoljno moći da na sva naša razumna pitanja može razumno odgovoriti i sa istim odgovorima, ljude razumnih misli, zadovoljiti“.

I dalje:

„Svaki čovek u svom zdravom razumu ima sva pravila za ceo svoj život, i ta pravila možemo nazvati opštim pravilom za sve ljude. Ona vladajuća božanstvena iskra u čovjeku svakom jedno isto zapoveda, pa kad ljudi greše i zlo čine, ne smemo reći da ih na to njihov zdravi razum navraća; ne, čovek, kad zlo čini, on je u neslozi i zavadi sa svojim razumom, a svaki čovek, ma on bio najveći zlikovac, kad učini kakvo zlo, zna da je prestupio volju svoga duševnoga gospodara, i očekuje zasluženu kaznu od svoje savesti, koja se ne može zatrti i umrtviti ni u najpokvarenijem srcu“ ¹⁾.

Ove smišljene riječi u kojima mladi književnik, hvaleći zdravi razum, iznosi svoje prve poglede na svijet

¹⁾ Knjige Lj. P. Nenadovića. XII, str. 9.

i život, nagjoše odjeka, četrdeset godina kasnije, u Nenadovićevoj akademskoj besjedi, u kojoj se tada već sijedi pjesnik, tumačeći riječi apostola Jovana „U početku bješe slovo, i slovo bješe u boga, i bog bješe slovo“, povraća na onu svoju mladenačku ideju o božanstvu uma, te izriče mišljenje kako apostolova riječ *slovo* — koju on ne razdvaja od boga tvorca i smatra ih za jedno isto — ne može značiti ništa drugo do li *um*. „I to bi, veli, baš potkrepilo negdašnju, sada već zastarelu, nemačku filozofiju Hegelovu, po kojoj sve što je stvoreno, osnovano je na razumu, i ništa nije bilo, niti postoji, što nije postalo iz razuma“¹⁾.

No, pokraj svih ovih njegovih ekskursija po oblasti hegelizma, pogrešno bi opet bilo Nenadovića smatrati kao prijatelja njemačke metafizike i apstrakcija u opće. Njegova urogjena bistrina, kojoj su godine i iskustvo čvrstile prirodni osnov, ne bijaše voljna da se hrani sanjarijama, ni da se igra transcendentnim riječima; ona se, naprotiv, u tome pridržavala najboljih obrazaca iz grčke starine i polazila uvijek sa nekog konkretnog osnova, poklanjajući svoju pažnju naročito kontradikcijama (istinskim ili prividnim) čovječjeg i prirodnog života. I, odista, kad bismo ovom srpskom „posmatraču života“ htjeli na nagjemo intelektualnog praroditelja u klasičnom svijetu, trebalo bi nam zaseći do Epikura ili, još bolje, do velikog ironiste Demokrita.

Površna nasmijanost, blaga ironija, to je, zaista, osnovna crta Ljubomira P. Nenadovića kao čovjeka i književnika. Kao što u *Memoarima* njegova oca nema jednog mjesta gdje bi nam izgledao ljut ili kavgadžija,

¹⁾ «Pogled na poeziju i njen uticaj na čovečanstvo», u XV *Glasu Srp. Kr. Akademije*. Str. 26.

tako ni u sabranim spisima Ljubinim nema jedne stranice koja bi u piscu odavala neku srditu namjeru, ili samo pokazivala da na koga „ima zub“. Humor njegov ne bijaše onaj zloradi sarkazam, koji je više stvar umna nego li osjećajna; naime ona zajedljiva i podrugljiva šala, koju Francuzi nazvaše *railleurie* i u kojoj je nedostižan bio njihov Voltaire. Nenadovićev humor, to je neka vrsta *duhovitosti u osjećanju*, to je ono posmatranje ljudskih slaboća i ljudskih poroka očima koje, doduše, veselo igraju, no u kojima treperi milostiva suza. Takav je humor bio osobina svih velikih humorista, počinjući od Sterne-a i od Dickensa, pa do Heine-a i Manzoni-a. U Nenadoviću, u ostalom, humor nije znamenit po svojoj umjetničkoj ili, možda, umjetno udešenoj formi, kao što je to slučaj kod mnogih pisaca humorističkih; njegov je humor znamenit naročito po svojoj suštini, po tome, kako je u njemu uočena taština jalovih ljudskih težnja ka sreći i savršenstvu. Jer ne treba zaboraviti da je Nenadović uvijek najprije opservator, pa tek onda književnik. Književnost za njega nije nadasve *umjetnost*, pa tek onda sredstvo za analizu; to je za njega živa i razumom zapaljena zublja, kojom se pisac služi da obasja svaki zakutak čovječjeg srca. Tom se zubljom Nenadović, bez sumnje, u prvom redu služio za posmatranje svijeta i ljudi oko sebe, ali je on vješto znao da njezinu svjetlost odbija i na svoje rođeno srce. Počevši od dana, kad je pokretanjem *Šumadinke* nastao da poučavanjem svoga naroda produži djelo Dositijevo, pa sve do duboke starosti svoje, kad je u pjesmi *Putem ždrale!* (posljednja koju je spjevao) elegijskim osvrtom na prošlost predskazao bliski kraj svojega života, on je neprestano išao za tragom ljudske duše, slikajući u svojim spisima, a na-

ročito u onim svojim kratkim *zapisima*, samog sebe i svoju trošnu braću na krugu zemljinom.

No, krešuci rogove ljudskoj sujeti i ljudskom ništavilu, Nenadović nije imao dlake na jeziku, te je njegov sud o ljudima više puta bio do krajnosti opor i bezobziran — što nije opet smetalo da je Čika Ljuba do zadnjega časa bio i ostao ljubimac svoje publike. Po mom sudu, to dolazi otuda, što ovaj duboki poznavalac ljudske prirode bijaše ujedno i čovjek *dobra srca*, pristupan milosrgju i pijetetu. Ona njegova šaljivdžijska ćud, ono lice po kom se vije zračak ironije, ne mora da nas zavede u zabludu; taj je čovjek, kao što mu sav život svjedoči, znao da se zanosi za idejama i za idealima. On je vjerovao u mnogo štošta, u što danas mnogi pisci slabo vjeruju: u pravdu, u slobodu, u čestitost i, naročito, u budućnost svojega naroda.

No tu osnovnu crtu Nenadovićevega karaktera ne treba ovdje isticati kao kakvo otkrovenje: ta on je sa svoje dobrote i svoje čestitosti postao čuven, kao god što je Hajduk-Veljko postao čuven sa svoga junaštva. Ljudi koji su ga izbliže poznavali, znaju mnogo da pričaju o osobnom čaru, što ga je Čika Ljuba vršio na svoju neposrednu okolinu; al' i mi ostali, koji ga lično ne znavasmo, voljeli smo ovoga neobičnog čovjeka, koji nam je osvajao srca svojim zanimljivim knjigama.

Nije po tome nikakvo čudo što je Ljubomir Nenadović — jedini megju srpskim književnicima — uspio da zadobije, još za života svog, simpatiju svih Srba bez razlike. Kad su partijske raspre u srpskom narodu najžešće bijesnile, čitaoci Čika-Ljubini, kojih bješe u svima taborima, zaboravivši svoje megjusobne razmirice, združise se u misli da skupa proslave pedesetu godiš-

njicu njegova književnog rada, te da mu time odadu zasluženu poštu i priznanje za pola vijeka blagotvornog djelanja u korist srpske knjige i srpske prosvjete.

III.

Stari Grci, pobijedivši Perzijance kod Plateje, pogasiše, kao nečiste, sve ognjeve u varoši, pa ih iznova prižegoše drugom, čistom vatrom, koju dobaviše iz zajedničkog žrtvenika u Delphima. Tako isto i Srbi, oturivši od sebe sveštenike lažne poezije, zapališe buktinju čiste i istinske poezije ognjem uzetim sa ognjišta Narodnih Pjesama. Najprije Branko i Njegoš, a za njima Subotić, Ban, Jovan Ilić, Medo Pucić i Ljubomir Nenadović, pripališe svoje zublje na čistom plamenu što ga u hramu Narodne Poezije brižljivo podjari starina Vuk.

Govoreći o ovim zaslužnim pregaocima prvoga časa, srpska kritika ne smije i ne mora da polazi sa stanovišta apsolutne ljepote, te da njihov pjesnički rad ocjenjuje estetičkim mjerilom što ga je tek u potonje vrijeme dobavila iz Berlina, Petrograda ili Pariza. Zgrada koju su ti književni radnici podizali nije bila, niti je mogla biti, hram posvećen kultu čiste ljepote, nego je to bila ujedno i kula za odbranu od tugjinske navale, tvrdi meteriz iz kojega će potonji naraštaji polaziti na osvajanje sve to većeg priznanja i ugleda u svijetu. Prema tome, neće pravo biti da se Nenadovićev pjesnički (dakle umjetnički) rad ocjenjuje — kao što

su to neki raniji pisci radili — prema estetičkim pojmovina koji se razviše i zavladaše stopro razvitkom književnog i, naročito, *poezijskog* jezika u našoj literaturi. Stoga u velike griješe kritičari koji u pjesmama Lj. P. Nenadovića traže prekaljenu formu naših novijih pjesnika (napr. Zmaja i Vojslava Ilića), i pošto ne mogu da je nagju, a oni kažu poprijeko e Čika Ljuba nije bio nikakav pjesnik.

No sporenju pjesničkog dara Nenadovićevega nije dala povoda samo ona njegova izvjesna aljkavost u poetskom obliku; u potonje je vrijeme jedan čuveni srpski kritičar ¹⁾ izrekao mišljenje da u Nenadovićevega pjesmama nema, uopće, nikakve poezije.

Ja, doduše, neću poricati da je Nenadović, u vezanom slogu, možda najmanje pjesničkih svojstava ispoljio; ali se moja kritičarska svijest buni protiv apsolutnog poricanja pjesničke osnove u Nenadovića, jer je ovaj spisatelj naš, pokraj sve svoje patriotske i didaktičke težnje, pa čak i pokraj onog pesimističkog duha kojim su zadahnute neke njegove stvari, bio opet u suštini svojoj pjesnik, hoće reći, čovjek koji je pjesnički gledao na život i pjesnički znao da se zagrijava za patnje i bolove čovječanstva.

Znam dobro da je na Zapadu postojala do nedavno jedna estetička skola, koja je književnost smatrala kao neku izvještačenu, skroz mandarinsku rabotu, bez ikakve neposredne veze sa društvenim životom, i koja nema drugog smjera do svoje rođene savršenosti. Ta je škola, razumije se, prezirala i patriotizam i humanitarizam, i jedva ako je u pjesničkim radovima svojih sljedbenika trpjela po malo erotike. Njezini su pjesnici

¹⁾ Dr. Ljubomir Nedić.

smjeli da ljube i da se oduševljavaju, ali ni u kom slučaju za svoj narod i čovječanstvo; predmet njihova kulta i njihove ljubavi mogla je da bude samo kakva hladna, obezdušena Galateja, prema kojoj su oni igrali ulogu nemoćnih Pigmaliona. Ta škola, koja srećom nagli svome zapadu, našla je u nas Srba ne samo pristalicâ, no i naročitih estetičara, pa nije čudo što su pjesnici Nenadovićeve kova s njima slabo prolazili. Ta naravno je! Ovi su stari pjesnici naši slavili otadžbinu, pravdu, slobodu; oni su u stihovima svojim uznosili rodoljublje, junaštvo, ljudski razum; a to su sve stvari koje, po novom učenju, nijesu tobože predmet za poeziju, nego za didaktiku. Na Nenadovića im je onda moralo biti krivo i stoga, što je on bio tvrdo uvjeren da je njegov pjesnički pravac dobar i po Srpstvo koristan, kao što se to jasno razabire iz njegove pjesme *Vigjenje*, u kojoj se pjesnik pred sjenom mrtva djeda svog (Alekse) izvinjava što ga se nije češće sjećao u svojim pjesmama, dodajući da je opet zato pjevao srpskome rodu, te opjevao Kosovo i srpsku slobodu; na što se sjena starog vojvode diže i pjesnika grli u povlad.

Upuštati se поблиže u estetičku analizu i ocjenu Nenadovićeve pjesničkog rada, značilo bi mnogo dalje ići, nego li to dopuštaju razmjeri ovog eseja. No pošto je svakako nužno da u tom pogledu obilježim svoje umjetničko stanovište, kazaću ovdje o Nenadovićevoj poeziji svoje opće mišljenje.

Ne da se poreći e većem dijelu Čika-Ljubinih patriotskih i didaktičkih pjesama prijeti neminovan zaborav, te da će se za njih u punoj mjeri obistiniti ono što je pjesnik skromno kazao za svoje pjesme u opće:

Vi nećete duga veka biti,
Zajedno će zemlja nas pokriti.

Ali, po mome sugjenju, ta ih sudbina neće postići stoga, što su one crple svoju inspiraciju u patriotizmu i humanitarizmu, već toga radi, što one za svoj postanak imaju da zahvale odveć prolaznim, prigodnim uzrocima, koji svojom unaprijed odregjenom i bezobzirnom tendencijom ubijaju pjesnički polet i oduzimlju poeziji njen najljepši ukras: lirsku spontanost. Drugi uzrok vjerovatne propasti Nenadovićevih pjesama ja nazirem u tome, što mu je forma uglavnom bespoletna i ponajčešće oskudna u verzifikaciji. No dok to dopuštam, ne mogu s druge strane nipošto priznati, već moram, štaviše, odlučno da se protivim nastranoj teoriji, kao da tobože poezije ne može biti u pjesmi koja je zadahuta patriotizmom. Protiv take teorije govore najbolja pjesnička djela srpske književnosti: *Gorski Vijenac* i *Gjački Rastanak*; a kad bih htio da se pozivljem na klasičnu starinu, mogao bih sebi u prilog navesti sav politički dio poezije Aristofanove, Horacijeve i Dantove, koji će se u *poeziju* računati dokle god bude svijeta i ljudi.

Ja, dakle, držim da se neki patriotski i filozofski sastavi Ljubomira Nenadovića u vezanom slogu, po iskrenom osjećaju i toplini kojom su prožeti, moraju opet da smatraju poezijom i tekovinom za srpsku književnost. U te bih sastave ja uvrstio pjesme: *Derviš*, *U vojsci g. 1877*, *Veče pred manastirom*, *Putem ždrale!* i možda još gdjekoju. Reći će se da je to posve malo za čitav jedan život pjesnikovanja; ali prilika da je Nenadović ponekiput umio da vješto darne u skrovite žice čovječje duše, ta prilika ima svoju cijenu i svoje značenje.

Kad vrijeme učini svoje, te kad se i Nenadovićeva literarna fizionomija bude staložila i kristalisala prema jačoj strani njegova književničkog dara, ja sam uvjeren

da će njegov pjesnički rad u vezanom slogu (i ako je, po opsegu, bio možda najobilniji) opet zato pasti na drugi stupanj, a valjda i mahom iščeznuti pred njegovim kvalitetima proznog pisca, te da će pozniji naraštaji voditi mnogo većeg računa o duhovitom misliocu i putopiscu, no o rijetko kad srećnome stihotvorcu. Sa Nenadovićem će se nekako zbiti ono isto, što i s Lafontaine-om, koji je za života svojega bio daleko više poznat kao osobenjak i raskalašeni poet, nego li kao pisac basana i moralist, kakvim ga danas cio svijet jednodušno pozdravlja.

I kad sam već spomenuo basne, kazaću ovdje uzgred još nešto. Iz ono nekoliko stihovnih basana, koje su nam od Nenadovića ostale, vidi se da je on u obrađivanju te vrste književnosti bio vrlo srećne ruke. Zato treba žaliti što nam Čika Ljuba nije tih basana u većem broju napisao, te ih iskitio biserjem onog svog zdravog razuma i one svoje praktične filozofije, koju je tako izdašno po svojim „zapisima“ prosipao. U tom slučaju bismo mi za njih vrlo rado pregorjeli mnogo od onih pjesnikovih mudričanja iz mlagjih dana, pa valjda i onaj ciklus *Laurinih pjesama*, što ga je pjesnik u svojoj mladosti nekoj neznanoj ljepotici ispjevao, a koje nam danas izgledaju kao dosta običan komentar onog starog heinovskog motiva iz *Lirskoga Intermeza*:

Momče ljubi momu jednu,
Moma drugog željno sniva;

.

To je, braćo, pjesma stara,
Al' uvijek nova biva,
I tom koga ona snagje
Srce puca s jada živa.

U ostalom, kao da ljubavna žica nije osobitom zvonkošću na Nenadovićevoj liri zujila. Ja sam se uzalud

trudio da štogod potanje doznam o njegovim pogledima o ženskinju i ljubavi, ali ni u tome ne bjeħ čak srećniji no što sam bio u svome traganju za uspomenama iz pjesnikova djetinjstva. No sudeći po onome što sam mogao uopće da doznam, i što se daje razabrati iz samih pjesnikovih djela, rekao bih da je Nenadović ideal na zemlji nazirao u sreći domaćoj, u životu bračnom. On u *Popari* svojoj veli:

Ako prave sreće ovde može biti,
U domaćoj sreći treba je tražiti;

a u *Starcu samcu* pjesnik — inače okoreli neženja — osugjuje život starih bećarâ koji, živeći „s celom prirodom u svagji“, dočekaju kraj života kao „stena bez pravog imena“.

Čini se, svakojako, e ljubav prema ženskinju nije, u njegovu životu, ni izdaleka zauzimala ono mjesto, što ga zauzimaše otačastvo i sloboda. On kao da ne spadaše u one mezimce božice ljubavi, kojima je sav život u srcu, te kojima dvadeseta godina traje barem dvadeset godina. Za njega je ljubav morala biti prosta epizoda, koja ne ostavi dubljega traga ni u njegovu životu, ni u njegovim spisima.

Poslije ovoga što sam ovdje o Nenadoviću kao pjesniku kazao, prestaje, držim, potreba da se поблиže obzirem na spoljašnje, formalne, nedostatke njegovih pjesama. Sjem što bi taka kritička analiza, na osnovu današnjih pogleda o ljepoti versifikacije, bila za autora *Popare* i *Berberina Trajka* odveć opasan kamen kušnje, ja na ovaj dio Nenadovićeva književnog rada, kao što je čitalac mogao već opaziti, mnogo ne polažem, te jaču stranu njegova književničkog rada vidim na drugoj strani, i to baš u njegovu humoru i njegovoj filozofiji.

Ja ću, prema tome, dalje stranice ovoga spisa da posvetim Nenadoviću kao filozofu i humoristi.

IV.

Prema općem mišljenju, koje je u nas postalo čak i legendarno, uživao je Nenadović glas velikog optimiste. Biće da su tome mišljenju dosta prinijela lična svojstva piščeva, koji je u općenju s ljudima bio čovjek vrlo privlačnih manira, vrlo pogodljive naravi i uvijek gotov da se našali i nasmije. Svakako, čovjek koji je smatrao da je najveća mudrost u životu

Strpeljivost i — biti nebriga,
I ćuteći ismejavati ludost,

te koji je, prema tome, divno znao da ljudske slabosti u pojedinim slučajima trpi, a da ih kritikuje samo u gomili, — takav je čovjek morao izaći na glas kao „dobričina“ koji svaku stvar kroz ružičaste naočari posmatra. U samoj stvari, njegov je pogled na život bio u suštini pesimističan, a dokazi za to ne samo da nijesu rijetki u njegovim knjigama, nego one njima upravo obiluju.

Nemajući pozitivnih podataka o Nenadovićevim studijama i književnim predilekcijama za vrijeme njegova gjakovanja na velikim školama, trudno je ustanoviti kojim je putem pisac došao do tako mrkog koncepta o životu. Svakojako, bilo po svom prirodnom nagonu, bilo utjecajem osobitih prilika u kojima se nalazio, bilo najzad uslijed bližeg doticaja sa stvarnim životom i time

stečenog iskustva, tek nema sumnje da je on sebi stvorio bio pojam o svijetu i životu, koji je u svojoj suštini bio skroz pesimističan.

U dvadeset i četvrtoj godini svoga života, kad obično mladi ljudi idu u susret budućnosti sa najvećim pouzdanjem, Ljubomir Nenadović nateže strune i udešava svoju *Poslednju pesmu* (1850), u kojoj najcrnjim bojama opisuje čovječji udes na zemlji, ništavilo svega i svačega, te skeptički nagovještava kako je naumio okaniti se svake brige i u besposlenom uživanju sačekati konac svog bijednog života:

Il' živio, nesretni čoveče,
Sto godina ili jedno veče,
Kad pogledaš tvoje stanje bedno,
Baš ti je sve jedno!

Zato zbogom! Ja ću da počivam,
I besposlen samo da uživam;
Da pričekam još do koji danak
Taj večiti sanak.

Ali, srećom našom, već u nastajnoj, 1851-oj godini, nailazi mladi razočarani pjesnik u Napulju na Vladiku Rada, na onog „crnogorskog diva“ kojemu će on docnije posvetiti jedan od najljepših svojih radova u prozi ¹⁾. Veliki duh Vladičin i njegovo toplo osjećanje za srpski narod i njegovu žalosnu sudbinu, učiniše te se Nenadović ubrzo trže iz svoje časovite apatije, izmiri ponovo sa svojim književničkim pozivom, te iznova zarezava ono zlatno pero, koje će tolike usluge učiniti srpskoj knjizi:

¹⁾ «Pisma iz Italije».

O vladiko, na te sada mislim,
 Kada ove uspomene čislim:
 Tebe zovem, tebi pesmu pišem,
 I u pesmi za tobom uzdišem.
 I još ne znam za kime sam 'vako
 Ja tužio ka' za tobom jako;
 Ako već-da za Kosovom ravnim
 I za onim Obilićem slavnim;
 Al' u njemu ti si se ogled'o,
 Bog za njega tebe nam je pred'o.

.
 Dobro l' kakvo učinim od sada,
 Tvojoi duši neka je nagrada! ¹⁾

I odista, Čika Ljuba je, od toga časa, narodu svojem mnogo dobra učinio. Prinugjen da seli iz svoje uže otadžbine, gdje mu tadašnja cenzura bijaše, kao književniku i novinaru, „žučem zagorčila“ mnogu lijepu namjeru, on se po drugi put odbi u bijeli svijet, da prikuplja ono dragocjeno iskustvo koje će u svojim spisima, a u korist svoga naroda, tako srećno upotrebiti.

Ali putnik pedesetih i šezdesetih godina ne bijaše više onaj veseli hajdelberski i berlinski student, koji nekad bezbrižno tumaraše po sjevernom njemačkom primorju i po švajcarskim planinama, uvijek u potjeru za onim što je Stendhal, zgodnom frazom, nazvao „le divin imprevu“. Putujući po Evropi i proučavajući razne zemlje i razne narode, on je sada ponajradije svoju pažnju obraćao vajnoj sudbini vajnog čovjeka, koji se na svijet pojavi kao trunka od prašine i koji, uza sva svoja hvaljena djela u beskrajnom vremenu i prostoru, ništa ne znači i ništa nije. Kud se god kretao i obzirao, nalazio je jasne dokaze o trošnosti i prolaznosti

¹⁾ O novoj 1852 godini (posv. spomenu vladike Petra Njogoša). Knj. VIII, str. 106.

svega što je ljudsko. U Rimu, u Atini, na Seini, na Rajni, u Svetoj Gori i pod Lovćenom, svuda, gdje je god dolazio, vidio je užasne tragove ljudske prošlosti. Ona se neprestano njegovom duhu nametala, i on imagjaše neprestano pred očima njeno rušilačko djelo.

Kao najbolja Nenadovićeva pisma s puta hvale se, i to s punim razlogom, njegova *Pisma iz Njemačke*. U njima je on, doista, ispoljio jedan znatan dio onog svog privlačnog subjektivizma, začimivši to svojim najboljim humorom. Ali baš u tim pismima, u kojima on tako rado šalu zbija, izbija najjače na površinu njegov mislilački pesimizam.

Čujte ga:

„Sedim usamljen na obali života i gledam spokojno kako prolaze dani; neki su sasvim mutni, a neki su mutni sasvim; oni će jedan za drugim da proteku kao talasi, reka će života da presuši. Najradije o životu govorim, najradije o smrti pišem. Moj je razgovor veseo i šaljiv, moje je pisanje neveselo i sumorno; govor mi ide sa usana, a pisanje sa srca“.

Ovdje je Čika Ljuba, u neku ruku, uhvatio svoju duševnu fotografiju. Razmišljati o zagonetci života, prečinjati na sto načina staru Salamunovu izreku *Sve je taština!* — to je njegova najmilija tema. Čovjek, njegova sitna mudrost, njegovi jalovi napori i njegovo neminovno ništavilo, to je misao na koju se on neprestano povraća.

„Ah, priroda! to je velika knjiga, kojoj čovjek još ni azbuku ne poznaje. To su hijeroglifi, koje nigda ne može da pročita. Sva znanja čovekova tako su slaba, da bi mu se mala pečurka i maleni mrav, kao glupaku smejali, kad bi mogli pročitati šta on o njima piše; a šta bi rekle one zvezde, kad bi čule kako mi

o njima pišemo i govorimo. Čovek i danas, kao i pre dve hiljade godina, iskreno ispoveda, da što god više zna, tim se više uverava da ništa ne zna i da ništa ne može znati; i na posletku možda će do toga uverenja doći, da mu i ne treba ništa znati“.

No, on se ne zadovoljava time, što je ljudsku nemoć konstatovao; on kao da uživa čak i u tome, da otkrije čovjekovu intimnu prirodu, da pokaže njegovu aroganciju i njegovu prirogjenu zloću.

„Čovek je — veli — jedino životno, koje je po obrazu i po podobju božjem stvoreno, a i ono samo jedino ima sposobnost da plače. Da nema čovjeka, ovaj svet ne bi znao šta je to plač; da nema toga stvora po podobju božjem, bog ne bi nigda čuo ni jedne ružne reči o sebi“.

A na drugom mjestu:

„Čovek, što je god stariji i svojim iskustvom i razumom zreliji, on sve više mrzi na ljude, jer ih sve više poznaje. Još stari Latini kazali su: ko do svoje četrdesete godine ne omrzne na ljude, taj ih nije nikad ni voleo“.

Kod tako rgjava mišljenja o ljudima, lako je pogoditi što i kako je Nenadović morao misliti o ljudskim djelima. Za njega je, na primjer, današnja, tobože usavršena društvena uredba kod raznih naroda, najbolji dokaz njihove neminovne ograničenosti u svemu. Ljudi se hvale da tačno znaju daljinu i putove tolikih zvezda na nebu, a ovamo nijesu kadri da na zemlji uredе svoj zadružni život bar tako, da ne ratuju megju sobom.

„Veštine i nauke daleko su koraknule, a današnje države malo se u čemu razlikuju od slobodnih jelinskih država; one iste mašine što su pre dve hiljade godina državu pokretale i njom upravljale, i danas jednako

škripe. Društvo ljudsko, usred prosvjećene Evrope, neprestano se meškolji, nije mu ni dobro ni lepo; ono oseća da ga mnoga državna uregjenja žulje. U zemljama gdje je bilo carstvo Velikoga Aleksandra pre Hristova rogjenja, na trista godina, danas je uprava društva ljudskog mnogo nesretnija i nesigurnija nego onda“.

Ali ne samo u socijalnom, već ni u čisto intelektualnom pogledu, nijesu ljudi bog zna kako napredovali. Književnost, to je prosto vrzino kolo, u kom se čovječanstvo kreće od pamtivijeka, obragjujući u raznom vidu jednu te istu gragju. Najslavnije pisce prošloga vijeka mogu današnji gimnazijski gjaci da u mnogom pogledu ispravljaju. Tri hiljade godina tako svijet naprazno mudruje, popravljajući danas što je juče smatrao za istinu. Tu se vidi samo „neizvesnost i sumnjivo lutanje uma ljudskoga“¹⁾.

No nijesu mnogo utješnije ni Nenadovićeve misli o čovjekovim strastima i o njegovoj vrijednosti moralnoj. Misli su njegove u tom pogledu mahom schopenhauerske. Ljudi su mu — u opće sujetni, sebični, grabe-

¹⁾ Knjige Lj. P. N., *Pisma iz Nemačke*, svez. IX, st. 12. — Čudnovato podudaranje! Ovdje je Nenadović za čitavih četrdeset godina istrčao pred francuskim, skroz modernim književnikom, Maupassant-om, koji je u više mahova tu istu misao izrazio. Čitaoci se, za cijelo, sjećaju onog njegovog mrkog pasusa u putopisu *Na vodi*: «Kad si pročitao četiri najdarovitija, «najoštromnija pjesnika, onda je suvišno da čitaš druge, jer «ti ljudi niti mogu, niti znaju drugo, no da podražavaju čovjeku; «a pošto se čovjek ne mijenja, to je i njegova umjetnost ne-«promjenita. Od kad se komeša čovjekova malotrajna misao, «čovjek je uvijek isti; njegovi utisci, osjećanja, vjerovanja osta-«doše jedna te ista; on nije napredovao, nije nazadovao, nije «se mrdnuo».

(Maupassant: *Sur l'Eau*, str. 59).

žljivi, nepouzdana, podli, neblagodarni. Jednom riječju, *ništa u životu nije lijepo, nego su ponekad samo lijepe predstave o životu*, hoće reći: život idealisan, život posmatran kroz prizmu poezije.

Oh, poezija! Ona je za njega jedini znak, po kom se čovjek razlikuje od divlje zvjeradi; ona je prva počela ljude pitomiti, ona je hiljade godina ljude upućivala pravdi i slobodi. I poezija je, doista, jedina u stanju da kudikamo izvedri natušteni Nenadovićev pogled na svijet i na ljude, opominjući ga svojim divnim poimanjem zla i dobra, onoga što je ljudsko i onoga što je božanstveno, da je čovjek, u istini, razuzdan i podao, ali da je on u isto doba jedno trošno i vajno stvorenje, koje zaslužuje i mnogo pijeteta. Srpski pjesnik, vidjeli smo, ljude slabo cijeni, ali to biva jedino stoga što oni u svojoj kratkovidosti sami sebe precjenjuju. Da su oni iole svjesniji svoje goleme ništavosti na zemlji, on bi ih manje žigosao, manje njihovu golotinju otkrivao. No kad je već jednom pokazao njihove mane, on je gotov i da ih iskreno požali, da se u njihovim nevoljama uživi. I tako se u njegovoj duši filozofski pesimizam, posredstvom poezije, rukuje sa osnovnim optimizmom, čineći ga pristupačnim osjećajima i pogledima koji su osobina skroz modernih, složenih i, kažimo jasno, čisto hrišćanskih duša.

Poezija, dakle, ovoga srpskog zlopoglegju izmiruje s ljudima i sa životom. Ona ga zaustavlja na rubu filozofske skepse i ne dopušta da ovaj suptilni poznavalac ljudskih taština i ljudskih poroka postane ujedno i čovjekomrzac. Ne, on ljude ne zna da mrzi; on ih prosto sažaljeva; a kad mu pred oči iskoče njihove sitne strasti i suviše oštre kontradikcije, on se lagano osmijehne i blagom ironijom promrmlja: „Čovječe, ala si sitan!“

V.

Kao što se iz svega vidi, Nenadović je po svom duševnom sklopu bio nadasve filozof; ali filozof bez pretenzija, filozof koji svoje umovanje nije osnivao ni na kakvom sistemu. On se jamačno ne bi mogao bio pohvaliti, kao onaj mladi naučnik o kom priča Heine: „Ili zar mislite da ja, kao dobar Nijemac, nemam svoje teorije o svijetu i prirodi?“ Ne, Čika Ljuba znagjaše vrlo dobro „da se u oblast metafizike ne ulazi, do li napuštajući stazu zdrava razuma“; a zdravi je razum zemljište s kojega se on lako ne miče, pa čak ni u svojim najsmjelijim ekskurzijama koje, u ostalom, ne bjehu nikada bog zna kako smjele. Kad ga misli odvedu tragom „umstvovanja“, on po toj stazi kroči odvažno, ali bez vratolomnih skokova, ostajući uvijek jednom nogom na zemljištu stvarnosti. Najmilije mu je isticati fakta, pa da ona sama, svojom neumitnom logikom, djeluju na čitaočevu fantaziju. „Kazati nešto, što je kadro da nam pred oči izazove mnoštvo drugih stvari, i da nam jednim mahom otkrije ono što bismo saznali tek iz podužeg čitanja, — eto, veli Montesquieu, što ja zovem velikim mislima“.

A takovog su roda, faktički, i poneke misli Nenadovićeve.

Primjera radi, neka mjesta iz njegove pjesme *Derviš* vrijede, po svojoj dubokoj suštini, koliko i čitava rasprava iz religiozne egzegeze. Onaj gjornuti derviš koji, podižući zabranjenu čašu, uzdiše i žali što je

„tražeći nebo izgubio zemlju“, te u svojoj vinskoj razdraganosti priznaje da je njemu i njegovim kolegama u Muhamedu zadatak „da fukaru uče ono što ni sami ne znaju“; taj derviš koji, pošto je sav život svoj proveo „žešće (za vjeru) radeći no što Koran piše“, nalazi odjedared, u vinskoj ekstazi, da je prava vjera ne činiti drugome što sami ne želimo da nam se učini — taj derviš, ponavljam, sam sobom više kaže no čitava rasprava najsuptilnije teosofijske kritike.

Ovaj nevjerni prorokov sveštenik, kao da je, u ostalom, rogjeni brat onog Čika-Ljubinog oca igumana ¹⁾, koji mladim kalugjerima tumači tajnu vasionog svijeta, kazujući im da je na svijetu sve „grob i kolevka“, da „svet nema početka“, nego da se „večno stvara, nikad ne odmara“, a da je Bog jedno ime „kome misli naše svu snagu prirode i svu večnost daše“; iguman, treba priznati, vrlo nastran, koji je — vidi se jasno — više čitao Darwina i Haeckela, nego li premetao brojanice, ali koji, opet zato, svoju mladu „bratiju“ sasvim hrišćanski (ili bolje nenadovički) svjetuje da se klone zla, jer :

Ko se moli bogu, a zlo opet radi,
Toga pak'o teški po grudima žeže,
Časovi blaženstva svi od njega beže.

Zastanimo časkom na ovoj posljednjoj misli, jer je ona veoma karakteristična; iz nje proviruje ona nezadržljiva težnja ka satiri — u ovom slučaju satiri ljudskog licemjerstva — koja je Nenadoviću već u krvi. Čim ga misli odvedu da razmišlja o onom što je italijanski pjesnik, srećnom frazom, nazvao „l'immenso mister dell'universo“, on je gotov da prizna ljudsku

1) V. pjesmu: *Veče pred manastirom*.

nemoć i vajnu nedomašnost čovječjeg uma; ali mjesto da to priznanje njegove misli odgurne drugim pravcem, da ih, na primjer, uznesu k onoj „umnoj sili“ koja, po riječima Njegoševa igumna Stefana, „toržestvuje nad ovom grdnom svjetskom mješavinom“, Nenadovićev iguman, ili bolje naš Čika Ljuba, ostaje uvijek onaj poznati, bogodani, poklonik praktičnog razuma, koji zazire od transcendentalnosti i trošnom i kratkovidom čovjeku dovikuje: traži sreću u mirnoći svoje savjesti, jer je uzalud glavu razbijati o zagonetci života, dok je faktum da

Samo dobra dela ovaj život slade.

Rekao sam već jednom, pa ću i ponoviti: ovaj zlopogledni srpski filozof nije opet mrzio ljude; on je to najmanje radio kao humorist. Njegovi spisi svjedoče da je on ponekad u svijetu gledao veliku menažeriju, a ponekad veliku bônicu; zato njegov humor i jeste nekad veseo, a nekad sentimentaln, no u svakom slučaju osnovan na podlozi ozbiljnoj. Stoga on upravo i djeluje tako silno na čitaoca. Obični „Witz“ koji nema šire podloge, i koji hoće samo da čitaoca zbuni svojim puckaranjem, ne odgovara njegovoj ćudi i njegovu ukusu. Svi znamo, primjera radi, kako je Nenadović cijenio žilavost njemačkog naroda i uvažavao njegovu kulturu. To je bila njegova umna dadilja i njegova najbolja učiteljica. Ali on zato opet nije sebi tajio one mnoge mane njemačke uobraženosti i pedanterije, koje su, tako reći, prešle u poslovicu. Te slabe strane nacionalnog karaktera njemačkog ismijavati drastičnom šalom, nije mučno; ali njihovu smiješnost isticati finom ironijom, to je tek pravom humoristi moguće, i to je ponekad vrlo vješto znao da čini Nenadović, kao što

pokazuje ovo mjesto iz jednog od njegovih pisama iz Hamburga:

„U zanatima i naukama svet se pomicao, a Nemci najviše; oni i danas tako napreduju, da svi drugi narodi imaju šta od njih naučiti se. Nemci svojim neizmernim strpljenjem i trudom usavršuju poslove i misli Engleza i Francuza; nalaze mnoge pogreške, što su se potkrale bogu tvorcu, kad je svet stvarao. Hajdelberški profesor Helmholtz pronašao je da oči nisu stvorene po svima optičkim pravilima; dokazao je nedostatke u očima, i pokazao kako bi ih trebalo stvoriti. Svi učeni ljudi, diveći se njegovom nadbožanskom umu, priznali su taj pronalazak kao potpuno istinit. Kinesko carstvo propalo bi, da nekoliko Nemaca nije otišlo da njegovu upravu uredi. Cela kineska zemlja imala je sto hiljada talira od carine; no otkad je Nemač Robert Hirt tamo došao i novu carinsku sistemu zaveo, ima sad godišnje osamdeset miliona talira prihoda. Ponositi car toga nebeskog carstva, kad je video toliki prihod, obradovao se i povikao: „Poslije Kineza, Nemci su prvi narod!“

U ovim je zadnjim riječima satirična poenta očevidno pretjerana; no pasus je, sam po sebi, dostojan pera Heine-ova ili Tackeray-eva, i on je svakojako dovoljan da utjera u laž svakog onog koji bi Nenadoviću poricao humor. Ovdje je, razumije se, njegov humor veseo i ima za predmet taštinu spoljašnjeg svijeta; ali kad se sa spoljašnjeg svijeta pisac okrene ka svojoj unutrašnjosti i oda posmatranju svojega *ja*, onda njegov humor postaje patetičan, sentimentaln, u duhu Manzoni-a i Dickensa. Nakon dvadeset i više godina, nailazi pjesnik na jednog starog svog druga sa univerze, i utisak sa tog njihovog vigjenja sazdan je u ovim sjetno-humorističkim potezima Nenadovićeva pera:

„God. 1846 bili smo zajedno na berlinskom univerzitetu. On je učio medicinu, a ja — nisam učio ništa: učio sam Hegelovu filozofiju i čitao različite pjesnike, i tek poslije mnogo godina video sam da to u Darwinovu veku vrlo malo znači. — Kad kad provedemo celo posle podne u prijatnom razgovoru o onom vremenu. Kao talas za talasom, tako ide priča za pričom. Mladi ljudi pripovedaju jedan drugom nove stvari i dogagjaje; stari ljudi samo opominju jedan drugoga. I mi smo razgovarali gotovo samo o onom što nam je obojici poznato. Šta ima milije u starijim sumornim godinama, nego spomen na vesele gjačke dane i na profesore! Već su umrli i profesori i gjački dani; ostali su dani reumatizma, podagre i zlovolje; treba biti strpeljiv, i oni će proći“.

Iz više od jednog mjesta u Nenadovićevim djelima vidi se jasno, kako je on bio potpuno svjestan o značaju i uvjetima pravog humora, i kako je vrlo dobro znao da pravi razliku izmegju ovoga i površne dosjetke, koja se igra oko izvanjskih pojava u životu.

„Stari Grci — reći će na jednom mjestu ¹⁾ — vrlo su rado imali dosetke; otuda je i sva docnija njihova poezija i mudrost proizašla. Na hiljadu godina pre Hrista skupljali su se njih šezdeset najbistrijih Jelina, i zapisivali su odmah svaku dosetku, koja im je na pamet pala; po tom prepisali su sve te dosetke u jednu knjigu, koja se po njihovom broju zvala „Šezdesetka“. Ta knjiga bila je tako zanimljiva, da je kralj makedonski Filip hiljadu talira dao za nju. Može biti da je Veliki Aleksandar iz te knjige naučio da se doseti da razreši Gordijev čvor na onaj poznati način“.

¹⁾ *Pisma iz Nemačke*. I. deo, IV, str. 96.

Da li je velikom Makedoncu, za onog njegovog istorijskog gesta, bilo do šale, ne bih znao reći; ali da je onako rješavanje bilo i duhovito, o tom nema sumnje. Svakojako, moderni su pisci svoj humorizam zasnovali na mnogo humanijoj podlozi, nego li se to moglo zahtijevati od starih Grka; i danas je humorizam, u neku ruku, postao sinonim onog blagog skepticizma koji se ispoljava u popustljivoj ironiji i u iskrenoj simpatiji prema svima slabostima i nevoljama roda ljudskoga. Razlika izmeđju satiričara i humoriste sastoji se, rekao bih, u tome, što ljudski nedostaci i ljudske patnje kod prvoga raspaljuju potmulu gnjev, dok im se drugi blago podsmijeva. Podsmijeh se taj zatim pretvara u komociju, koja neosjetno prelazi na čitaoca. To je bila karakteristika svih pravih humorista, pa je to u glavnom karakteristika i Nenadovićeva.

U jednom samom pogledu zaostaje ovaj srpski književnik, kao humorista i uopće kao prozni pisac, za velikim predstavnicima ovog književnog roda: njegova je proza, naime, odveć suha, nepoetična, rekao bih gotovo, bezbojna. Njegov rječnik nema mnogo riječi, a koliko ih je, to su mahom riječi istrte svakidašnjom upotrebom u narodu, i uz koje se uvijek nalaze stari uobičajeni pridjevi i atributi, koji su na svačijim ustima. Njegov je rječnik, moglo bi se kazati, rječnik svih naših starijih književnika: rječnik Dositejev, Vukov, Daničićev. To je, u neku ruku, jedna odlika. Ali, s druge strane, treba priznati da je za izražavanje nekih odveć suptilnih pojmova, taj suviše prosti jezik ponekad apsolutno nedovoljan; kao što se mora priznati i to, da je srpski jezik u potonje vrijeme znatno napredovao u bogastvu epiteta i figurativnih oblika u govoru. Naprotiv, u Nenadovićevoj je prozi toga posve malo. On se slabo

naprezao za korekcijom forme, i stoga mu dikcija često zaostaje za jedrinom same misli. Fraza je njegova, do-
duše, solidna, ritmički i sintatički pravilna, duhom srpska,
ali je ponekad odveć gola, suha, geometrična. To je
uzrok što, pokraj sve lakoće i dopadljivosti njegova
izlaganja, opisna strana Nenadovićevih putopisa ispada
obično slaba. Zato on i jeste najjači kad misli i druge
nagoni da uza nj misle, a najslabiji kad nam opisuje
spoljašnje oblike stvari koje je gledao. Najpopularnije,
a možda i najbolje djelo njegovo, knjiga *O Crnogorcima*,
htjelo je da bude neki opis zemlje i naroda, a ovamo
se — srećom našom — izvrglo u jedinstvenu etničko-
psihološku studiju o Crnogorcu i crnogorskom junaštvu.

No, kao takova, ta je knjiga u našoj književnosti
jedinstvena.

VI.

U knjizi *O Crnogorcima* postigao je Ljubomir P.
Nenadović, ili mu se vrlo blisko primakao, onaj potpuni
sklad izmegju forme i sadržaja, koji se s pravom smatra
idealom književnog djela. U toj je knjizi Nenadović
filozof i opservator našao jakog saradnika u Nenadoviću
rodoljubu i pjesniku, i sve te umne i osjećajne odlike
stekoše se da zajedno porade na podizanju tvrdog spo-
menika, sjajne piramide što ju je pisac podigao onim
divnim gorštacima, koji u toku vijekova svojom krvlju
napisaše najljepše stranice srpske istorije.

Pisma *O Crnogorcima* ne samo da po svojoj književnoj vrijednosti zauzimlju vidno mjesto u srpskoj proznoj literaturi, nego su ona, uz *Gorski Vijenac* i *Smrt Smajil-age Čengića*, najvjernije ogledalo etničkog karaktera Crne Gore i najtopliji slavopjev divnom pregalaštvu crnogorskom. Ili se ja varam krupno, ili Crnoj Gori i Crnogorcima pripada zasluga što Nenadović nije do kraja ljude zamrzio i što je, kao srpski rodoljub, u najtežim krizama svoga života nalazio čime da krijepi malaksalu vjeru u budućnost svojega naroda i u njegovu osnovnu vrlinu ¹⁾). Crnogorci u njemu spasoše od skrajne skepse srpskog rodoljuba, kao što ranije Vladika Rade bijaše u njemu spasao srpskog pjesnika. Skroz primitivne i civilizacijom ne umrtvljene vrline crnogorskih brgjana, s kojima se on upoznade i na bojnopolju i u tihom porodičnom životu, učiniše te se njegova pažnja opet sa simpatijom obrati sudbini svog junačkog naroda. U doticaju s narodom, poče blazirani putnik vedrije da misli i da voljnije njeguje svoje stare rodoljupske ideale, dotle grdno pokolebane lakoumnošću i ludošću tek obrazovane srpske buržoazije.

Oh ta vajna buržoazija! Nenadović se s njome bijaše upoznao još 1848-e godine u Parizu, uzimljući udjela, kao sveučilišni gjak, u čuvenom narodnom u-

¹⁾ Kad sam prošle, 1902 godine, ove redove napisao, nije mi poznato bilo pismo što ga je Nenadović 5 (17) septembra 1875 s Cetinja upravio pobratimu svom Jovanu St. Vilovskom u Beč, a koje je ove godine u «Brankovu Kolu» objavio njegov sin, g. Todor St. Vilovski, negdašnji urednik «Srpske Zore». — «Moja je duša — veli u tom pismu Čika Ljuba — bila umrla, a ovdje sam opet oživio». — Tim je gornje moje mišljenje dobilo najljepšu potvrdu od samog Nenadovića. — Pisac.

stanku koji je Luja-Filipa srušio s prijestola ¹⁾). Nakon propasti neslavne orleanske monarhije, pregjoše njena praktično-utilitarna načela u razne krajeve Evrope, i kao da se, nažalost, jedna klica te vajne biljke presadi i u Karagjorgjevu i Miloševu Srbiju. Klijanje njezino ja ovdje, razumije se, ne mislim opisivati; ali mu se plodovi mogu da vide u onom nestajanju idealnih napreznja u omladini, i u onoj jalovoj partijskoj borbi, u kojoj je zavjetna srpska misao morala, više puta, da uzmiče pred časovitim interesima ove il' one političke stranke, ovog il' onog individualnog ćejifa!

Samo se kaže da u takom društvu Nenadović, patriot širokih grudi i koji se cijelog svog vijeka držao visoko nad partijskim i dinastičkim trvenjima, nije mogao, kao javni radnik, imati sreće. I kao nastavnik, i kao ministarski činovnik, i kao novinar, morao je više puta da dolazi u sukob sa predstavnicima javne vlasti u svojoj otadžbini, te da seli preko granice. U svojstvu više ili manje svojevoljna emigranta, proveo je najbolje godine svoga života, putujući po srpskim i stranim zemljama. Na taj je način obašao sve znamenitije krajeve u Europi, naročito lijepu Italiju i kolijevku starog klasicizma, drevnu Heladu, te Svetu Goru i zadužbinu Svetog Save — sveti srpski Hilendar. No kud je god išao, svuda je njegovo srce srpski i slovenski kucalo,

¹⁾ Februarska revolucija zatekla je Nenadovića kao studenta u Parizu, te je on tom prilikom sa pobunjenim Parizlijama otišao u «Carske Tiljerije», gdje je otkinuo parče zavjese s prozora kraljeve odaje, za uspomenu na taj veliki dogagjaj. Taj je mali trofej Nenadović kasnije, baveći se na Cetinju, darovao knezu Danilu. Ovaj mi je podatak saopćio Čika-Ljubin mnogogodišnji drug i prijatelj, Dr. Gjoka Vidaković, varoški ljekar u Valjevu, koji je to doznao od samoga pjesnika. — Pisac.

i kad je god mogao, podizao je uvijek svoj književnički glas u korist umjetno razdrobljenog i potištenog naroda svog. U njegovim je grudima bilo smješteno čitavo čovječanstvo, ali povrh svega, najviše je mislio i pisao o svome plemenu, o mučeničkom ali viteškom narodu srpskom.

Šta je to strančarstvo i stranački duh, o tome on nije imao nikakva pojma. Njegova je politika stala visoko iznad partijskih razmirica i imala u vidu prave interese otadžbine. Neodvisan kao filozof, znao je da očuva svoju potpunu neodvisnost i kao Srbin. I stoga je, za najvećeg strančarskog meteža, živio u tihoj povučeniosti, posvećujući svoje vrijeme čitanju i razmišljanju. Dok su se drugi megjusobno trli i gložili, dotle je on iz zakutka posmatrao i sjetno umstvovao.

Posljednje godine svoga života proveo je Nenadović u svome Valjevu, sladeći svoje stare dane divnim prizorom one živopisne okoline i velikim uspomnama iz svoga djetinjstva. Prijateljma sa strane koji ga pozivahu sebi u goste, ili inače podsticahu da se kudgod krene, odvrćahu redovno: „Sve sam već video, a ovde mi je sad najbolje“. U svom je užem krugu općio mahom s ljudima mlagjim, ne tražeći nikad starije društvo. Najmiliji drug kao da mu bješe varoški ljekar, D.r Gjoka Vidaković, s kojim se najradije družio i u intimnom razgovoru prepričavao ranije ispričana svoja putovanja i svoje doživljaje iz prošlih dana. Govor mu je, i u tim starijim godinama, bio začinjjen mladačkim humorom i krasnim dosjetkama. Jednom će ga Vidaković upitati zašto se tako uporno uklanja od svojih vrsnika, ljudi starijih. Na to mu Čika Ljuba odgovori onim svojim poznatim blagoćudnim naglaskom: „Znate, kad se s kojim od svojih vršnjaka sastanem, svaki se

tuži na svoju nevolju, a ja to ne marim da slušam; ja se sa srcem osjećam mlad, i ako sam ostario“.

U samoj stvari, njega je ka mlagjim ljudima privlačila njihova mladost, koja je sinonim ushićenja i poezije. Stari ljudi, sa svojom starom prošlošću, bijahu mu suviše glomazni i gotovo odvratni. U omladinskom je društvu on, inače, mogao da osvježava svoje uspomene iz onog doba, kad je kao urednik *Šumadinke* ulagao svoj blagorodni trud oko obrazovanja duše i pitomljenja srca u srpskom podmlatku. Filozof u najboljem, upravo antičkom značenju te riječi, proveo je posljednje dane svoga života iščekujući, vedro i spokojno, svoj bliski konac, kao čovjek koji je svoju zadaću ispunio savjesno i koji nema rašta da strepi od velike zagonetke, koja ljude čeka s one strane groba.

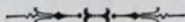
Čista pjesnička duša, on je poeziju smatrao kao nerazdvojni dio cjelokupnog čovječjeg bića, te nije čudo što su prve i posljednje vrste, koje je kao književnik napisao, bili stihovi. Zadnja njegova pjesma bila je ujedno i njegova najljepša lirika. U njoj se pjesnik, već na pragu vječnosti, elegijskim pogledom osvrće na toplo proljeće svojega života, i osjećajući kako se približuje hladna jesen i crna zima, on se još jednom opominje najtoplije ljubavi svoga života: svoje Srbadije. Gledajući kako ždralovi prolaze letom preko natuštenog neba, i sa snježnog sjevera hitaju k toplome jugu, on tim krilatim putnicima sjetno dovikuje iz svoje samačke sobe:

O putnici mili, putnici krilati,
 Ja znam ona mesta gde ćete vi stati;
 Ta i ja sam negda putovao tamo,
 Vraćao se otud u proleće samo.
 Pozdravite redom sve tople obale,

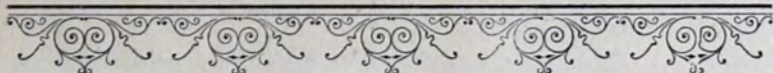
Tamo su mi mnoge miline ostale.
 Vi idete gde su večiti cvetovi,
 A mene će ovde zatrat' snegovi.
 Dan se kraju kloni — putem, putem ždrale!
 I vama i Srpstvu sloga, sreća, zdravlje!..

I ždralovi iščezoše na horizontu i odletješe tamo, gdje je vječito premaljeće i vječito cvijeće. Ali pjesnikov grob ne zatrpase opet zato vječiti snjegovi. Grob taj brani od snjegova uvijek zeleni lovor, što ga je na njemu zasadila blagodarna Srbadija — ona Srbadija za koju je Čika Ljuba živio i koju je tako žarko ljubio.

(„Letopis Matice Srpske“ 1903).

Medo Pucić

Kad je otrog malo godina Vlaho Bukovac začeo misao da, prema velikom obrascu Rafaelove *Atinske Škole* u Vatikanu, sabere na idealan zbor neumrle dike staroga Dubrovnika, vrijedni je slikar udesio svoju radnju tako, da je na čelo slavne povorke sasvim prirodno došao Dživo F. Gundulić, a na njezin kraj Medo Pucić. To je što i reći: na jednoj strani prvenac, a na drugoj posljednji izdanak starog dubrovačkog pjesništva.

I domaći je slikar svoju ideju izrazio vrlo umješno.

Pod mramornim arkadama kneževa dvora stekla se odabrana kita slavnih Dubrovčana u živopisnim nošnjama minulih vremena, megju kojima prednjače „velate“ i vlasulje sedamnaestog vijeka. Plemenita se družina tu sabrala da sasluša predstavu Gundulićeve *Dubravke*, koja se odigrava pod vedrim nebom, na prekrasnoj pozornici, koja ima za pozadinu divni profil dubrovačke saborne crkve, nad kojom se leprša republikanski stijeg Svetoga Vlaha.

Na prvom planu vidimo fra Sebastijana Slada u razgovoru s onim Benediktom Stayem, koji je u svoje doba predavao rječitost na svenaučištu rimskom; do njih stoji Džono Palmotić, a malko podalje, u pozadini,

gizdavi Dinko Ranjina, sačinitelj čuvenih *Pjesama različnih*, sa čipkastom ogrlicom i šiljastom španjolskom bradom. Ostala su lica razmještena tamo-amo, ili okupljena u gomilice, iz kojih se ističu: mudri Faustin Galjuf, nekada učitelj prava u Parizu; Brnja Zamanja, proslavljeni humanista, te čuveni dominikanac Serafin Crijević, dubrovački historiograf. Poviše njih, na uzvišenom postolju, sjede toržestveno besmrtni pjesnik *Osmana*, Dživo F. Gundulić, Dinko Zlatarić i onaj Elije Crijević, kojemu su u Vječnome Gradu, radi njegova znanja, odavane počasti kraljevske. Pod ovom grupom istakla se ubava Cvijeta (Flora) Zuzorićeva, dubrovačka pjesnikinja i pjesnička muza, kojoj bi dovoljno bilo da se iole prigne, pa da se odmah suoči s Ranjinom, s onim mekoputnim vitezom, koji ju je za života volio i slatke joj pjesme pjevao.

Najzad, sa jednog gotskog balkona, s kojega se spustio šareni ćilim, pomalja se karakteristična glava Meda Pucića, uz kojega se zatekao i sam slikar, baš kao da mu je namjera bila da posmatraču kaže: „Pazi dobro, ovo je moj plemeniti mecena, zadnji predstavnik istorijske plejade dubrovačkih pjesnika, onaj proslavljeni Medo, koji se megju nas pojavio da *gosparski* oplače propalu neodvisnost svoje otadžbine, te koji se zatim vratio u kraljevstvo sjenâ, gdjeno kolo vode *Dei lares* ponosnoga Dubrovnika“.

Ne znam da li je ovo, na dlaku, bila misao Bukovčeva, no ja je sebi tako predstavljam, pošto držim da je Medo Pučić, i ako po svome književnom radu čovjek moderan i žarki borac za srpsku nacionalnu ideju, ipak po svome uzgoju i po svojoj ćudi spadao u ljude staroga kova, u one *izbranike po krvi i umu*, kojima današnji šturi demokratizam i austrijski parla-

mentarizam ne mogoše, ni u kom pravcu, da nadoknade zašlu slavu i propalu slobodu.

I.

Medo Pucić, vlastelin dubrovački, odužio se rodu svome u trojakom pravcu: kao pjesnik, kao povjesničar i kao patriot. Ali kompleks njegova javnog rada pokazuje takovo jedinstvo i punoću, da bi upravo grehota bilo cijepati ga na odjeljke, kao što se u ovakim pregledima obično radi. Medove pjesme, njegova proučavanja dubrovačke i srpske prošlosti, i patriotski rad što ga je razvio kao jedan od horifejâ narodnog pokreta u Primorju i vojja srpske omladine u Dubrovniku — sve se to skupa splelo u divnome skladu njegove moralne ličnosti. Umjesto, dakle, da tu ličnost cjepkamo u više profilâ i siluetâ, prema raznim pravcima njegova rada, biće bolje da joj pokušamo uhvatiti sintezu, te da pokažemo njezin postupni razvitak i konačni rascvat.

Medo Pucić došao je na svijet sa nervima pjesničkim, al' i sa plemenitom i patriotskom dušom. To znači da njegove pjesničke osobine ne bijahu, kao u mnogih njegovih prethodnika u njegovanju domaćih muza, prazni ritam osnovan na klasičnoj euritmiji velikih majstora Helade i Rima, nego da je pjesništvo za njega bilo čitav jedan apostolat u slavu roda i otadžbine. Vila se njegova bijaše zatekla u narodu lišenu sviju blagodat i slobode, a u zavičaju od skora predatu na milost i nemilost „bezbožnoj sili“, koja

nemagjaše osjećanja ni za stara hiljadugodišnja predanja dubrovačke aristokracije, ni za nove narodnosne i slobodnjačke ideje, koje bijahu plod novih vremena. Nije, prema tome, nikakvo čudo što je njegova poezija, već u začetku pjesnikovanja mu, zauzela onaj karakter jadikovke za ugašenom prošlošću i žive čežnje za narodnim uskrsnućem, kojim će se odlikovati do posljednjeg časa. Sin stare vlasteoske kuće, čije se domaće uspomene brkaju sa životom same dubrovačke republike, Medo Pucić vaspitan je u kući svojih roditelja kao što se pristojalo ogranku tako odlične i stoljetnim tradicijama oblagorogjene loze. Ali ona stara vremena, kad se sinovi dubrovačke vlastele mogahu — bez bojazni za svoj nacionalni odgoj — da školuju u svome rođenom gradu, bijahu prošla za navijek. Toga radi zar i vidimo mladog Orsata (Meda) gdje klasičnu školu uči u duhovnom seminaru mletačkom, a pravne nauke na univerzitetu padovanskom. Po pričanju njegovih biografa izgleda e je boravak na tom čuvenom ateneju imao velika utjecaja na sav pozni rad pjesnikov. Svenaučište padovansko bijaše od vajakada prirodna „Velika Škola“ za omladinu iz Primorja, i na njemu se naučno izobraziše mnogi Dubrovčani i ostali primorci, koji su se kasnije u svijetu proslavili kao književnici i naučnici.

No u taj mah ni svenaučište padovansko ne bješe više ona stara proslavljena, al' u svojoj akademskoj ortodoksiji skamenjena institucija, iz koje izlažahu samo oprobani pravoznanci i profesori elokvencije. Moćni dah francuske „Julijske revolucije“ bijaše stao da se vije i kroz njegove dvorane, dok u srcima povremene akademske omladine počinjahu da se iz sna bude uspavane italijanske nade. Na daleko čuveni studenti „patavinske universe“ kićahu se već šeširima *all' Ernani*, a bunto-

vnički poklik *Viva l' Italia e Pio IX!* bijaše već počeo da se ori među omladinom, oduševljavajući je i pitajući je varljivom nadom, kao da će sloboda i jedinstvo Italije procvasti pod okriljem papinske tijare.

U kolo te omladine stupa u početku četrdesetih godina prošloga vijeka dvaestogodišnji dubrovački koljenović Medo Pucić. Sva je prilika da bi drugo momče njegovih godina, u takome društvu, teško očuvalo, ne velim narodno obilježje, koje u to doba bješe još dosta neodregjeno, već u opće ljubav i vjeru u jugoslavensku stvar, koja je u taj mah, tako zvanim pokretom ilirskim, počinjala da zanima evropsko javno mišljenje. Ali Medo Pucić bijaše prije svega Dubrovčanin, hoće reći Sloven po prastarom domaćem predanju; uz to se on upravo tada upoznade sa velikim pjesnicima naše krvi, s Kolarom i Mickijevićem, koji ga ličnim prmjermom i živom riječju podstakoše na rad za slovensku stvar u opće i, naročito, za bugjenje narodne svijesti na slovenskom jugu.

S Kolarom se naš Medo sastade već prve godine svoga gjakovanja, naime 1841 god., u Mlecima. Uzajamni utisak, na tom prvom njihovom vigjenju, morao je biti vrlo jak i vrlo prijatan, jer u putnim zapisima čuvenog Slovaka iz te iste godine nalazimo ovu značajnu bilješku o Puciću: „U Mlecima bijaše najznatniji i najinteresantniji moj novi poznanik, gosp. Orsat Pucić, dubrovački vlastelin, ili ti knez. To je mladić od kakvih dvadeset godina, krepka stasa, krasne duše, plemenita duha i znamenitog pjesničkog dara. Na svenaučistu padovanskom dovršuje svoje nauke. Nekoliko svojih pjesama predao mi je odmah u Mlecima, a neke mi je kasnije poslao pismom, koje u originalu glasi ovako: - Visoko poštovani Gospodine! Riječ ona — Slavjanstvo —

koju ste mi vatreno na dušu stavili pred Vaš polazak iz Mletaka, pružila je u srcu mojemu duge žile i prsi moje razgrijava jakim žarom, tako da ne mogoh savladati nadahnuće i t. d.“

I, u istini, od toga časa započinje mladi dubrovački plemić svoj blagotvorni pregalački rad, kao pjesnik i slovenski apostol pred latinskom Evropom.

U italijanskom listu *La Favilla*, što ga u Trstu izdavaše čuveni pjesnik i književnik Dall' Ongaro, objavljuje on u to doba čitav niz rasprava na italijanskom jeziku, u kojima se bavi istorijom, etnografijom, statistikom slovenskog svijeta, i napose književnošću i umotvorima narodnim. On prvi otkriva i tumači Italijanima ljepote češke poezije i prevodi na italijanski jezik jedan ulomak iz pjesme „Dziady“ (*Djedovi*) od Adama Mickijevića, dodajući na kraju biografsku notisu o velikom Poljaku. U isto doba, raspravljajući o Gunduliću, prevodi na Dantov jezik najljepše epizode iz *Osmana*.

Naporedo sa tim publicističkim radom, opaža se u mladom dubrovačkom književniku i sve to veća težnja za pjevanjem pjesama izvornih, onih mladenačkih izliva, koje će on kasnije sabrati i objaviti pod zajedničkim natpisom *Travanj*. Ta Medova prvenčad odišu plemenitim zanosom za slobodu, narodnost i ljudsko bratinstvo, i nose na sebi sva obilježja potonjeg patriotskog i liberalnog pjesnika *Karagjurgievke* i *Helvecije*. Ovamo spada i poslanica Ivanu Kolaru, pjesnikovu mentoru, koji dogje kao poslanik nebeski da mu turi u krilo Apolovu liru; i onda topli deseterci *Braća*, u kojima se Srbi i Hrvati preklinju da se progju inata, jer ih sve upućuje na ljubav i bratsku zajednicu, a samo vjera može da ih luči i razdvaja; no vjera

Božja nije kada razdor stvara.

U ovaj su mladenački stručak Pucićevih pjesama, najzad, upletene i *Bosanske davorije*, neka vrsta bojnog poklika u kom se „mladi Srbi“ pozivlju da obnove „porušenu staru slavu“, onako od prilike, kao što je Aleardi, pjesnikov vrsnik i školski drug, tadašnju omladinu talijansku pozivao da ostvari zavjetnu misao naroda italijanskog. U ostalom, sva je prilika e Medovo tadašnje drugovanje sa potonjim bardima italijanske revolucije, kao što bjehu Prati, Fusinato i maločas pomenuti Aleardi, nije moglo da progje bez utjecaja na njegovo tadašnje pjevanje. Prenoseći na svoj narod njihove zebnje i njihove patriotske nade u skoro uskrsnuće Italije, on je osjećao tim jače bolove i patnje svojega naroda i svoju mlagjanu fantaziju hranio snovima o slovenskoj zajednici i o ne dalekom uskrsu cjelokupnog Slovenstva.

Od tih njegovih mladenačkih ideala i nasnova za budućnost ne odvrati Pucića ni preko dvogodišnji boravak na dvoru Karla Ludovika, vojvode od Luke (Lucca), koji se u to doba bijaše proćuo kao učen i štedar mecena italijanske knjige i umjetnosti, ma da je kao vladalac zazirao od novog vremena i novih ideja. Baveći se u prijestonici te male države, koja ga je u mnogom čemu morala opominjati na prošlost svoga rođenog grada, on je i odatle nastavljao svoj pregalčki rad oko bugjenja i pridizanja svoga naroda. God. 1844 odluči da izda „Slavjansku Antologiju“, kako bi oteo zaboravu pjesničko blago dotle zatrpáno u rukopisima dubrovačkim, i prva knjiga te antologije izagje štampom O. O. Mechitaristâ u Beću, gdje se tada štampahu i mnogi spisi Vukovi. Te iste godine pokrete Kuzmanić u Zadru *Zoru Dalmatinsku*, koja se svijetu javi poznatom Preradovićevom pjesmom „Zora puca, biće dana“, i mi vidimo Meda gdje se ubrzo hvata u

kolo s tim ljudima i pronicavom kritikom proučava pjesme Ignjata Gjorgjića, najpopularnijeg i najizvornijeg možda dubrovačkog pjesnika.

No življi nacionalno-kulturni pokret i već uveliko povedeno „ilirsko“ kolo, povlači i njega u vrtlog domaćih događaja. I mi ga uoči velikih političkih zgoda 1848 god. nalazimo na putu kroz južno-slovenske zemlje, u nakani da se поблиže upozna sa književnim i političkim pokretom, kao i sa glavnim ljudima srpskog i hrvatskog plemena. Megjutim, kao da ga vajne prilike u kojima se naš dvoimeni narod tada nalazio, ispuniše dubokom sjetom. Zamišljajući u svojim snovima otadžbinu „kao sunce blistatelnu, slobodnu k'o more“ i gledajući svuda narod u okovima, njegovo srce „proplaka od jada“ i on se skoro povrati u Italiju, da na grobu velikoga Gibelinca, Danta Alighieri-a, potraži utjehe za nemili udes svojega plemena:

Pa sudbinu prokleh našu krutu,
I da skrijem svoje duše ranu,
Italije utekoh se skutu.

Plod toga kratkog pjesnikova hadžiluka bile su lirsko-elegijske pjesme *Talijanke* i epska pjesma *Karagjurgjevka*, u kojoj su opjevani orijaški podvizi Crnoga Gjorgja, junačkog „vožda“ i prvog osloboditelja Srbije.

II.

Kao što dubrovački pjesnik Dinko Ranjina bijaše, u XVI vijeku, privukao na sebe pažnju velikog vojvode

Kozima od Medici-a, te na fiorentinskom dvoru postao omiljena ličnost i vitez sv. Stjepana, tako i Medo Pucić, u naše dane, pobudi simpatiju Karla Ludovika, vojvode od Luke, učenog vladaoca-kneza od plemena Bourbonškog, koji „spozna odmah svu vrijednost mladoga književnika, sva njegova izvanredna svojstva, te mu dade visoko mjesto uza se, učinivši ga vitezom svoga reda i dvoraninom“¹⁾. Antun Fabris, dubrovački publicist naših dana, veli u svojoj studiji o Medu Puciću, da se pjesnik bješe upoznao s ovim darovitim čovjekom još za svoga gjakovanja u Padovi²⁾; no sva je prilika da se to poznanstvo sklopilo u čuvenoj lukanskoj banji, koja tada spadaše u omiljena sastaništa evropske aristokracije, i u kojoj je naš Medo, kao sveučilišni gjak, najradije provodio ljetne praznike.

Karlo Ludovik, kako nam ga nepristrani historičari opisuju, bijaše čovjek koji je doduše samovoljski vladao, ali mu je vladanje bilo opet blago i ne bez nekog sjaja; u mnogo čednijim razmjerima nešto nalik na staru medicejsku vladavinu u Firenciji. Karlo bijaše u pravomu smislu ono što Francuzi kažu „un bon vivant“, čovjek naklon bezbrižnom živovanju i koji je malo vremena imao da se bavi politikom, zauzet kao što bješe vječitim spasavanjem svojih vječito ugroženih financija. Kad bismo htjeli da mu nagjemo približnu sliku i priliku u najbližoj sadašnjici, to bismo i nehotice morali da se sjetimo rasipnog kralja Milana, ali jednog kralja Milana kud i kamo ukročena i uglagjena vaspitanjem, a ni u kom slučaju ne lišena političkog i patriotskog stida. Govoreći o Karlu Ludviku, pjesnik Giusti

¹⁾ Vidi biografiju pjesnikovu od anonimnog pisca u dubrovačkom *Slovincu* od god. 1882, br. 23.

²⁾ Vidi kalendar *Dubrovnik* za god. 1897.

će za njega reći da na tiranskoj sofri ovaj „vladajući epikurejac“ ne predstavlja ni ribu ni meso:

Che non è nella lista dei tiranni
Carne nè pesce;

i to se iz usta onako oštra i nepopustljiva satiričara ima da smatra kao gotova hvala.

Nije trudno zamisliti e je pažnja od strane ovakoga čovjeka i druženje s njim moralo veoma ugodno padati mladom dubrovačkom vlastelinu, dobrovoljnom izgnaniku iz svoje postojbine, kojemu bijaše omrznuo čak i rogjeni dom, radi tužnih uspomena što se za nj vezivahu i koje mu razdirahu živo srce u grudima. Varoš ga Luka, uz to, opominjaše mnogo na rogjeni Dubrovnik. Ona ga na Dubrovnik opominjaše svojim jakim srednjevjekovnim utvrgjenjima, i onda svojim uzanim, ali čistim gradskim ulicama, no najviše svojim ubavim zagradskim ljetnikovcima i gradinama, poput onih na dubrovačkim *Pilama*. Kao što Dubrovnik ima svog sv. Vlahu, tako i Luka ima svog sv. Martina, kojemu je posvećena crkva saborna. Ali što je primorskom pjesniku moralo najvećma u pamet dozivati rodno mjesto i njegovu slavnu prošlost, to je lučki *Knežev Dvor* i naročito tako nazvana *Pretorska Palača* (Palazzo Pretorio), sjajno zdanje koje svojim elegantnim svodovima iz doba Renesanse i svojim krasnim biforama na prvom katu liči veoma na poznati dvor dubrovačkih knezova. Šetajući se pod njegovim arkadama, mladi vlastelin morao je te arkade valjda više puta mišlju uporegijivati sa divnim dubrovačkim propilejima Gjorgja Dalmatinca, i sa onim starodavnim stupskim glavama, u kojima su izrednom vještinom prikazani podvizi Eskulapa i mudrog Salamuna. Te ako je sjetni šetač imao kakva uzroka

da to tugje divot-zdanje pretpostavi u svojoj ljubavi starom dvoru dubrovačkih knezova, to ne bijaše zacijelo veća ljepota njegove arhitekture, već jedino prilika što se pod svodovima Pretorskog Dvora ne mogahu da naporedo s njim šetaju bahati zvaničnici kakva skorašnjeg zavojevača.

Sjem toga, Medo Pucić, kao svaki Dubrovčanin i Dalmatinac, po nekom atavizmu psihičkom, gledaše u Italiji svoju intelektualnu otadžbinu. Italijanska kultura, kao neposredna nasljednica grčko-latinskoga klasicizma, bijaše i onda, kao što je i danas, glavna podloga našeg moralnog i literarnog obrazovanja. Poći u Italiju nije za nas Primorce nikad značilo poći u sasvim tugju zemlju, jer je Italija, faktički, bila svagda naša umna dadilja. Ne moramo dakle da se čudimo što je ta pitoma i klasična zemlja našega Meda, mimo ikoju drugu, privlačila; najmanje pak, ako uzmemo na um da je na gostoljubivom lučkom dvoru mladi dubrovački koljenović nalazio onu pažnju i ono priznanje, kojemu se njegova porodica bijaše navikla od iskona.

No koliko se god pjesnik, kao velikaški gost, dobro nalazio u tugjini, on je opet često uzdisao za svojim Dubrovnikom, koji mu bješe „svegi na srcu rana“. Pa onda, jedno je biti prvak megiu domaćim prvacima, a drugo tugji, ma koliko cijenjeni i odlikovani gost. Zato se pjesnik u tercinama *Na grobu Danta Alighiera*¹⁾, parafrazujući jednu glasovitu izreku božanstvenog pjesnika, upravo i žali na svoju sudbinu, koja ga goni da obija tugje pragove :

¹⁾ *Talijanke*, I.

Tvoje zemlje ištuć' svaku stranu,
 Nagjoh sebi u kraljevskih dvori
 Njegu, ljubav, hvalu i obranu ;

Al' naučih kako sölju gori
 Tugji hljebac, kakvo li je breme
 Léi tugjim stubam doli gori . . .

Burni i vihorovni dogagjaji 1848.e godine nalaze pjesnika u Rimu. Tu će se on upoznati s Adamom Mickijevićem, kojega će toplo pozdraviti u jednoj od svojih *Talijanki*. Vrli poljski bard, dika i simbol svoje otadžbine, bijaše baš tada doputovao u Italiju sa još desetak svojih zemljaka, da s njima zajedno posveti veliku dušu i hrabru desnicu oslobogjenju Italije. Suvršeno je pričati kako se Medo ončas prijatelji s moćnim apostolom, koji u svojim pjesmama i u svojoj duši bijaše složio dva velika ideala: vjeru u Boga i u vaskresenje svoje otadžbine. Ali dok se dva slovenska pjesnika — srpski poletarac i poljski orao — bratimljahu u Vječnom Gradu, sanjajući o pobjedi majke Slavije „od Dubrovnika do bijelog Krakova“, najednom puca glas o punoj obećanja diktaturi Josipa Jelačića, i Medo Pucić, koji u tome pokretu naziraše zoru ljepše budućnosti za svoj narod, a valjda i za svoju užu otadžbinu, ostavlja po drugi put Italiju i hita u Zagreb, da pridruži „banovom maču svoje gusle“¹⁾. No pjesnikove, kao u opće narodne nade, pokažu se ubrzo varljive, i zanosno likovanje „Živjela sloboda! Živio ban Jelačić!“ urodi, praktično, istim šupljim plodom, kao i tome savremeni talijanski poklič: „Viva la libertà! Viva Pio IX!“ Mladi rodoljub, razočaran, vješa o klin svoju tirtejsku liru, te se odvažno laća kritičarskog i historičarskog pera.

¹⁾ Vidi pjesmu *Jelačiću banu*.

U *Dubrovniku* ¹⁾ za god. 1849 objavljuje i zna-
 lački ocjenjuje dotle ne izdate pjesme Dživa Bunića-
 Vučićevića, *Plandovanja*, i živo nam opisuje Dubrovnik
 o prvoj polovini XVII vijeka, kad je naime Bunić živio.
 Da bi pjesničko djelo kud i kamo objasnio sredinom
 u kojoj je pjesnik živio, pisac nam živo crta dubrovački
 ambijenat XVII vijeka, i poregjujući stari sjaj sa mrtvom
 sadašnjicom, bolno primjećuje kako je razlika izmegju
 današnjih Dubrovčana i njihovih otaca mnogo veća,
 nego li bješe razlika izmegju ovih i ljudi iz starodavnih
 vremena. No dekadencija ne obuhvata samo život mor-
 ralni, nego i materijalni. Da Dubrovnik bude opet ono
 što je nekad bio, trebalo bi mnogo štošta povratiti na
 svoje mjesto; a to je nemoguće. „Valjalo bi — veli
 Pucić — da mjesto siromaštva dogje bogastvo, ogromno
 bogastvo, mjesto nadutosti ozbiljnost, mjesto tuge i
 nevolje radost, mjesto tugjinstva našinstvo“. Taj će
 stari Dubrovnik Medo — kad već ne može da ga
 uskrsne iz mrtvih — ocrtati perom istoriografa. Zato
 on uzimlje preda se zamašan posao da prevede i ujedno
 preradi čuvenu kroniku Rastićevu. Taj je trud Pucićev
 znamenit stoga, što je to prva dubrovačka istorija na-
 pisana jezikom srpskim. Da bi pak dublje zaronio u
 prošlost svoga rodnog grada, provodi čitave dane u
 dubrovačkom arhivu i prebire stare listine, koje će
 kasnije u Biogradu štampati pod natpisom *Spomenici
 srpski*, a to su, kao što je poznato, sama pisma du-
 brovačke republike kraljevima, despotima, vojvodama i
 knezovima srpskim.

Po kazivanju njegovih biografa, Medo se Pucić
 početkom pedesetih godina, pokraj sve dubrovačke

¹⁾ *Dubrovnik*, zabavnik narodne štionice Dubrovačke.

„vajne sadašnjice“, riješio da opet stalno živi u Dubrovniku. No da se otme suviše nasrtljivoj i njemu nepoćudnoj realnosti kojom bijaše okružen, vinuo bi se često u zapadni svijet, da po „razbojištu evropskijeh dvorova“ traži odbjegli iz Dubrovnika božicu Slobodu, kojoj se „uz Krupov top bezobrazno smije pokneženi Bismark — vizantinac u varvarskom ruhu“¹⁾. Ali od lijepe bjegunice po tadašnjoj Evropi nigdje traga, a od sviju zemalja koje je novi *Childe Harold* putujući obilazio :

«Samo jedna osta pokrajina
U sredini megju krvnicima,
Uzvišena u planinske vise,
Obrastena gorom i dubravom
.
Ovjenčana umom i razumom,
Okrunjena gospodskom slobodom».

Ta privilegovana zemlja, to slavno utočište filozofâ i vjerskih reformatora — to je zemlja Švajcarska. Nigdje kao na obalama Lamanskog jezera ne osjećaše njegova pjesnička duša urogjeni nagon ka svemu što je lijepo i plemenito, i ujedno tugu za propalom dubrovačkom samostalnošću. U krilu pitome Helvecije ote se iz grudi ovog plemenitog izdanka dubrovačkih senatora topli poklik neprežaljenoj božici Slobodi :

«Oj slobodo, ja se tebi klanjam
Na prastaraj tvojoj gospoštini!
Ovgje si ti prosta, milosrdna,
A bez gizda, nakita i čina,
Pa od sebe nikog ne odbijaš,
Ko ti nosi srce na posvetu ;

¹⁾ V. pjesmu *Helvecija*.

Oj slobodo, ako ludi ljudi
 I ne znaju danas ti vrline,
 A ti ostan' bar u ovim brdima,
 Kano kvasac za bolje nam dane
 I usreći ovu pokrajinu,
 Neka bude svem svijetu uzor».

Razumije se da sloboda koju Medo Pucić, pjesnik i koljenović, ovdje pozdravlja, nije ona nasrtljiva demagoška sloboda, koja hoće da su slobodni samo njeni sektari, već ona uzvišena gragjanska sloboda, koja se osniva na pravdi, „skladnosti“ i redu, a kakve je u izobilju moglo da bude i u aristokratskim republikama Fiorencije i Dubrovnika. Takoj se slobodi pjesnik klanja, nalazeći joj, kao što bi reći, najčistije tragove u novom ognjištu njenom, u otadžbini Vilima Tell-a.

Već smo u početku napomenuli kako se književna ličnost Medova ne da izdvojiti od njegova javnog rada i njegova karaktera osobnog; i zbilja, pišući o njemu, treba uvijek imati na umu kako se on ne laća pera, a da to ne stoji u posrednoj ili neposrednoj vezi s njegovim javnim djelanjem. Što se same poezije tiče, ona za njega nije nikad bila prosta razbibriga, kao što je to u prošla vremena bivalo kod mnogih njegovih domaćih prethodnika, već je poezija za njega bila sredstvo za ispoljavanje toplih osjećanja njegove duše. On bi pjevao kad bi ga nešto istinski oduševilo, i u takovu raspoloženju stihovi tecijahu bujni, ako i ne uvijek savršeni, iz njegova pera. Taki jedan povod pjevanju bila mu je, izmegju ostalog, 1865 godine, proslava Dantova jubileja u Italiji, koju će on ushitno pozdraviti, zavideći joj na izvojštenoj slobodi i na apoteozi takova sina svog:

«Blago tebi, susjedo,
 Vijek ti s' otvara,
 Da ponoviš i bolje
 Ta čudesa stara,
 Kojim um nam i srce
 I onda začara,
 Kad ti novom životu
 Dante put propara.
 Ono slavno bijaše
 I za mene vr'jeme!
 Carskim v'jencem blistaše
 Dušanovo tjeme,
 Vjere svud i prosvjete
 Probijaše sjeme,
 Svud mi slavom disaše
 Krasno srpsko pleme!»

Isto će tako jadovito on god. 1863 pozdraviti hiljadugodišnju proslavu slovenskih apostola Kirila i Metoda, a god. 1878, oružano stupanje srpske vojske na Kosovo. Na žalost, u ovom potonjem slučaju pjesnik uvidje skoro, e je odveć preuranjen njegov poklik :

Oj davori! Kosovo je
 Naše, naše, nav'jek naše!

 Živo dršću od radosti
 Svete kosti ;

i lijepa se pjesma, žalibože, završuje ljutom ironijom i, što je gore, prilično bespoletnim vajkanjem. Kad progjoše časovi toplog zanosa, te kad se pred njim isprsi žalosna java, uvidje Medo e je Srbin uzalud krv svoju lio, i da su Turci još jednako na Kosovu, te će sjetno podviknuti :

Pjesma laž je, pjesma san,
 Pjesnik luda, pjesnik pjan!
 Naša slava drugo nije,
 No kô prije,
 Bolešljivo maštanije.

Kao što se iz svega, što smo dosle naveli, zaključiti može, Medo Pucić, po svom književnom radu nije samo pjesnik, nego je on, pripadom, i zaslužan naučnik, prilježan i ostrouman pretraživalac narodne prošlosti. Ali to nije sve. On je ujedno i organizator i vogja dubrovačkog podmlatka, začetnik i duša svakog umnog preduzeća u Dubrovniku svojih dana. A sve to skupa daje njegovom radu onu zaokrugljenost i punoću, koja čini te nam njegov život, ma koliko se kretao u uzanoj a donekle i šturoj sredini, izgleda opet zato kao savršena cjelina, kao djelo kojemu nemaš ni što dodati, ni što oduzeti. To je, u neku ruku i u nekim granicama, ostvarenje onoga što je Goethe izrazom punim smisla označio: „Darnach trachten, das Leben als ein Kunstwerk auszubilden“.

III.

U uvodu ovoga spisa, opisujući Bukovčev dubrovački *symposion* pod Kneževim dvorom, rekli smo za Meda Pucića da je on bio zadnji predstavnik isto-rijske plejade *dubrovačkih* pjesnika. Nego ta oznaka neće biti sasvim tačna, ako se u obzir uzme prvo i prvo suština, pa onda i sam oblik (naročito jezik) njegovih pjesama, kojim se on potpuno izdvaja od svojih

domaćih prethodnika i neposredno vezuje za prvu grupu srpskih književnika onog pregalačkog doba naše književnosti, koje će se nazvati imenom Vukovim. Prema tome, tačnije bi zar bilo reći da je zadnji pjesnik dubrovački bio Antun Kaznačić ili Ivan Sorkočević, ili kad bi se stvar još strože uzela, Ignjat Gjorgjić. Jer ako staru dubrovačku književnost, od druge polovine XV do kraja XVII vijeka, uočimo kao samoniklu biljku, koja se jedino na svome zemljištu razvijala, bez ikakve veze sa starom literaturom srpskom i hrvatskom, tad se, naravno, znaci obnovljena književnog života, koje u Dubrovniku nalazimo oko polovine prošloga vijeka, ne mogu da smatraju kao nastavak ili filijacija starije književnosti dubrovačke, već kao nov, neodvisan pokret, izazvan oživjelom sviješću narodnom. A pošto je Medo Pucić u tome pokretu prednjačio, to je mnogo umjesnije reći da je on bio *prvi Dubrovčanin pjesnik novoga doba*, nego li posljednji pjesnik dubrovački.

Ali za taku oznaku govori još jedan, i to vrlo važan razlog. Stara dubrovačka književnost, a naročito ona šesnaestog vijeka, nije bila izazvana, kao što je to slučaj sa književnošću današnjom, narodnom borbom za opstanak i uopće njegovim potrebama i aspiracijama političkim i socijalnim. Kao mnoge od onih prekomorskih državica, koje im služahu kao obrazac, stari Dubrovčani smatrahu nauku i književnost kao *artes leviores*, a glavnu pažnju obraćahu državničkoj vještini i trgovini. Pjesništvo je dakle za njih bilo nadasve sredstvo za zaslagijvanje časova odmora, prijatna dokolica. Stoga oni najviše i pjevahu po svojim ljetnikovcima, ili putujući po kakvom javnom ili privatnom poslu, jal' kao poslanici državne vlasti. Pričaju za Kunića, da je veliki broj svojih epigrama sastavio na šetnji, a o Boškoviću

veli dum Ivan Stojanović, da je jašući na putu sastavio najveći dio svoje pjesme *De Eclipsi*. Nije po tome čudo što nas njihovi pjesnički radovi — pa čak i onda kad nemaju odlučnog karaktera didaktičkog ili pobožnog — jedva mogu da zagriju svojom hladnom i konvencionalnom retorikom. Čitajući djela tih pjesnika, mi možemo kadšto da se divimo njihovoj vještini u podražavanju klasične poezije grčko-latinske, pa, ako se hoće, i ljepoti izraza i eleganciji dikcije, ali na kraju ne možemo opet da savladamo neko osjećanje duga vremena. Što nam kod tih učenih i darovitih ljudi nedostaje gotovo mahom, to je prirodnost, spontanost, onaj neki, tako da kažemo, ukus iskrenosti. Namještenost i frazerstvo, siromaštvo poetskog sadržaja zaglagjeno ukrasima rime i praporcima retorike, to je karakteristika italijanske lirike XVI i XVII vijeka, a to je bila opća mana i njenih imitatora dubrovačkih; mana kojoj nije mogao da se otme ni sami Gundulić.

Razumije se, naravno, da to ne umanjuje zaslugâ starih dubrovačkih pjesnika za opće slovensku i, napose, za srpsku i hrvatsku prosvjetu; štaviše, mi držimo da je za ilustraciju te slavne periode naše kulturne istorije doslije posve malo učinjeno, i da će se nova središta našeg umnog života morati kada-tada dostojnije da oduže starome Dubrovniku. Ali, s druge strane, treba priznati da ako je način njihova pjevanja bio plod njihova vremena i njihova vaspitanja, sve to ne bijaše više prikladno da posluži kalupom za nove misli i nove osjećaje, što ih u srcima novih ljudi izazivahu nove prilike. Poklonik prošlosti po svome rogjenju, a književnik XIX vijeka po svome obrazovanju, ne mogaše, razumije se, ni Medo Pucić da se kao čovjek od pera ne povede za strujom koja igjaše za tim da domaću knjigu

uputi pravcem demokratsko-narodnim. Što su za italijansku literaturu iz doba Renesanse bila stara djela grčka i latinska, to su za obnovu srpske knjige u prošlom vijeku bile umotvorine narodne. Ideji narodnosti, koja se u Primorju najprije javila u vidu „ilirstva“, dade ubrzo novog maha izvojevana pobjeda književnog pravca Vukova, te kad se u *pokotarenom* Dubrovniku uhvatiše u kolo Matija Ban, Ivo Kaznačić, Antun Kazali, biskup Vodopić i ostali ljudi plebejskog porijekla, da zajedno porade na književnom i političkom preporodu narodnom, vlastelin Medo Pucić stupa odmah u njihovo jato i postaje, sasvim prirodno, njihov vogja. Svojoj vjeri u srpsko-narodni pravac i svome uvažavanju srpskih narodnih pjesama, kao glavnog osnova nacionalne književnosti, dao je on, u ostalom, rječita izraza u predgovoru svog italijanskog prijevoda čuvene rasprave *O narodnoj poeziji slovenskih plemena* od Josipa Bodjanskog, profesora na univerzitetu moskovskom, tvrdeći da su srpske narodne pjesme jedina *klasična* stvar u svoj dotadašnjoj književnosti našeg jezika, i da inteligencija treba da zabaci eterogene oblike umjetnosti na koje se ranije ugledala, te da prihvati mahom oblike narodne, jer da je život i tvaralačka moć jedino u narodu ¹⁾. U saglasju s tim, sav njegov pjesnički rad, što se forme tiče, svjedoči o postojanoj težnji za odstupanjem od starih lokalnih obrazaca i o što većem približavanju oblicima čisto narodnim. I, zbilja, već po prvim stihovima njegovim, opaža se Medovo nastojanje da se otrese stereotipskog rječnika stare dubrovačke lirike, i kako pjesnik nipošto ne mari da običnom

¹⁾ Giuseppe Bodjanski: *Della poesia popolare slava*, discorso tradotto da Orsatto Pozza. Zara, Fratelli Battara, 1861.

„lijerom“ slavi „bijelo lišce“ kakve „ćesarice od ljeposti“, ni da u beskrajnim stihovima napominje svoje „ljuvene zledi“, nego mu „javorove gusle“ služe najvećma za to, da njima pomnije narodne patnje i izriče nadu u Markovo — narodno — uskrsenje. Progovarajući u pjesmi *Narodna Pjevačica* kroz usta srpske vile, pjesnik veli e stari Dubrovčani, „zavedeni gizdom, blijeskom tugje krasote“, zanemariše njene „proste ljepote“, ali baš zato i ne prostriješe daleko svoja pjesnička krila. Poučen tim iskustvom, on svoje vrsnike opominje da se okane „tugje lijere“, te da se prihvate gusala i posvete glas svojem narodu“¹⁾. Što se njega, pjesnika, tiče, on će se toga puta držati cijela vijeka, i ako išta uzmogne da ga začas odvrati od narodne misli, to će biti i moći jedino uspomena na dubrovačku državnu katastrofu, koja će mu svagda, svuda, pa i u časima najpredanijeg rada za narodnu stvar, uvijek čemerom gorčiti dane. Da bi dubrovačku sadašnjost

¹⁾ *Narodna Pjevačica*. Beč. 1844. — Ova je pjesma Medova objavljena dakle tri godine prije Brankovih *Pjesama*, koje prvi put izagjoše u Beču g. 1847. No Pucić nije samo, kao pristalica novog pravca, stajao u avangardi tada još malene čete Vukovaca, nego je on, publikacijom svoje *Slavjanske Antologije*, koja, kao što rekosmo, izagje u Beču g. 1844, prvi iznio pred srpsku omladinu zakopano blago naše stare umjetne poezije. Po toj je knjizi Branko prvi put upoznao dubrovačku pjesmu iz starine — «punu slave i miline» — i iz nje usvojio nekoliko starih dubrovačko-primorskih izraza, što se provlače kroz njegove pjesme, a nema im traga u ostalim krajevima našega naroda. Pa ne samo to, nego je pok. Svetislav Vulović, razgledajući pjesme u ovoj Medovoj *Antologiji*, došao do uvjerenja e se nekoje od njih odrazuju čak i svojom suštinom u *Pjesmama* Brankovim. No Branko se, svojim zdravim instinktom, tih arhaičkih pozajmica nabrzo manuo i, prema savjetu medove *Pjevačice*, stao obilato zahvatati iz bogate riznice narodne.

mogao da oplakuje, njemu je dobro dolazila svaka prilika, i on ne propuštaše ni jedne zgode, a da se ne izjada nad prigušenom dubrovačkom slobodom, pa to bilo pjevajući srpsko-hrvatsko bratstvo, Karagjorgjevo junaštvo, italijanske ljepotice, Jelačića bana ili stradanje Cvijetino. I tako se dogagja, te nam čitanje Medovih pjesama i nehotice dozivlje u pamet onaj čuveni latinski stih Dubrovčanina Luke Stulića o smrti darovitog mu sugragjanina Faustina Galjufa:

Tota ragusino plena est mea pagina luctu.

Analizujući 1882 godine u *Ljetopisu Matice Srpske* poeziju Meda Pucića, jedan će naš stariji kritičar reći e ona stoji na raskršću izmegju zapadne romantike i poezije narodne. Polazeći sa te dosta osnovane primjedbe, drugi htjedoše da u Medovim pjesmama nazru utjecaj i tragove ne samo romantike uopće, nego upravo i specialno romantike njemačke. Koliko naš razbor doseže, rekli bismo da o direktnom utjecaju bud kojeg njemačkog pisca na primorskog pjesnika, ne može biti govora ¹⁾, i da je duh njemačke romantike (ako ga je naš Medo uopće osjetio) mogao na njega djelovati jedino preko književnosti italijanske. No pošto je utjecaj čuvene Tieck-Novalisove škole dosta mlak bio i u samoj Italiji, ka' ono ti gdje je svijet slabo naklon misticizmu i vrhunaravnosti, to se i taj posredni utjecaj, po našem sudu, svodi na malo manje od ničice. U ostalom, pošto su Medove pjesme, kao što smo već

¹⁾ Podudaranje sa Rückertom, koje anonimni pjesnikov biograf (vidi *Slovinac* g. 1882) nalazi u IV dijelu *Cvijete*, ne dokazuje u tom pogledu ništa; ili barem ne dokazuje više od ostalih pjesnikovih *sjećanja* iz stranih literatura, kao što su napr. odjeci iz Danta i Byrona.

naglasili, bile izazvane samim prilikama njegova života, te im za polaznu tačku služilo više stvarna no umišljena fakta, to je pjesnik slabo i dolazio u priliku da se inspiriše novim pravcem sa njemačkog sjevera. O apsolutnoj tvorevini fantazije može kod njega da bude govora samo u *Cvijeti* i, manjom mjerom, u *Karagjurgjevki*. Ali ni u tim sastavima Pucićevim mi ne nalazimo traga onim fantastičnim karakterima, u kojima je naslade nalazila njemačka romantika, a još manje kakvom zaziranju od klasične mitologije, čime se naročito odlikuju romantičari njemački. Citajući njegove najbolje stvari, — a to su možda neki soneti i stihovna priča *Cvijeta* — čovjek mora upravo da se divi prostoti Medove dikcije i njegovom, ponekad srećnom, asimilovanju poetskih motiva prostonarodnih. Imajući uvijek pred očima istom uskrsele uzore narodnih pjesama, on ih se često opominjao i ponekad vrlo vješto s njima koristio. Tome je najbolji dokaz njegova *Karagjurgjevka*, koja, i ako spada u Medove mlagje rabote, pokazuje njegovo dobro uvježbano uho i duboko poznavanje našeg stiha junačkog. No rekli bismo da su u tom spjevu opet najljepša stvar neke pjesničke slike, ili ti uporegjenja, koja je pjesnik očito radio prema obrascu velikih majstora epa italijanskog, kao što je od njih uzeo i, ako se ne varamo, prvi u srpsku poeziju uveo „stancu“, t. j. strofu od osam stihova sa pet jamskih stopa i slikom na kraju (*ottava rima*).

Domaći su ocjenjivači listom saglasni u hvaljenju *Cvijete*, koju bi htjeli da pribroje ponajboljim produktima naše umjetne poezije. Jedan od njih, Antun Fabris, kaže da je ona „i po predmetu i po kompoziciji i po pjesničkoj izradi detaljâ najljepša priča u srpskoj književnosti“. Ovo će mišljenje, po našem sudu, biti samo donekle

ispravno. Pucić je među našim starijim pjesnicima bio jedan od prvih, koji je tretirao stihovnu pripovijetku. No vrlo je rijedak slučaj da su presagjivači tugijskih književnih rodova (kao što je ovdje bila engleska (Byron) i francuska (De Musset) stihovna priča) uspjeli od prve da napišu djelo bez mane. Po našem je sudu Medo Pucić imao od prirode više posmatralačkog dara, no umjetničke fantazije i smisla za formu. I stoga u svojoj priči nije pazio toliko na harmoniju ukupnog koncepta, koliko je vještine pokazao u slikanju epizoda; i u tome je, u kompoziciji dakle, rekao bih, njegova priča kud i kamo oskudna. Ali kao slika pomorčevih patnja, kao ogledalo patrijarhalnog života i naivnih vjerovanja primorskog naroda, te kao topli dramatski opis jedne sudbonosne ljubavi, *Cvijeta* ostaje opet jedna od najljepših kompozicija ove vrste u našoj književnosti. Kad se još doda ljepota stila, koji je u ovom polimetru prost i, ovdje-ondje, veoma živopisan, onda nije možda pretjerano reći e će ova radnja Medu Puciću najbolje očuvati pjesničku reputaciju, pa ma i ne preživjela, kao što joj proriče Antun Fabris, i Dubrovnik i Dubrovčane.

IV.

Vidjeli smo naviše kako je Medovo pjevanje stalo gotovo uvijek u posrednoj ili neposrednoj vezi sa kakvom epizodom njegova života, ili kakvom idejom njegova vremena. Iz toga se ne mora ipak zaključiti, kao da je ovaj pjesnik naš bio samo pjesnik prigodnjak, ono što se obično kaže: vješt improvizator. On je, naprotiv,

bio rođeni pjesnik; ali pjesnik koji poeziju nije shvatao kao голу estetsku rabotu, bez ikakve veze sa moralnim i društvenim težnjama svojega vremena. On je bio uvjeren e čovjek tek onda čestito može da dà izraza svojim individualnim pogledima, kad se postavi na stajalište opće ljudsko. U tome je on bio pravo čedo svoga vremena, i stoga su neke njegove misli, u poetskoj formi izražene, našle tako topla odziva među njegovim vršnjacima i među omladinom, postavši, tako reći, općim dobrom današnjeg srpskog naraštaja u Primorju.

A tome se ne treba ni najmanje čuditi, kad se zna da to i jeste upravo osobina lirske poezije — barem kako je danas shvatamo — da se u njoj izrazuju lična osjećanja pjesnikova u vezi sa problemima njegova vremena. Svako je doba prožeto nekom moralnom atmosferom u kojoj pjesnik mora da se snagje, ako hoće da slobodno diše i ako ne želi da svojim umovanjem postane živi anahronizam među svojim vrsnicima. Što su dakle Medove pjesme većinom prigodnice, to ne udi ni najmanje njihovoj ljepoti, u koliko je te pjesme — kao što veli Zmajovan — stvorio jedan (srećan) trenut i jedna (srećna) misao. A taka je jedna pjesma, rekao bih, po sadržaju svom, Pucićeva *Pôma* (Palma), koju je on, po kazivanju njegovih prijatelja ¹⁾, spjevao isto onako nasumce, u bogodanom trenutku, kao što je, recimo, engleski pjesnik Burns spjevao poznatu pjesmu *Svojoj rajnici* (To Mary in heaven). Šetajući se jednom po onoj pitomoj i suncem obasjanoj dubrovačkoj *rivijeri*, koju nam je u *Cvijeti* onako zanosno opisao, zapazi pjesnik usput „pômu“, tu među nama egzotičnu biljku što ne nosi nikakva ploda i samo isteže mezgu iz zemlje,

¹⁾ Vidi *Slovinac*, op. cit.

koja ju je u goste primila. Tako i tugjinstvo — reče u sebi pjesnik — pije snagu i truje zdravo srce narodno; i pod svježim utiskom te blage pouke iz krila mučaljive prirode, ispjeva onu znamenitu pjesmu koju je mlagji naraštaj prihvatio kao svoju devizu i koja se završuje ovom plamenom apostrofom rogjenoj zemlji:

Oj pokle te previšnji nadari
Umom, srcem, licem, r'ječi silnom,
Da nam budeš megju svima dičnom,
Srpska zemljo, der za sebe mari!
Šta da tražiš misirskih oaza,
Vlaških čuda, njemačkih dokaza?
Iznesi nam svoje grude plod,
Kaži sv'jetu svoj junački rod!

Bezočnici raskotiše bruku,
Od savjesti sprdnju načiniše;
Grk i Latin krst nam omraziše,
Vrancuz, Njemac i čast i nauku;
Al j' u tebe boža vjera čista,
Još ti duša kô zlato se blista!
Počuj samo glas srdašca svog,
Uza te je, svemu sugja, Bog.

Ovoj bi pjesmi (naročito u srednjim strofama njenim) strog estetički sudija našao jamačno mnogo mana, osobito zarad nekih nepjesničkih tropa i više ili manje usiljenih stihova; ali je moć njene etičke suštine bila takova, da je ona sve te nedostatske zagladila, i *Pôma* osvoji listom srca omladine koja i danas u njoj nazire, i to s punim razlogom, pjesničku oporuku Medovu. A to pokazuje još jednom silu ideje kao pjesničke podloge, te jalovu muku svakog onog koji drži da se ona može olako da istisne iz umjetničkog djela.

Kao apostol idejâ u pjesništvu i u životu, zauzeo je Medo Pucić vidno mjesto u istoriji naše političke

obnove, ako je u opće smijemo tako nazvati. Pošto nam je u ovim stranicama bilo naročito do toga da prikazemo pjesnika, to se mi, naravno, na Pucićev politički rad nijesmo obzirali nego tek pripadom. No izreka „politički rad“ neće, u njegovom slučaju, biti možda zgodna, u koliko on aktivan političar — u današnjem smislu riječi — niti je bio, niti je mogao biti. Od toga ga je odvrćao sam njegov pjesnički i rodoljupski karakter. Ali ako je slabo mario za današnju politiku parlamentarnu, ili za onu drugu, još odvratniju, kojoj je deviza: *Ote-toi de là, que je m'y mette*, on je opet zato, u herojsko doba srpsko-hrvatske zajednice, kao publicist igrao znamenitu ulogu u javnim debatama o sudbini slovenskog Juga. Krajem sedamdesetih godina, kad se začu misao da se u Dubrovniku osnuje književni list *Slovincac*, kao nastavak ranijeg *Dubrovnika*, Medo stupa na čelo književnog odbora i u jednom od prvih brojeva novoga lista objavljuje pjesmu u kojoj, prihvatajući jednu staru misao Petra Preradovića, ushitno pozdravlja i živo prizivlje nekadašnju slogu Srba i Hrvata, tvrdeći da jednima bez drugih nema sreće ni napretka. Toj je misli Medo Pucić ostao vjeran do posljednjeg disaja, što mu opet nije smetalo da se on — rijedak u tome primjer među dubrovačkom vlastelom — uvijek priznavao i iskazivao kao Srbin, „potomak Lazarevijeh vrsnika“. Gotov da s braćom Hrvatima poradi u slozi i zajednici, on je odlučno branio etnički karakter svoga rodnoga grada, iznoseći, ispod stoljetne prašine dubrovačkih arhiva, dokumente njegove prošlosti, i upućujući omladinu zborom i tvorom na proučavanje njegove slavne istorije. Tadašnji patriotski rad pjesnikov opisao je potanko njegov bezimni biograf u *Slovincu*. „Medo u Dubrovniku — veli taj biograf —

bijaše vogja, učitelj, barjaktar; on je bio djelom, riječju i izgledom duša našega pokreta; on upućuje, on vodi mladež na slavnu i mučnu stazu njene dužnosti“¹⁾). Nije po tom čudo, što ga je omladina listom obožavala i što mu se poslije smrti na grobu zaklela da će za njegovim stopama ići i njegove amanete čuvati.

I omladina će naša vrlo dobro učiniti, ako te amanete usčuva. Jer ovaj plemeniti čovjek nije ostavio za sobom samo nekoliko knjiga, koje domaćoj literaturi na diku služe, već je on, svojim uzornim životom, u danima otačastvene poništenosti i opće moralne sirotinje, sam sobom dao divan primjer duševne nepovitljivosti, savjesnog rada i rodoljubivog pregalaštva. Njegovo javno djelanje zaslužuje da mu se čovjek divi, a spisi njegovi da se dugo održe u uspomeni narodnoj; ali što je najviše zaslužilo da vječito živi, to je njegov krasni srpski i viteški ponos, i taj će ponos zbilja vječno živjeti u pamćenju ljudi koji znaju da cijene taka svojstva.

Medo je kao karakter bio, u punom smislu, čovjek staroga kova: *un uomo antico*. Živeći kao dvoranin u velikaškim dvorovima, on se nikad ne ponizi dotle, da postane udvorica; a u privatnom i javnom životu

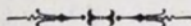
¹⁾ Sjećajući se, valjda, Tomazeova prigovora Rajmundu Kuniću, čuvenom dubrovačkom latinisti XVIII vijeka, koji bijaše uložio cvijet svoga umlja da latinsku književnost obogati prijevodom *Ilijade*, dok je to isto mogao učiniti u korist siromašne knjige domaće, Medo Pucić, pod starost svoju, uzimlje preda se da srpskoj knjizi «ako bi mu snage dopustile» daruje Homera, te nam u *Slovincu* od 1881 god. iznosi u starom našem junačkom stihu zadnja četiri pjevanja prve polovine *Odisijeve*. Znamenit prilog našoj prevodnoj literaturi i plemeniti trud, kojim je sijedi pjesnik svoj blagorodni duh odmarao u klasičnim vizijama svoje prve mladosti!

umjede da očuva do posljednjeg časa tradicije boljeg dijela starog dubrovačkog plemstva ¹⁾). Zato je njegova smrt (u julu 1882) izazvala opću, upravo domaću žalost širom cijelog Primorja. A to je bilo sasvim prirodno, jer je rijetko kada građanska vrlina bila tako divno spojena s umnim odlikama, kao u ovoga čovjeka koji je, jamačno, najdostojnije nosio dubrovačko ime u XIX vijeku.

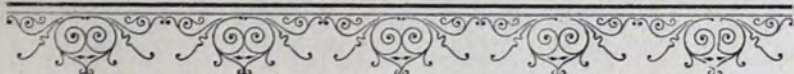
U simboličnom Pantheonu što ga neiskupljeni narodi u duši svojoj podižu idealnim ljudima svoje istorije, srpski će narod nesumnjivo odrediti odlično mjesto dubrovačkom koljenoviću i svome pjesniku Medu Pučiću.

(„Ljetopis Matice Srpske“ 1904).

¹⁾ Za neko je vrijeme Medo Pucić bio i nastavnik kneza Milana Obrenovića, potonjeg *čuvenog* kralja Srbije. Na žalost, u tome poslu svom dubrovački vlastelin nije bio srećniji od rimskog filozofa Seneke, koji je u svoje *uzalud* bio učitelj cara Nerona!

Stjepan Mitrov Ljubiša

Ko nije, ako će i jednom u životu svom, imao prilike da osjeti ono blago spokojstvo što obuzme čovjeka koji se naprasno trgne iz zagušljive atmosfere varoškog života i pohita na selo, da se u debelom jablanskom hladu nauživa tihe poljske samoće? Duša se čisto odmara u onom jasnom i svježem zraku, i kad se čovjek, nakon prve noći provedene na selu, jutrom razbudi, a on skoči iz postelje čio i vedar kao sokô, i sve mu se unaokrug čini ljupko i veselo. U kući se pootvaraju prozori, sunce sija, ptice cvrkuću, vazduh miriše premaljećem i sva priroda kao da mu se javlja dobrodošlicom A njemu čisto biva kao da se pomladio, kao da se mahom preporodio!

E pa tako nešto osjeti i čitalac koji se dugo vremena kljukao iper-modernom literaturom, te koji slučajno opet nabasa na jednu od onih starih, solidnih knjiga, koje pripadaju svima narodnima i svima vremenima, te koje zaslužuju da se besmrtnim nazovu već zato, što su uvijek mlade, uvijek savremene, uvijek interesantne. Ja ću se, na primjer, uvijek sjećati istinskoga zadovoljstva s kojim pročitah po drugi put Lesage-ovu *Istoriju santiljanskog Gil Blasa*, to u početku jedne kišovite jeseni, pošto se prije toga, u ljetnoj

dokolici, bijah nemilice načitao Zolinih i Bourgetovih romana, ili bolje, psiho-patoloških studija o bračnim nezgodama modernih parizlija. Pa ipak Lesage-ov roman niti ima za se onu tehničku savršenost, kojom se odlikuju današnji francuski pripovjedači, niti su mu situacije bog zna kako originalne, premda se tu mnoge nastrane zgrade i doživljaji pričaju. U čemu je dakle privlačna sila toga romana? Ja bih rekao da ona leži baš u *običnosti* Gil-Blasovih doživljaja i u majstorskoj *prostoti* kojom su ispričani. I zbilja, ta je prostota u pričanju tako očevidna, ljudi su i prilike u romanu tako srodne ljudima i prilikama na koje smo se u životu navikli, da nam se i nehotice, čitajući tu knjigu, otimlje iz duše poklič: Do gjavola, gospodo moderni psiholozi, s vašim suptilnim analizama: evo kako se kroje ljudi, evo kakav je svijet u istini!

Jer — badava — treba priznati da su današnji pariski romansijeri sa svojim nevropatičkim junacima i svojim preljubnim jnakinjama grdno svijetu dodijali. Od pedeset godina ovamo francuski roman, s rijetkim izuzetcima, nije drugo no jedna užasna anatomija pariskih psihopatija. Ma koliko se pisci razlazili u tehnici; ma koliko se lučili po školama i umjetničkim pravcima; suština njihovih knjiga ostaje uvijek jedna: slikanje ljudskih stranputica i duševnih anomalija. Čudo divno, kako ti ljudi ne mogu već jednom da uvide, e se sav svijet ne sastoji ipak iz blaziranih parizlija, i kako na zemlji ima i drugih stvorova, sjem moralnih izroda koje nam oni navalice slikaju!

Nema sumnje, vještina kojom nam Bourget, Mirbeau, Prévost i ost. svoje junake i junakinje crtaju, velika je, i u tom je pogledu njihov talenat u istini zamamljiv. Nema potajne žice srca ljudskoga koju oni

nijesu pokušali da svojim gudalom prevuku. Pa ipak, ne znam zašto, njihova me vještina podsjeća na one ndijanske vračeve što ti na očigled žitom posiju komad oranice, te za tili čas sjeme proklija i ubrzo naraste gledaocu do koljena, a klasje nabrekne i požuti, kao da je bog zna koliko vremena na suncu zrijevalo. Ele, sve je u tim knjigama fantastično, pa i kad si uspio da izdvojiš gola fakta od retoričkog uresa kojim su obavita; kad si uspio da nekom zagonetnom licu sagledaš u dušu, i kad si sam sebe uvjerio da je to lice moguće i phihološki istinito; na kraju ima opet nešto, što te od njega odbija, kao od stvora neprirodna, nakazna, ili barem, stvora u prirodi izuzetna. Jednom riječju, pokraj sve piščeve vještine, to lice nije kadro da steče tvoju simpatiju.

Neki to tumače ovako. Francuski pisci zaboravljaju mnogo češće nego li bi trebalo da su literatura i umjetnost namijenjene čovjeku; reklo bi se, štaviše, kao da oni čovjeka smatraju prostom gragjom, koju priroda stavlja na raspoloženje umjetniku. Prema tome, oni slabo mare da u čovjeku proučavaju opće ljudske osjećaje i nagone, već se pretežito osvrću na osobine po kojima se čovjek, bilo u zlu ili u dobru, izdvaja od svojih slika i prilika. Tim oni većma no ikada služe načelu: „umjetnost umjetnosti radi“, stvarajući, ne djela opće ljudskog interesa i značaja, nego djela incidentalnog karaktera i prolazne vrijednosti.

Književna djela (da se figurativno izrazim) mogu biti gragjena od dvojakog materijala: od tvrda kamena, jal' od opekâ ili drugog lakšeg gradiva. Prva prkose stoljećima, a potonja moraju da se sruše nakon pola vijeka. Suviše dugi opisi prevrtljivih društvenih prilika i beskrajne analize neobičnih duševnih stanja nijesu,

rekao bih, u književnoj produkciji najbolja gragja. Walter-Scottovi romani, koje su njegovi vršnjaci u slast čitali, nama su danas prilično dosadni. Pozniji naraštaji teško praštaju dosadnima; oni hoće da ih stvari zanimaju; a da bi mogle da ih zanimaju, one ne smiju biti odveć specijalne. Stvari zanimljive, to je, u našem slučaju, što i reći: misli i strasti tako humane, da bi mogle biti aktuelne i do pedeset, do sto i više godina.

I.

Od književnih majstora koji su doslije svoj trud ulagali u podizanje srpske književne zgrade, vrlo ih je malo bilo koji su u stancu kamenu zidali, naročito ako uzmemo na oko pripovijetku izvornu; ali među onom dvojicom, trojicom, koji se mogu nadati da će im djela prijeći na najpoznije potomstvo, zauzeo je odlično mjesto Stjepan Mitrov Ljubiša. Njegove pripovijetke — koje Srpstvo nije još po zaslugi ocijenilo — spadaju zaista, pokraj svih tehničkih nedostataka svojih, među najiskrenije dokumente o ljudskoj prirodi u opće, a o srpskom narodnom karakteru napose; među dokumente koje će filozof i moralist u svako doba s korišću i zadovoljstvom čitati. Kao umjetnik mogao je Ljubiša od potonjih srpskih pripovjedača biti kudikamo nadmašen, ali kao znalac narodne duše, kao tumač narodnog humora i filozofije, kao slikar njegovih običaja i njegove prošlosti, Ljubiša ostaje jedinstven.

Stjepan Mitrov Ljubiša rodio se u Budvi, u Boki Kotorskoj, posljednjega dana februara mjeseca 1824;

rodio se u onom ubavom kraju našega naroda, gdje je sama priroda, „stvarajući na mahove svoje čudesno djelo“, stvorila najveću originalnost; u kraju gdje je srpski narod možda najbolje očuvao svoja predanja i svoje običaje, i gdje je „svaki treći čovjek od prirode pjesnik i govordžija“. Otac mu se zvao Mitar, a mati Kata Brdareva, rodom iz Grblja. U domaćoj povijesti Boke Kotorske pleme Ljubišino zauzimlje odabrano mjesto: iz njega izidoše mnogi na glasu ljudi, koji su bili na diku svojoj otadžbini. Ljubišâ je u starini bilo vrijednih pomoraca i crkvenih dostojanstvenika, a u naše dane, uz Stjepana Mitrova, jedan istaknuti ogranak ovoga plemena bio je Visarion Ljubiša, upravnik cetinjske bogoslovije, potonji mitropolit Crne Gore. Otac Stjepanov proveo je bezmalo čitav vijek na moru, Po smrti njegovoj ostade Stjepan sirakom od nepunih četrnaest godina, na vrlo tankom imanju. U Budvi, kao u cijelom Primorju, ne bješe tad još ni jedne narodne škole, te je i Ljubiša morao da prvu školsku pouku primi na jeziku talijanskom. No kao da se on javnom školom, u opće, žlje okoristio, jer mu, nakon očine smrti, zarana pade na vrat obezglavljena porodica. Glavna je njegova škola bila viteška nevolja, i ona ga natjera da se samoučki oda knjizi i spremi za praktični život, koji mu je na prvim koracima bio vrlo težak i s mukama skopčan.

God. 1843, kad mu se navršî devetnaest godina, postade općinskim tajnikom u Budvi. U cijelom je Primorju u to doba neograničeno vladala italijanska kultura, te je, razumije se, italijanski jezik gospodovao u cijeloj državnoj upravi, u sudovima, u općinama i u svakom javnom nadležstvu. Općinski su tajnici po manjim primorskim mjestima onda bili (a većinom su gotovo i

danas) neukome i nepismenome narodu sve i sva. Prignjen svojim zvaničnim poslom da često prebire upravne i sudbene zakone, Ljubiša ih u kratko vrijeme izučio tako iscrpno, da su k njemu dolazili, kao kakvom advokatu, svi seljaci iz okoline, kojima je on sastavljao sudske spise i branio ih pred sudom. To njegovo samoučko pravničko znanje priznala je kasnije i sama vlada, kad ga je oprostila dužnosti da položi državno-pravne ispite, i naimenovala javnim bilježnikom.

Godine 1861 stupa Ljubiša kao kandidat za državni sabor u Beču. Gotovo sav svoj vijek proveo je u javnom radu, kao predstavnik naroda. God. 1861 vidimo ga članom dalmatinske deputacije, koja je imala da vodi pregovore pri banskoj konferenciji u Zagrebu. Od god. 1861 do god. 1876 bio je poslanikom na dalmatinskom saboru i carevinskom vijeću. God. 1870 postaje predsjednikom dalmatinskog sabora, u kom je svojstvu ostao do god. 1878, kad ga sa predsjedničke stolice oboriše njegovi lični protivnici, poduprti klerikalnom frakcijom tadašnje „narodne stranke“, kojoj je na čelu bio čuveni Mihovio Pavlinović. Ti ljudi htjedoše da Ljubišu prikažu kao neku vrstu dalmatinskog Sheridanana, koji da je, doduše, imao velikog talenta i velikih zasluga, ali da se nije odlikovao karakternošću, ni političkom dosljednošću. Oni ga obijediše da je, iz ličnih svojih interesa, išao na ruku bečkoj vladi. No mlagji naraštaj, kojemu je bolje poznata zakulisna istorija stare „narodne stranke“, ocijenio je sasvim drukčije Ljubišinu politički oportunistički i uzroke koji protiv njega izazvaše onu suhu tuču. Danas je utvrđeno da, ako je Ljubiša u nekim pitanjima pristajao uz vladu, on joj nije nikad služio protiv svojega naroda, niti je u svom političkom oportunističkom išao tako daleko, da je (kao

neki njegovi protivnici) narodno-slovenske interese i ideale žrtvovao istočnoj politici Beča i Pešte.

Doba izmeđju 1870 i 1878 godine proveo je Ljubiša u Zadru, kao predsjednik dalmatinskog sabora. Smrt ga je (23 novembra 1878 god.) zatekla u Beču, odakle je god. 1885 prenesen u zavičaj. Bijaše istom navršio 54 godinu života.

Politički rad Ljubišin bio je i do sada, više ili manje, poznat srpskome narodu po njegovoj autobiografiji, koja je 1878 god. objavljena u bečkoj *Srpskoj Zori*, i po predgovorima dosadašnjih izdanja Ljubišinih priča. Ali je taj rad, rekao bih, živilje sinuo tek danas, pošto ga je znalačkom rukom ocrtao i u pravoj svjetlosti prikazao zaslužni književnik, naš i Ljubišin zemljak, prof. Ljubomir Jovanović, u predgovoru biogradskog izdanja *Pričanja Vuka Dojčevića* ¹⁾. Crtajući u ovom, koliko je moguće zbijenijem eseju, obličje Ljubiše kao književnika, ja ne mislim, razumije se, da se bavim opširnije političkim radnikom. No pošto je javno djelanje ispunilo pretežni dio Ljubišinog života, to je pravo da se ovdje naglaskom pomene, kako je to djelanje imalo znatna utjecaja na književni rad ovog našeg zemljaka, koji njemu ima da zahvali za onu motrilačku finoću i onu bistrinu pogledâ s koje se on, kao pisac i moralist, odvaja od običnih u nas političara-književnjika. Drugim riječima, politika nije od ovog srpskog pisca načinila književnoga deklamatora, nego su se aktivne sile njegova duha divno slile i sljubile sa njegovim svojstvima umjetničkim.

I, doista, ljudi koji su s Ljubišom, za života mu, češće u doticaj dolazili, pričaju svi u jedan glas, kako je on po svojim duševnim osobinama ličio mnogo na

¹⁾ 81. knjiga *Srp. knjiž. Zadruga*.

onog kneza Stevana Štiljanovića, čiji nam je lik bokeljski pisac onako vješto ocrtao u *Skočidjevojci*. I Ljubiša, kao god j Štiljanović, bješe bujna i ponosita govordžijska priroda, ali ta bujnost ne prelazaše nikad u prazno deklamovanje; uza svu svoju južnjačku toplinu i prirodnu kićenost, on je opet znao da se drži u odmjerenim granicama i da govori sa solju. Nije, doduše, ni danas teško megju Ljubišinim užim zemljacima naći ljudi koji govore „poslovički“, ali je u Ljubiše slikoviti govor bio začinjen i prirodnom mudrošću, tako da su ponekad na njegovim ustima cvjetale rečenice kroja Tacitova.

Jedan stari dalmatinski saborlija, Ljubišin mnogogodišnji dug u zemaljskom saboru ¹⁾, slikao mi ga je više puta, kakav izgledaše na divanu. Paštrovski akcenat, kojega ne mogaše da se otrese u običnom razgovoru, iščezao bi dobrim dijelom na tribuni, pa se izgubio u onom jačem i svoje vrste naglasku, što ga ište ton govornički. Govoraše lako, razgovijetno, vezujući vješto megju sobom rečenice, a sa vrlo srećnim improvizacijama. Njegova mudra riječ, iskićena poslovicama, davaše mu u saboru autoritet preuranjenog nekog Nestora, kojega je svak rado slušao i riječi mu pamtio. Kao što su to mahom njegova literarna čeda, tako i on bijaše čovjek jaka pamćenja, te su mu neke izreke i narodne priče neprestano navirale na usta.

Što se Ljubiša tek u poznije dane svoga života dao na originalno pisanje, to se djelimice tumači njegovom ranijom zaposlenošću, a djelimice time, što je u svojim mlagjim godinama u opće slabo mario za srpsku knjigu. „Dok se nijesam oženio — veli nam u

¹⁾ Pok. bilježnik Ivan vit. Vranković.

tom pogledu isti Ljubiša — posve sam se malo osvrtao na narodnu knjigu. Glava puna italijanskih i francuskih pisama (*spisâ*), nije nikako mogla priljubiti svoju vlastitu... No pošto se oženih (sa Sofijom kćeri Joka Petrisavova Čelovića, rišnjanina), česti ženini prijekori nagnaju me da zavirim i u našu knjigu. Oplijeni me i začara bogastvo i izvorna mudrost narodnijeh umotvorina, pak nešto iz Vukovijeh zbiraka, nešto svagdanjim općenjem s narodom crnogorskim i primorskim, izučim maternji jezik, omili mi i uljubim se u ono što sam prije mal' ne prezirao“.

On sprva ne mišljaše ipak da piše za javnost, ni da prepunja i onako prepune sanduke domaćih knjižarnika. „No videći grdni rasap, što se po štampi čini lijepim našim jezikom, puče mi — veli -- srce od bola, pak se dadoh i ja da nešto pišem, kao za neki prosvjed protiv toga raspa“. Sasvim tijekom, u početku je on slabo mario da piše u prozi, bilo stoga zar što je, kao mnogi književni početnik u nas, mislio da mu valja pisati u vezanom slogu, ili što je htio da se najprije ogleda kao prevodilac tugjega. Kao što ćemo vidjeti docnije, prve njegove štampane stvari bili su stihovni prijevodi, a on nam sam kaže „da je s mukom stupio na originalnost“.

Čuli smo naviše kako je Ljubiša, u svojoj mladosti, punio glavu knjigama talijanskim i francuskim. Kakve su vrste te knjige bile, to je danas mučno izreći; no sva je prilika da se tu radilo najviše o pripovijetkama i o romanima. Tek kasnije, kad je budući pisac stao da većma cijeni i dublje prozire u ljepote svoje rojene knjige, mogao je on da pristupi ozbiljnijim djelima i da svoje književno obrazovanje proširi i dotjera na dobrim piscima. Pok. Sava Bjelanović, koji se

s Ljubišom sastajao još za svoga gjakovanja u Zadru i u Beču, pričao mi je kako mu je ovaj često puta hvalio i zanosno preporučivao čuvene istorijske i kritičke *Eseje* Makolejeve, dodajući da je to djelo, uz *Istoriju Engleske* od istoga pisca, bila njegova najmilija lektira. Naročito mu se — reče mi pok. Sava — dopadala Makolejeva studija o *Warrenu Hastingsu*, u kojoj je veliki engleski pisac, svojim sjajnim opisom Hastingsova procesa pred Velikaškim Domom, ocrtao jedan veličanstveni živopis i ujedno u pero uhvatio jednu znamenitu stranicu iz ustavnog života Velike Britanije. Uz Makoleja, kao da je Ljubiša najviše volio italijanskog pjesnika i romansijera Manzonia, čiji mu roman *Vjerenici* bijaše takogje — uvjerava naš Ljubišin vršnjak, dubrovčanin Castrapelli ¹⁾ — veoma oslaćao, tako da ga u razgovoru neprestano navogjaše kao uzor pripovijesti i književna posla. Od srpskih pisaca izgleda e je Ljubiša najvolio Njegoša, kojemu je i sam toliko sličio kao pisac. Prvo izdanje *Gorskoga Vijenca* s latinskim pismenima, koje izagje u Zadru g. 1868, priredio je za štampu St. M. Ljubiša; on je za to izdanje napisao kratak predgovor i protumačio čitaocima neka mjesta i manje poznate riječi u samom tekstu. O smrti Njegoševoj (1851) objavio je Ljubiša u Kukuljevićevom *Arhivu* ²⁾ kratak nacrt Vladičina života i vladanja, koji je vrlo značajan za ono doba, kad je pjesnik *Gorskoga Vijenca* još slabo poznat bio i megju samim Srbima. Govoreći o pjesniku, Ljubiša kaže da je *Gorski Vijenac* „jedino savršeno (!) dramatično djelo jugoslavensko“. Za *Luču mikrokozma* veli da je pjesnik u njoj „pokazao

¹⁾ Vidi *Slovinac* za g. 1882.

²⁾ *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku*, knj. II., 1852.

dubljinu misli, bistrinu razuma i nedoskočimu vlastitost narodnog jezika“. O političaru i rodoljubu veli: „On je ljubio prekomjerno slavenski rod u opće, a svoju domovinu htio je povratiti u starinske predjele Ivanbegovine... On je mislio o tomu, kako bi se svuda *podigli prosvjete hramovi*, kako bi hiljadama neukih Slavena zora znanja i dobrog stanja osvanula, kako bi se sravnile megjusobne raspre koje jednokrvnu braću dijele. No gorka je sudbina jača od svake ljudske sile. Ta sudbina, koja se nije umorila slavenski rod kroz punih pet vjekovah nemilo proganjati i kositi najdraža njegova dobra, ona ga sad ubitačno porazi u Petrovoj glavi“. I pisac završuje: „Njegova je smrt svakom Srbinu povrijedila kosovske rane. Kasno će se ovaki genij iz slavenske kolijevke iznjihati, koji kroz samih osamnaest godina umjede sebe popeti na toliku visinu, da je bio najsjajnija zvijezda, dika i ponos sviju nas“.

Za Ljubišu je jednom rečeno da je to naš „Njegoš u prozi“. Ljubiša je, zbilja, svoja književna lica zamišljao negoški; ali dok je Vladika bio nadasve pjesnik, dotle je tvorac Vuka Dojčevića bio čovjek skroz realan. Zajednička im je bila samo *narodna* osnova, i što su oba imala mnogo imaginacije u izrazu. Inače, razlika je megju njima bila ona ista, koja se opaža izmegju genija i talenta. Ljubiša je bio samo jedan veliki talenat, ali talenat odvaljen sa žive gromade nacionalog genija. U njegovim tvorevinama ima, besumnje, mnogo nedostataka; ali iz njih progovara narodna duša. Da je u njega, pored bogastva fantazije i posmatralačke jačine, bilo pojednako i literarne umjetnosti i stilističke korekcije, on bi jamačno bio postao prvi srpski prozaist; ovakav kakav je, on ostaje opet najoriginalniji.

II.

Kao gotovo svi naši stariji književnici, i Stjepan Mitrov Ljubiša otpočeo je svoju književnu karijeru sa stihovima; njegove prve književne rabote bili su stihovni prijevodi sa italijanskoga. Kažem izrijekom sa italijanskoga, a ne i s latinskoga, jer sam uvjeren da on latinskog jezika nije poznao, te da je onaj njegov jedini prijevod iz Horacija, prijevod s prijevoda. Ljubišini biografi, kad god spominju ovaj dio njegova književna rada, kažu složno da je on 1862 god. objavio u zadarskom *Narodnom Listu* (ondašnjem *Nazionale*) „nekoliko satira iz Ariosta“ i Horacijeve „Hvale seljačkog života“ i da je te iste godine za *Dubrovnik, zabavnik štionice dubrovačke* preveo *Smrt kneza Ugolina* iz Dantova *Pakla*. Ovi se Ljubišini prijevodi mnogo hvale, ali je vrlo sumnjivo da li se koji od gg. kritičara, što ih po čuvenju hvale, lično potrudio da te prijevode potraži i sa originalima uporedi. Ja se čak bojim da li je to učinio i sam g. Šurmin, najnoviji naš literarni istorik, koji za jedan dio tih Ljubišinih prijevoda (tj. za prijevode iz Ariosta) „veli da su takovi, e bi se čovjek mogao prevariti da su originali“.

Pravo da kažem, na mene su Ljubišini prijevodi, u opće govoreći, učinili najgori utisak. Oni mi izgledaju kao neka usiljena i glomazna rabota, kojom se bavio čovjek bez dovoljne literarne spreme i, što je najgore, čovjek nepjesnik. „Ko hoće da shvati pjesnika, rekao je umjesno Goethe, treba da je i sâm pjesnička priroda“.

Ljubiša ne samo da nije bio pjesnik, nego bi reći da nije bio ni priličan stihotvorac. Ja nemam namjeru da ovdje uporednim putem dokazujem kako su arhaične elegancije Ariostovih tercina u Ljubišinim (često i suviše aljkavim) trohejcima slabo prolazile; samo ću to kazati, da one od srpskoga prepjeva — ne budi žao g. Šurminu — odstoje od prilike toliko, koliko junački zbor bokeljskih glavara može da odstoji od kakve literarne akademije gizdavog italijanskog „Cinquecenta“. Nije da srpski pisac ne shvata suptilne i često uvijene misli Ariostove, ali je poetski rječnik, kojim prevodilac raspolaže, suviše neprikladan svrsi, i on rijetko kada može da se približi divnoj graciji italijanskog originala. Svakojako, sami fakat da je jedan književni početnik imao toliko samopouzdanja da se ogleda sa tako velikim obrascima, kao što su Horacije, Dante i Ariosto, taj sami fakat zaslužuje da mu se čovjek divi. Ljubiša je iz Ariosta preveo svega dvije satire (četvrtu i petu), a ne „nekolike“, kao što obično kažu njegovi biografi. Te svoje prijevode nazvao je „podrugušama“.

Iz Dantova *Pakla* nije Ljubiša preveo dvije pjesme, kao što napominje g. Ljuba Jovanović, već samo nekoliko stikova iz pjesme XXXII i jedan oveći ulomak iz pjesme XXXIII, u kom je opjevana *Smrt Ugolinova*. Poznata je plastična snaga s kojom je veliki pjesnik opisao užasnu smrt ovoga nevoljnog sužnja u Kuli Pizanskoj. Ma da je prevodilac ovdje imao posla sa mnogo homogenijim za srpski jezik predmetom, i ma da je ovdje ondje Dantovu frazu zaodio prikladnom našinkom, opet bi mnogo bilo kazati da mu je prijevod ispaao za rukom kako treba. Ljubiša nam u svojim stihovima daje smisao, ali rijetko kada i samu *poeziju* originala. Strašno

pričanje Dantovo ne može pod njegovim perom da se pretvori u onu krilatu muziku, koja zanosi i potresa čitaoca. Da ovo što rekoh potvrdim i jednim primjerom, navešću ovdje ono mnogo spominjano i mnogo hvaljeno mjesto, kad se glagju iznurena djeca Ugolinova nude o jagjenom roditelju, da njihovim mesom zasiti svoju užasnu gladinju :

Te pogledam u lice sinove
 Bez da r'ječi pismem, il' kopornem.
 Ja ne plakah, no se okamenih,
 Al' se bjahu oni rasplakali,
 I reče mi Anselmućo moji :
 Šta je tebi, roditelju dragi,
 Te nas tako stravično zagledaš ?
 Nit' procmlilih, niti odgovorih
 Sav onaj dan ni dojuče noći,
 Dok se sunce na sv'jet ne povrati.
 Tek se malo svjetlosti provuče
 U žalosnu tamnicu sumračnu,
 Kroz sinovlja četiri obraza
 Vidjeh svoj lik kao u zrcalu.
 Obe ruke od jada ugriznem ;
 Oni misleć od gladi ih žderem,
 Sva četiri naglo ustadoše,
 Povikaše iz jednoga glasa :
 Mnogo će nas manje zaboljeti,
 Ako s', tajko, od nas ti napitaš ;
 Ti n' odjede ovo b'jedno meso,
 Ti odjede i ti nam ga sljušti.
 Pritajih se da ih ne pozledim,
 I dva dana stasmo zan'jempljeni ;
 Čvrsta zemljo, što se ne prosjede !

I ne obzirući se na nespretne, osobito za pjesmu, izraze kao što su „bez da r'ječi pismem“, „Anselmućo moji“, „dojuče noći“ i „vidjeh kroz obraze“; i ne obzirući se na te nespretne i nekorektne izraze, ko da

smjesta ne osjeti e pred sobom ima rabotu početničku, ma da je početnik u ovom slučaju pile iz kojega će se razviti sokô? Kad, na primjer, Dante kroz Ugolinova usta jaukne:

Ahi, dura terra, perchè non t' apristi!

njegov tragijski poklik odjekuje u našim grudima kao vapaj ljudske bijede; mi ga gotovo *vidimo*, kao nešto, što se može da opipa rukom. Koliko razlike izmegju tog klasičnog vriska i Ljubišinog:

Čvrsta zemljo, što se ne prosjede!

Tu ne samo da je mnogo od izvorne snage u prijevodu izgubljeno, nego se u prevodiocu, očevidno, nije još išcaurio ni potonji majstor srpskoga jezika, koji bi jamačno bio osjetio da je fraza „čvrsta zemljo“ bez pogovora mekša i bljegja od narodne „crna zemljo“.

Ljubiša je, kao prevodilac, kudikamo srećniji bio prevodeći Horacija ili, bolje reći, onaj italijanski prepjev iz Horacijeva epoda *Alfius* (Ep. lib., II), na kojem je svoju stihotvoračku vještinu okušao. Ovdje je prevodiocu posao olakšan bio i samim predmetom: hvalom seoskog života. Kad velim da je Ljubiša bio srećniji prevodeći Horacija, ne mislim ipak da hvalim tačnost samoga prijevoda, koja nije mogla postradati gore, no što je postradala; ja hoću da kažem prosto, da je srpska forma ovog Ljubišinog prepjeva, u opće govoreći, ljepša i dotjeranija, te je sva prilika da pisac ovu svoju stvar nije radio u isto doba kad i one prijevode iz Ariosta. Što se pak tiče tačnosti u prijevodu, dosta je kazati da su Horacijevi stihovi:

Vel, cum decorum mitibus pomis caput
 Autumnus agris extulit,
 Ut gaudet, insitiva decerpens pyra,
 Certantem et uvam purpurae,
 Qua muneretur te, Priape, et te pater
 Sylvane, tutor finium!

ponašeni ovako:

Pa kad doba k jeseni obrate,
 Te se stabla okite, previnu
 Obilatim plodom uvedalim (?),
 Radosno ga čupa, bere, kùpi,
 Gledeć lozje modro, natrpano,
 Što će skoro trgat' i mečiti,
Da prelije božitnje badnjake
 I u božju slavu da napije.

Po čem se vidi kako prevodilac nije očevidno ni slutio kakav u izvornom ruhu izgleda otmjeni epikurejac, čije je magistralne stihove u čedno srpsko ruho oblačio. Sve i kad bismo htjeli da mu halalimo one „navrnutе kruške“ (*insitiva pyra*) i one „grozdove što se takmače s purpурom“ (*certantem et uvam purpurae*), te ona dva paganska boga (*te, Priape, et te, pater Sylvane*), kojih je u prijevodu nestalo sasvim, no kako da opravdamo ono nevjerovatno prelijevanje *božitnjih badnjaka* u punom vijeku Avgusta i Mecenata! Jedan duhoviti francuski kritičar, koji je poeziju Horacijevu, kao svi ljudi od ukusa, visoko cijenio ¹⁾, reče jednom da i najgori prijevod iz Horacija zaslužuje da bude pohvaljen s toga, što se njime odaje pošta jedinstvenom pjesniku. Imajući na umu tu nastranu maksimu (koju bih, inače, mučno potpisao), ja ću ovaj odocnjeli pretres literarnih grijehа Ljubišine mladosti ovdje prekinuti;

¹⁾ Edmond Schérer.

no ne mogu opet da mu oprostim što je pod natpisom svoga i suviše slobodnog prepjeva nadodao oznaku: „posrblijeno iz Horacija“.

Ele, po svemu se vidi da je Ljubiša vrlo dobro učinio, što je zarana raskrstio sa kovanjem stihova, i što je sav svoj originalni rad u vezanom slogu ograničio na jednu slabu pjesmu o *Boju Viškom*, sastavljenu u duhu i razmjeru poznatih pučkih davorija primorskog barda Fra Andrije Kačića. Snaga je njegova bila na drugoj strani. On je svojom sudbinom i svojom prirodnom rječitošću pozvan bio da „prosvjeduje“, kao što sâm veli, protiv tadašnjeg nakaženja srpskoga jezika, naročito u Hrvatskoj i u Dalmaciji. Na ustuk izvještačenog i bezbojnog, mahom po njemačkom i italijanskom kroju skalupljenog jezika kojim se tada pisalo, istače on izvornu, živu i živopisnu prozu svojih pripovijedaka.

Prvi samostalni rad Ljubišin na polju srpske pripovijetke bio je *Ščepan mali*, objavljen u *Dubrovniku* za g. 1868. Po izboru predmeta, koji je u suštini uzet iz Njegoševa *Lažnog cara*, vidi se da je u tom prvom proznom radu svom Ljubiša vojevao kao štitonoša velikog pjesnika Lovćenskog. *Ščepan mali* bilježi megjutim obrtnu tačku, upravo prijelaz piščev s ranijeg, čisto prevodilačkog, na samostalni književni rad. Na svoje će noge Ljubiša stāti tek *Prodajom patrijare Brkića* i *Kanjošem Macedonovićem*, koje dvije pripovijetke ugledaše svijeta u *Dubrovniku* za g. 1870. Zatim dogjoše po redu: *Skočidjevojka*, objavljena g. 1873 u *Dubrovniku*; *Pop Andrović* i *Kragja i prekragja zvona*, izdane g. 1874 u kalendaru Matice Dalmatinske, i najzad *Gorde*, štampana g. 1878 u *Orlu*.

Rekao sam maločas da je Ljubiša, kao pripovjedač, na svoje noge stao tek *Prodajom patrijare Brkića* i

Kanjošem Macedonovićem; no tu tvrdnju moram u nekoliko da ispravim. Ma da joj krštenica nosi datum god. 1873, njegova je *Skočidjevojka*, kao što sam pouzdano mogao doznati od piščeva sina, pok. Mitra Ljubiše, mnogo ranije napisana, pa i ako je Ljubiša tu svoju priču kasnije dotjerivao, ona će otprilike biti vršnjakinja *Šćepana malog*. A da je to posve vjerovatno, kaže nam i sama priča, koja je u svojim glavnim crtama osnovana prema obrascu Manzoniievih *Vjerenika*. I u Ljubišinoj pripovijetci, kao god i u talijanskom romanu, prikazuju se, na istorijskoj pozadini, čas vesele a čas žalostive peripetije nesrećne ljubavi dvoje mladih pučana, kojima tugja zavist i zloba sreću kobi. Ruža u *Skočidjevojci* opominje u mnogočemu na Manzoniievu Luciju; te su dvije ženske glave gotovo jednake ćudi, a jednaka im je bezmalo i sudbina. Jedan naš pisac ¹⁾ imao je, štaviše, toliko strpljenja da uporedi čak i pojedina mjesta Ljubišine priče sa sličnim mjestima u *Vjerenicima*, i uporegjenje je to zbilja veoma karakteristično za obradu *Skočidjevojke* — jedine Ljubišine pripovijetke u kojoj gatka nije do kraja uzeta iz naroda i u koju je pisac — mimo svoj običaj i mimo svoju ćud — unio i nešto fantazijske, ili tačnije, romantičke gragje. Premda je Ljubiša, u ovoj pripovijesti svojoj, srećnom rukom ocrtao mušku sliku despota Stevana Štiljanovića, ona spada opet u lošije stvari Ljubišine, u one mozaičke rabote koje je primorski pisac sastavljao okivajući tugje alem-kamenove u finu pozlatu svoje rječitosti. G. Todor Stefanović Vilovski, u jednoj svojoj raspravi, nazvao je Ljubišu Rembrandtom megju srpskim pripovjedačima. Ja bih rekao da je, pišući *Skočidjevojku*, Ljubiša bio

¹⁾ Pok. S. Castrapelli u *Slovincu* za god. 1882.

Rembrandt koji sam sebe nije još dobro poznao, te koji se i nehote povodio za kolorističkim preobiljem škole venecijanske. Tek docnije će srpski majstor, kao god i njegov veliki holangjanski preteča u samouštvu, pronaći onu svoju zdržanu realistiku koja je ponekad znala da se bolje okoristi i najmanjim efektom svijetla ili sutona, no što bi drugi čitavom nebeskom dugom. Ta je prirodna realistika osobito obilježje potonjeg Ljubiše, i on treba njoj da zahvali što je, pokraj svih svojih umjetničkih mana, smatran za života kao najbolji pripovjedač u našem narodu.

Da li će i ukoliko poznije potomstvo potvrditi sud Ljubišinih savremenika, to je danas teško izreći. Što se nas tiče, mi smo svakako još daleko od toga, da bismo pravo imali, da mu stečenu slavu sporimo.

III.

Koliko sam god puta uzimao u ruke *Pripovijesti crnogorske i primorske*, te o njihovu sklopu razmišljao, uvijek sam gotov bio da žalim što je pisac tu književnu formu za svoje pričanje izabrao. Ili se ja krupno varam, ili bi one osobine, koje su Ljubišu odlikovale kao pisca, u širem okviru još boljeg rezultata dale. U njemu je posmatrač i humorist bio nesumnjivo jači od umjetnika, te je ovaj često gubio iz vida ono arhitektonsko razmjerje koje se u dužem romanu može kadšto i da zaobide, no koje se u tako malašnom organizmu, kao što je novela, ne smije nipošto vrijetati. U noveli treba da se radnja kreće oko jednog samog, jasno obilježenog i logično razvijenog događaja; suvišno ili

neumjesno zastajkivanje kod jedne ili druge sporedne epizode, može lako da povrijedi harmoniju cjeline, i zato je za dobru pripovijetku mnogo preče, nego li za roman, da je pisac laganim procesom u glavi dobro osnuje, prije nego li će sjesti da je napiše. Nema ništa lakše no napisati novelu, misle mnogi koji se zar obziru samo na njemu kratkoću. Naprotiv, nema ništa teže no napisati dobru pripovijetku. Za roman je dovoljno da mu pisac položi dobre osnove, pa da se, tako reći, radnja razvija sama, po naravnom razvoju misli za pisaćim stolom. Ali za novelu, kojoj je glavna pogodba sadržajna kratkoća, taj proces improvizacije za pisaćim stolom postaje nemogućan.

Ljubišine pripovijetke pokazuju, faktički, u većini slučajeva, nedostatak te prethodne umne elaboracije. One se, doduše, kreću oko izvjesna dogagjaja, ali im epizodična strana često remeti unutrašnju simetriju. Sjem toga, dogagjaji se u njima ne grupišu onom umjetničkom ekonomijom i originalnošću, koja u piscu odaje staranje za efektom estetičkim, nego se ti dogagjaji ponajčešće pričaju onako, kako su tekli i kako bi ih kakav stari Bokelj, vješt govordžija, mogao pričati na sijelu. Ali u naknadu za te nedostatke, koliko ljepote u zdravoj osnovi njihovoj, u onim krasnim slikama i poregjenjima, u onom živopisnom narodnom govoru što te čisto plijeni i zanosi!

Ljubišini seljaci nijesu samo ovijani Srbi po duhu i besjedi; oni su, k tome, i sinovi onog čarobnog primorskog kraja što se stere izmegju Oštroga Rta i Cmilove Ulice, i koji su Mlečići nazvali Bokom Kotorskom. Digni te ljude iz te sredine, pa ih preseli u ma koji drugi srpski kraj, oni neće biti više ono što su. Njihovi su osjećaji i njihovi pogledi nuždan produkt

podneblja, zemljišta, običajâ, tradicija, meĝu kojima su nikli i odrasli. Pisac ih je pohvatao u njihovoj konkretnosti, u njihovim najsitnijim nijansama, druĝeći se s njima, upotrebljavajući njihov prosti i, u svojoj jezgrovitosti, slikoviti govor, ne zazirući ni od idiotizama, ni od slovničkih anomalija, samo kad u njima naziraše kakvu karakteristiku za narodno ĉustvovanje i umovanje. I tako je ovaj pripovjedaĉ naš, još prije Zole i njegove škole, uspio da stvori nešto „qui ne ment pas et qui a l'odeur du peuple“.

Meni, na primjer, ove priĉe ugone u krv ĉeĝnju za rodnim ųalima i svjeųom kaduljom: tako je jak utisak što ga one proizvode na me. Malo po malo, pa se ona poznata mjesta stanu ocrtavati u mojoj mašti, kako sam ih gledao kao dijete; poznate siluete poznatih lica navaljuju jatimice na razdragano pamćenje, a s njima zajedno i uspomene iz djetinjstva i palanaĉkog ųivota. Tajna pišĉeve sugestivne moći leųi (pokraj toga što je izvrstan opservator) još i u tome, što Drobni Pijesak, ųestani i svi Paštrovići „od Dubovice do Tršljikovice“ nijesu kakva izmišljena mjesta, nijesu umjetniĉka fikcija, nego je pisac u njima i do njih proveo svoju mladost, i tu od stogodnjika slušao narodno povijedanje o junaštvu popa Androvića, o provrtnosti Kanjoševoj, o carevanju Malog ųĉepana meĝu Crnogorcima i o lukavstvu i domišljanstvu Vuka Dojĉevića. Saznavši tako trnovitu, ali junaĉku prošlost svoga roĝenog gnijezda, upamtivši mane i vrline svojega naroda, Ljubiša uze preda se da otme zaboravu, kao što nam sâm kaųe, „nekoliko znamenitijih dogagjaja svoje otadžbine“ i da uzgred opiše „naĉin ųivljenja, razgovora, pa napokon vrline i poroke svojih zemljaka“, i da to sve preda potomstvu kako je „ĉuo i upamtio od starijih ljudi“, jer

se „svagdan te stvari preobražuju i ginu, što je god napredniji doticaj i poplavica tugjinstva“.

Kako je Ljubiša u ovoj nakani svojoj uspio, neka služi primjerom njegova pripovijetka *Pop Andrović, novi Obilić*, koja se može smatrati kao urnek njegova pričanja, a iz nje se ujedno mogu da vide i tehničke mane Ljubišine pripovijetke, kao umjetničkog sklopa. Predmet je ove pripovijetke veoma prost: junačka smrt popa Rada Androvića, mudra i čestita Srbina, koji se mletačkoj gospodi zamjerio stoga, što mu je za rukom pošlo da megju sobom izmiri dvije srodne bokeljske općine, Paštrovsku i Spićansku, što se bjehu zagrizle i zakrvavile oko granicâ. Mahmud Bušatlija, skadarski paša, udari nenadno na Crnu Goru, koju nagje gladnu i nesložnu, prodre do cetinjskog polja i spali manastir i neka obližnja sela. U tome se Crnogorci priberu i okupe, zatvore presla i klance, tako da Turcima nije bilo već povratka preko Crne Gore u Arbaniju, te se Mahmut riješi da piše mletačkom „providuru“ u Kotoru, da ga pusti s vojskom preko Paštrovića u Skadar. Mlečić pristane, al' u isto doba prospe lažni glas po narodu, e pop Rade Andrović kalauzi turskoj vojsci, da opali Paštroviće. I doista, na zboru paštrovskih glavara, što ga uročiše da se dogovore kako da dočekaju Mahmutovu vojsku, neke starešine prebace Androviću, e se pronosi glas kao da je on u potajnom dogovoru s Turcima. Na to pop Rade skoči kao pomaman, dohvati pušku i pogje glavom paši pod čador, da ga zamoli da progje mirno kroz Paštroviće. Paša se okosi na nj, i vikne stražama da ga utuku, a pop Rade trgne iza pasa špagaricu, da Mahmuta ubije. No puška izdade, a pop Rado ispusti junačku dušu pod udarcima turskih paloša, kao — novi Obilić.

Gragja, kao što se vidi, ne može biti prostija. Da je pisac izostavio sva tri prva poglavlja, opet bi pričanje bilo potpuno, jer glavna stvar u priči — pašin prijelaz preko Paštrovića i viteška smrt popa Androvića — zbijena je mahom u zadnje poglavlje, dok prednje tri glave služe piscu samo kao izgovor da nam opiše mirenje krvne raspore između Paštrovića i Spičana, Androvićev sastanak s providurom i vanredno krasnu i zanimljivu epizodu o izgnaniku Vukcu. Ni pop Andrović, glavni junak, ni ostala lica nijesu u ovoj pripovijetki ocrtna s onim skrupuloznim verizmom, do kojega se danas toliko drži. Ali kad ih čitalac promotri na djelu i kad ih čuje na besjedi, oni se pred njim ističu tako reljevno, da mu se čini, e ih gleda očima. Ljubiši je očevito stalo do toga, da nam naslika karaktere, a za fizičnu anatomiju svojih junaka on slabo mari. On tu brigu prepušta fantaziji čitaočevoj. A čitalac se stoga nema rašta da žali. Jedna zgodna rečenica može kadšto da življe obasja i karakteriše izvjesno lice, no čitava jedna stranica najsuptilnije analize.

Kad pop Rado Andrović izagje pred kotorskog providura kneza Bujovića, prepredenog diplomata i mletačke ulizice, te kad mu ovaj stane prigovarati e je tobože stupio u tajne dogovore s Mahmutom, ali da on, Bujović, u to ne vjeruje, jer mu je, veli, poznato da su Paštrovići od starine vjerni prevedroj Gospodi mletačkoj:

„— To je laž, osim tvojijeh ustiju, vikne pop. — Nije meni u tragu ostalo da sam turska udvorica, a da sam htio, moglo mi je biti bolje no s vama. Ja te molim da nijesi drugi put nikad taku riječ izustio, bez čuda tvoga i moga. A tako mi spasitelja svijeta i leturgijâ koje grješan služim, kad promislim koliko mi je jada

zadao taj pasji trbuh Bušatljića, volio bih paši doći glave, nego li da me okruno Lazarevom krunom!

„— Ti si, pope, kao paprika, dostavi providur kozjim vékom. — Treba dobro paziti na riječi, prije neg im se otpovijeda. Ja sam rekao bistro, da ne vjerujem što puk drobi, jer su Paštrovići od starine vjerni“.

A pop:

„— Ja nijesam paprika, ni šupljoglav; ako vazda i ne znam je li čorba slana, znam lijepo kad me opekne. Ja ne mogu da vjerujem, da bi jedno takvo lice, kao što si ti, pogovaralo glasove kojijem ne vjeruje, pa zato i mislim da si im u nekoliko povjerovao, i da si me baš i prizvao, da mi ih u oči kažeš.

„— Do duše, reče providur, ja tijekom glasovima nijesam vjerovao, ali mi je draže čuti iz tvojijeh ustiju, da nijesu istiniti, jer me tako neće Senat kriva naći. No pogji zbogom i budi čovjek, kao tvoji stari, pa ti laži neće nauditi.

„— Hoću, reče pop, a znadi dobro da ti već neću nikad doći na zvanje, ako mi naprijed ne platiš konja do Kotora, i ne daš po dukat za svaku laž što o meni čuješ.

Takav je pop Rade u svojim odnosima sa predstavnikom državne vlasti, takav na domu i na bratskom divanu, takav svuda i uvijek, uzor srpskoga domaćina i rodoljuba, čovjek kojega ćeš skršiti, al' ugnuti nećeš. Ljubiša je u njemu sazdao najljepši tip narodnog prvaka i otadžbenika; to je zbilja čovjek Obilićeva kova.

Ipak najljepše stranice u ovoj pripovijetci posvećene su jednom sporednom licu, onome prognanom Vukcu, kojega sam pomenuo naviše. Vukac ubije u zavagji jednog svog zemljaka. Po tadašnjem običajnom zakonu, prekine sud ubici šljeme na kući, stavi mu

zemlje *pod krv*, a njega sa ženom i šestero nejake djece izagna u Tursko. Jedno veče sjedi Vukac brižan kraj Skadarskog jezera, razmišljajući o svome jadu. U taj mah pristupi k njemu jedan stari Arbanas, koji ga po nalogu Mahmut-paše skadarskog pozove: ili da ubije popa Androvića i dobije za to nagradu, ili da s te stope seli iz careve zemlje. Nesretni Vukac, kojemu žena i djeca skapavaju od gladi, odbije tu gadnu ponudu, na što mu Arbanas učini drugu ponudu, naime, da bude kalauz turskoj vojsci, dok pregazi i opali Paštroviće.

„— Progji se, da te je anatema, odgovori Vuk, krsteći se. — Ja bih volio ispustiti dušu na kôcu trnovome, nego se nazvati bratskijem izdajnikom.

„— A što žališ prokletu zemlju, koja te je rasinila, nadostavi Arbanas.

A Vuka popanu suze i reče uzdišući:

„Nije ona prokleta, no čestita i po sto puta blagoslovena! Volio bih u njoj gladovati na vrh Počmina, na onoj goloj stijeni, nego da me sultan postavi ovgje vezirom. Ljubim je kao dvije oči u glavi, kao ono gladno pet sinova, kao oba brata od majke! Na nju sam pao čelom iz materine utrobe, tu mi se rasklopiše trepavice, tu sam najprije čuo mili zvuk materina jezika, proveo mladost, pripasao oružje, okučio se. Na njoj mi je groblje pradjedovsko, na njoj moje pleme od Kosova klica. Kad promislim da sam po njoj u djetinjstvu čuvao jagance i plandovao pod njezinijem dubravama, gledao zoru gdje onako vedro sviće, kad me je onaj zrak jutarnji i večernji obilazio, a pojili oni hladni izvori; kad mi na um panu narodne svetkovine, bratska dika i junački ponos, pomamio bih se da sam hljebom sit. A ti si došao, silan i objesan, da me vri-

jegjaš i navodiš da prodam obraz, jedino dobro koje mi je preostalo! Progji se, ja te kumim od neba do zemlje, da mi ne prevri, da ne izginem do kraja“.

Rodoljublje popa Androvića, jednog duhovnika, čovjeka dakle „koji se svaki dan s Bogom razgovara“, i ako je u sebi divno, mora opet da pobljedi napram tople i nježne odanosti majci otadžbini ovog uzvišenog prostaka, kojemu žena i djeca umiru od gladi. al' on ipak svoje časti ne kalja. No još nas većma dira drugi prizor u ovoj priči, koji nam kaže, koliko je ovaj patrički naš narod pristupan pitomim osjećajima i bratskoj ljubavi.

Vukac, videći e ne može više tako žalosno da životari, proda bud zašto svoju srebrom okovanu lede nicu, te kupi svojima da se prehrane, dok ne izvrši što je naumio. Tada nastane sudnji dan. Pred zoru izgnanik pane na kutnji prag Šćepcu, kojemu je sina umorio. Obavit u struci, legne koliko je dug i širok pred vrata, iz kojih će ispasti Šćepac. Time se Vukac predade Šćepcu na milost i nemilost, te ga je ovaj mogao iz osvete i ubiti. Žena Šćepčeva upozna Vukca i otrči mužu, pa će mu bez premišljanja: „Diži se, eto ti sinovlji krvolok leži pred vratima: ubi ga sjekirom kao vepra“. Šćepac skoči s postelje, obuje se, pripaše oružje, sagje dolje i otvori vrata. I otkrije čovjeka i upozna krvnika. Dohvati ga za ruku, podigne u dubak i izvede na pod. Zatim vikne ženi da prinese rakije i smokava, te ga pozove da pogju na narodni zbor. Kad narod ugleda dva krvnika, gdje idu rame uz rame, svako se obeseli i začudi, jer se mislilo da Šćepac neće nipošto mira. A Šćepac narodu: „Našao sam krvnika jutros gdje leži na kutnjem pragu. Došao je da ga ubijem, raspas i u struci omotan, a ja ga evo

dovedoh ovdje, da vam objavim kako mu opraštam sinovlju glavu, a primam ga za kuma“.

„Koja li razlika — opaža jedan srpski pisac ¹⁾ — izmegju osvetljiva Koriolana, koji se združio s neprijateljima svoje otadžbine samo zato, što mu je čast povrijeđena, i ovoga Vukca, kojega je otadžbina lišila i imena i časti, a koji ponudu, da kalauzi neprijateljskoj vojsci, odbija sa glorifikacijom otadžbine“.

Doista, kad bismo Vukcu htjeli da nagjemo dostojnu sliku i priliku, trebalo bi nam zaroniti u istoriju one iste Venecije, koja je popu Androviću o glavi radila, pa se opomenuti onog Jakova Foskaria, mletačkog duždevića. koji u zatočenju sam sebi zapinje zamke, ne bi li se zamjerio *Savjetu Desetorice*, te da ga taj grozni sud pozove preda se u zavičaj, pa makar ga s galije jedanak u tamnicu odvukli. „Drugo ne želim — veli ovaj nesrećni mladić u Byronovoj tragediji — no tri lakta domaće hapsane, pa ako im je po volji, i hladne rake, tek da me živa povrate mojoj miloj Veneciji“.

IV.

Pripovijeda dubrovčanin Castrapelli, koji se za života često s Ljubišom sastajao, kako je od svih svojih priča pisac najvolio *Popa Androvića*. Mi koji smo vidjeli kakve je odlike Ljubiša u tome svom djelcetu na vidjelo iznio, mi tu njegovu predilekciju lako shvatamo;

¹⁾ Todor Stefanović Vilovski: *Jedan listak iz srpske pripovedačke književnosti*, u spomen Stjepanu M. Ljubiši. U Beču, 1879.

no ne pristajemo opet zato na njegovo mišljenje. U popu Radu prikazao nam je pisac, besumnje, uzor-otadžbenika i po izbor junaka, ali su Androvići rijetke pojave svuda, pa i u narodu koji je ragjao Obiliše i Singjeliće. Stoga je, po našem sugjenju, Ljubiša mnogo humanije postupio i mnogo bolje uspio, kad je u *Prodaji patrijare Brkića* pregao da nam opiše obična seljaka, koji se rodio dobručina, no kojega prilike nagnaju da se slakomi na blago i izda gostoprinstvo, staru vrlinu srpsku. Grujo Milošev, kao god i Lesageov Gil Blas, nije čovjek opaka srca, niti bi se on olako griješio o svoje dužnosti; on ih se, štaviše, pridržava čvrsto, ali samo dotle, dok te dužnosti ne dogju u sukob s njegovim interesima; jer na ovom grješnom svijetu, kao što zgodno veli Rousseau, interesi prevlagjuju gotovo svagda. To nije, razumije se, mnogo plemenito, ali je mnogo humano. Pa opet, gdje bi španjolac Gil Blas bio, može biti, do kraja zabroždio, tu je srbin Grujo samo malko pokliznuo.

Usljed stravična sna koji ga je obišao, riješi se Grujo da odustane od paklene namjere da proda svoga gosta, starca patrijara, u Latine, te pogje i ispriča cijelu stvar popu Nješku „na duhovnu“. Ali pop Nješko ne zna za šalu; on neće da grješnika odriješi, što se glavom neće ispovjediti patrijaru.

„— Kad je on tu — veli popa — ne smijem ja njegovu vlast prisvajati. Nego idem da ga dovedem, da mu se ispovijedaš, kao sad meni; pani mu pred noge i pitaj proštenje; ako je što čuo ili kleo, neka zaboravi i otkune“.

„— Ne, pope, zaboga, nemoj ga dovoditi, da se ne pomamim, kad ga vidim, nego hajde ti kod njega, ponesi mu ispovijest, a donesi oproštenje“.

Pop pogje i donese oproštenje od patrijara, ali pod uvjetom da i Grujo oprostí pobratimu Luki, koji ga je na zlu trgovinu navodio. Kad ču Grujo što patrijar nalaže, skoči i vrisnu kao mahnit:

„— Neću bogme nikad ni do vijeka! Da mi je sva tri sina na muke metao i krv im popio, prije bih se s njim pomirio“.

Na to će pop Nješko: „Da-nu mi kaži pravo, ili je više dužan tebi Luka, ili ti patrijari?“

A Grujo: „Ja više patrijari na svakom sudu“.

A pop: „Dakle je tvoj dug odvojio i prašta ti se, a ti nećeš da prostiš manji?“

A Grujo: „U razlog se, pope, nijesam ja patrijara, da praštam, ne mislim se ja posvetiti, no osvetiti; ko se ne osveti, taj se ne posveti. Ovo je naška poslovice“.

Na kraju popova ipak pretegne, te se Grujo nakani da prosti „i tici u gori, i ribi u vodi, i gjavolu u paklu, i pobratimu Luki na Brajićima“.

Eto, takav je Grujo: ni vrag, ni andio, nego trošan čovjek, kakva ga je sazдала priroda, a umjetnik-pisac naslikao svojim finim humorom *d'après nature*.

Spomenuo sam Ljubišin humor. Da se ustavimo časkom na toj strani njegova duševnog obličja.

Ljubiša začinja, u istini, vrlo često svoje pričanje šalom i humorom; ali to nije onaj obijesni i zajedljivi humor, kojim su prožeti spisi jednog Heinea ili jednog Thackeraya; Ljubišin je humor više komične i patetične prirode, onakav otprilike, kakva ga nalazimo u besmrtnom romanu Aleksandra Manzonia.

O toj Ljubišinoj humorističkoj žici imamo najljepši primjer u pripovijetci *Kragja i prekragia zvona*, kojoj je predmet prosti novinarski *fait divers*, ali tako živo i šaljivo prikazan, da bi se čovjek teško mogao riješiti

da ovu priču pregori, ili kažimo, da je u zamjenu dâ i za najsavršeniju (po umjetničkoj obradi) novelu od Turgenjeva ili od Maupassanta.

Jednoga jutra osvane crkva Svetog Jovana Poborskog bez zvona: ukradoše ga Lješnjani, koji ne imagjahu na crkvi zvona. Da bi se lupežima našao trag, obeća selo sodžbinu od pedeset dukata sôku „koji nasochi zvono i lupeže“. Ne postoji mnogo, a ono dogje zbilja čovjek i javi knezu (glavaru), e ukradeno zvono visi na Svetoj Petki u Lješkopolju; i, da bi kneza bolje uvjerio o istinitosti svoga tvrgjenja, sôk zahvati poizdalje, te mu sve potanko izniže kako je stvar tekla. Nagovorio Lješnjane na kragju neki Šuljo, majstor u spletkama i vješt govordžija. Reče Šuljo seljanima: „Eto nam zja crkva gologlava, kao nevjesta bez vijenca, a dotle u Primorju crkava kao maloga boba. Nego hajte da svučemo svetoga Jovana, a da ogjenemo ovu staricu svetu Petku, pak sva ta grehota o mojoj duši. Nijesu sveci kao mi, samoživci, da ne bi bogati naga odio. Kad radim za slavu božju, tu mi nema ni grijeha ni čuda. A lako ćemo obisti; ako se dâ zvono smači sa crkve, nije čisto žao svetome Jovanu dati zvono svetoj Petki. Ako pak zvono na našoj crkvi ne zanijemi, nit promijeni glas, nije žao ni svetoj Petki primiti dar“. I tako skupština, slažući se sa ovim pogledima Šuljovim, primi prijedlog da se zvono ukrade, te da se ispenje na crkvu svete Petke, što Lješnjani jedne noći i izvrše.

Kad se u Poborima dozna kako je zvono obršilo, stane zbor vijećati da li da se ide na sud na Cetinje, ili da se zvono prekrade, te da se opet objesi nad crkvom svetoga Jovana. Bilo raznih mišljenja, ali većina riješi da je bolje da se zvono prekrade, jer: „šta će sud lupežima?“ „A da mi dadu Lješnjani — tako

zaključí općinski barjaktar svoju besjedu — i trista zvona i čapru dukata, dok ne dogje ono naše zvono, čini mi se, vaistinu, kao da sam bez nosa“. Tu na mjestu „odaberu devet druga, po stasu i po godinama cvijet poborske omladine, otvore crkvu, celivaju ikone, ispovijedaju se i vodicom pričeste, pak svaki raspoloži svojijem imetkom, kao da će zbilja mrijeti. Pri rastanku zakunu se na časni krst, da će donijeti zvono svetoga Jovana, ili listom izginuti“. Tako pogjoše i nezvani Lješnjanima u goste, te obnoć skinu zvono i prenesu opet u Pobore svetome Jovanu. Ali od to doba neprestano čuvaju zvono od Lješnjana, da im ga ne bi po drugi put odnijeli, jer, kao što veli na kraju pisac: „Ko što čini, to i dočeka“.

Ovo je po mom sudu, jedna od najljepših priča Ljubišinih. Forma je i ovdje divno stopljena s predmetom, a to zahvaljujući onom piščevom asimilovanju svježa narodnog govora, čime je jedino mogao da svome pričanju dâ onaj ukus izvornosti i onu lokalnu boju, koja daje iluziju samog života.

Ali u Ljubiše nijesu šaljivi samo neki tipovi i neki prizori, već je on svojom lakom šalom začinio sav materijal svojih priča, provlačeći svuda svoje fine opservacije o ljudima i o ljudskim dogagjajima, služeći se čas uporegjenjima, čas poslovicama, da žigoše ili da pohvali djelanje i mišljenje svojih junaka. I onda, kako je taj čovjek vješt ljudskoj prirodi, i kako je popustljiv i tolerantan, kad ima da sudi o ljudskim grješkama i ljudskim slabostima! Ponekad čitaocu izgleda gotovo, kao da se pisac podruguje sa ozbiljnim stvarima o kojima govori, i da mu nije na dlaku poznata piščeva ćud i narav njegovih lica, pomislio bi čisto e čita neku satiru.

V.

Književna rabota s kojom je Ljubiša sladio svoje potonje dane, bila su *Pričanja Vuka Dojčevića*, nedočeti srpski „Dekameron“, kojemu je prerana smrt piščeva omela potpuni rascvat. Ljubiša je, zbilja, namjeravao da napiše ravnu stotinu ovih svojih kraćih priča, ali ne stiže da pripremi za štampu no tek trideset i sedam, koje su najprije objavljene u bečkoj *Srpskoj Zori*, zatim u posebnim sveščićima, a danas ih je po treći put izdala Srpska književna Zadruga u Biogradu, kao 67. i 68. knjigu svoje biblioteke.

Pričanja Vuka Dojčevića, kao što je poznato, omanje su priče u kojima se potanko opisuje život naroda i njegovi pogledi o svijetu i životu. Da bi u svom pričanju imao više slobode, pisac je ovdje pribjegao jednoj staroj književnoj doskočici, te je za svoga tumača ili glasnika izabrao jednog tipskog, u narodnom pamćenju i danas živog osobenjaka, okretnog i zlatoustog Vuka Dojčevića, kojega treba smatrati kao inkarnaciju narodnog iskustva i praktične filozofije. Ako bi se Ljubišinim *Pripovijestima* u pogledu konstrukcije imalo koješto da zabavi, ono su *Pričanja* s te strane još i više oskudna. Ko bi stao da u njima traži zaokrugljene novele sa umjetničkim zapletom i raspletom, sa pravilnim razvojem, dizanjem i padanjem, taj bi se veoma prevario. Vuk Dojčević nije čovjek od pera i nauke, no daroviti samouk, koji živo priča dogagjaje kojima

je bio svjedok i učesnik. On je, uz to, upućen da tumači poglede i moral samoga pisca, koji je njegovim posredstvom ne samo iznio na vidik izvorne i čiste oblike narodnog govora, nego je upravo *pomladio* tolike narodne riječi i poslovice, koje su bile gotove da se izgube u poplavici novoga vremena. „Jezik kojim Dojčević priča — veli zgodno Ljubomir Jovanović — izliva se u pravu rječitost, koja je s Ljubišom uvijek drugovala na narodnim zborovima i državnim saborima“; a sve je to protkano onom *humanom šalom*, koja je čisti plod njegove duše.

Dok pročitamo jednu od ovih priča, opazićemo nešto, što se upravo naturuje pažnji čitaočevoj: tu se ne priča pričanja radi, nego da se pričanjem napravi okvir, oplete vijenac nekoj izreci ili poslovice. Filozofija pišćeva izbija, tako reći, iz svakoga retka, a najviše iz govorâ i razgovorâ Dojčevićevih. *Pričanja* su dvojake vrste. Ima ih koja se vrte pretežito oko prilika i neprilika domaćih, a ima ih i sa namjenom širom, opće ljudskom. Iz reda prvih, milo mi je ovdje spomenuti priču *Ako nemaš zlotvora, mati ti ga je rodila*, u kojoj se rječitim primjerom pokazuje kako je od svijeh krvnika najgori krvnik od svoje krvi; i onda priču *Imasmo te ne znasmo te, izgubismo, te poznasmo te*, u kojoj se pripovijeda kako je uzalud protiviti se onome, od čega se uteći ne može, i kako je ponekad junačnije srce u tiha glavara, no u stotine bijesnih vikača. U red Dojčevićevih priča sa narodnom osnovicom, zaslužuje da se uvrsti i crtica *Čini dobro, a ne kaj se*, iz koje doznajemo kako se Vuku jednom dade prilika da jednu grbaljsku udovicu spase od propasti, obranivši je pred sudom od nekih prekomorskih izjelica, i kako mu dočnije ta po bogu sestra (kad joj jednom napomenu

učinjenu uslugu) odvrati gordo: „Nije meni trebalo branioca vrh čistijeh razloga; dok je Boga i duždeva suda, ne bojim se ja napasti. Muka bi mene bilo i krivu osuditi, a kamo li pravu!“

Ovakih situacija — ironičkih situacija — ima u pričama Vuka Dojčevića nekoliko. Radi primjera, navešću ovdje još jednu (XXXII, *Lakše je popovati no kneževati*), koja je veoma karakteristična i po Ljubišine poglede o današnjem t. zv. ustavnom vladanju.

Pošalje crnogorski gospodar Ivanbeg — za bruku svoju — popa Četka u Mletke, da tobož nauči duboke nauke. Kad se popo vrati kući, a on počē da se žali na domaću vladavinu i da čezne i uzdiše za duždevom, „gdje se može slobodno misliti, zboriti, pisati i propovijedati, vijećati i dogovarati, i gdje volja jednoga nije zakon“. Vidje odmah Dojčević kud je popa dovela nedoučena latinska škola, pak mu onako „njegovski“ stade da dokazuje kako mletački običaji nijesu za crnogorske planine, i kako je pretjerana sloboda vrlo opasna za nedozrele glave.

Na to će mu pop Četko: „Ja se tebi ne čudim: ti si navikao od djeteta da ruku ljubiš“.

A Vuk njemu: „Bolje je ljubiti jednu, nego li stotinu; bolje gospodarevu, nego li skupštinarske! Ti bi, pope, htio da Zećani i tu tvoju poljube, nô si se u esap pomeo. Ja znam divno kako bi bilo, da se skupština okupi. Ti i tvoj drug našli bi vladi u jaju dlaku, i zborom i spletkom uzrjali zemlju, da vam rukama pljacka i kliče: „Dobra vam je! pokoj imao ko vas je rodio!“ A kad bi se dočepali rala, gore bi orali nego li oni što ste ih turili, dok bi opet neko vas ćušnuo, a neko njih, da već nije mira u zemlji, nego mržnje

i osvete. Nije, popo, majstor ko vâlja, nego je majstor ko gradi. Lakše je popovati, nego li kneževati!“

No koliko god ove priče zanimljive bile, ima nešto što je još zanimljivije, a to je sama ličnost Vuka Dojčevića. Vuk je po svojim duševnim svojstvima skalupljen onom bogodanom gragjom, iz koje su sačinjeni srednji obrasci soja ljudskoga, te bi reći da je Ljubiša na njega mislio, kad je u XIV pričanju napisao ovu refleksiju: „Ljudi nijesu ni angjeli ni gjavoli, nego ljudi, prignuti čas dobru, čas zlu, kako ih nagoni ćud, nevolja, prigoda i rgjava družba“. Vuk je, faktički, neka smjesa filantropije i egoizma, slabosti i energije, kakvoj bi svaki od nas mogao da nagje traga u svojim rođenim grudima. Koristeći se iskustvom što ga je stekao u životu, on umije da se njime koristi i protiv trećih, ali to biva obično u dobre svrhe. Vuk govori uvijek trijezno i smisleno, rekao bih gotovo, aforistički, i u tome je on pravo čedo Stjepana Mitrova Ljubiše. Šaljivčina i domišljan, on voli da se zabavlja i da nas zabavlja, češuci se o iskrnjega, al' ne bježi ni od toga, da se kadšto naruga i sam sebi. Njegovi osoljeni aforizmi zaslužuju da se zapamte, i ja ću ih ovdje, radi ogleda, pribilježiti nekoliko:

„Kažu da se zavist prije nas rodila, a megju poznanicima da se najbolje gaji i razvija“.

(Prič. X).

„Dva je puta čovjek veseo u svom vijeku: jednom kad se ženi, a drugom kad mlad obudovi“.

(Prič. X).

„Svijet je morska pučina, gdje nekomu tonu pluta, a nekomu plutaju olova“.

(Prič. XIV).

„Mlado je srce kao pupak ružice: tek rascvjeta, pusti miris prvome povjetarcu koji ga oblezne“.

(Prič. XV).

„Slušao sam od mudrijeh ljudi, da je i lijepa riječ mito. Nekoga ne možeš kupiti, da mu pokloniš Carigrad, ali možeš lijepom riječi; ako ga pomažeš i po ušima pogladiš, ako ga popneš gdje nije nikad bio, utopi se u hvale i krasne riječi, kao muha u mlijeko“.

(Prič. XXIV).

„Kad ti čovjek počne pričati što je radio, a ne što će raditi, to ti je prvi biljeg starosti, koja se primiče“.

(Prič. XXXV).

Vuku Dojčeviću, kao što smo vidjeli, nije sugjeno bilo da se kroz Ljubišino pero do kraja ispriča, i to je besumnje za nas jedna velika šteta. No još je viša šteta srpskoj književnosti nanesena time, što je smrću Ljubišinom osujećena njegova namjera da nam napiše roman iz crnogorske istorije, u kom je htio da opiše „Crnogorsko badnje večer“, tu *Vartolomejsku noć srpsku*, koju je Vladika Rade obesmratio u *Gorskom Vijencu*. U tom je nenapisanom djelu svom Ljubiša namjeravao da nam prikaže tadašnje društveno stanje našega naroda u Crnoj Gori i Primorju, njegove odnose prema Veneciji, Austriji, Rusiji i Turskoj, i u opće njegove prilike u to doba. Imajući danas u rukama Ljubišine *Pripovijesti i Pričanja*, i diveći se u tim spisima majstorskom stilu i jedinstvenom slikanju narodnog života, mi možemo lako da sebi predstavimo što je sve njegovo vrijedno pero moglo da nam dâ u širokom okviru jednog istorijskog romana. No, po obršenom udesu, nagagjanja i konjektуре

nemaju smisla. Držimo se onoga što je pisac u istini za nas bio i ostao, hoće reći: začetnik zdravoga realizma u našoj pripovjedačkoj literaturi, originalan stilist i rijedak poznavalac figurativnih oblika u jeziku srpskom. Živopisna riječ bila je, faktički, glavna osobina njegova književničkog talenta; ona je u Ljubiše uvijek nova i ekspresivna, uzeta gotovo mahom iz naroda, njegovih predanja i navika. U ovom je pogledu samouk Ljubiša pobrao plod svoga praktičnog obrazovanja, plod lekcija što ih je primio neposredno iz života. Što je on takav, a ne drukčiji, treba možda najviše da smo zahvalni prilici, što se Ljubiša, kao književnik, podigao i razvio van škole, naročito van škole današnje.

VI.

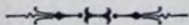
Rečeno je za Šekspira da je taj veliki pisac, poslije Boga tvorca, najviše ljudi stvorio. I u istini, ako se mislilo na kakvoću, ta je izreka do kraja istinita; al' ako se u vidu imao samo broj Šekspirovih junaka, t. j. njihovo mnoštvo, onda bi prema basnoslovnoj produktivnosti nekih današnjih pisaca, tu tvrdnju valjalo možda ispraviti. Biće jamačno da su Balzac i Zola mnogo više čeljadi na svijet dali. Jesu li pak sva ta čeljad živi i zdravi ljudi, to je drugo pitanje. Što se našeg Ljubiše tiče, osoblje njegovih pripovijedaka nije bogzna kako brojno, ali koliko ih je da je, to su većinom ljudi živi i žilavi, čiste krvi stvorovi, koje nije moguće zbrkati sa ostalim licima srpske pripovijetke. Knez Stevan Štiljanović, iguman Serafin, Kanjoš Macedonović, pop

Rado Andrović i Vuk Dojčević spadaju u kolo onih ljudi, iz kojih je Njegoš gradio svoje Mandušiće, svoje Igumne Stefane i svoje Draške. Pa ko bi tim ljudima mogao zamjeriti što su ponekad sipali riječima i preko potrebe? Od vajkada je pozitivna kritika od pripovjedača zahtijevala da u svojim radovima iznose vjernu sliku života, pa ma kako se oni poduhvatili da tu cijelj postignu. Mi vidimo kako se u tu cijenu piscima mnoge mane opraštaju, kao napr. Molijeru što je često puta drzak u govoru, Balzaku što mu je stil nejednak, Tolstome što mu je forma mjestimice nedotjerana.

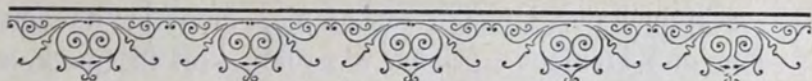
Mlagji je Dumas jednom prilikom kazao da su i neki umjetnički nedostaci ponekad u stanju da doprinesu ukupnoj fizionomiji jednoga pisca, taman onako, kao što sitne oči, krupan nos, velika usta i čupava kosa mogu da nekom licu dadu više snage i izraza, više karaktera i života, nego li najklasičnija pravilnost jelinska. To su nesumnjivo pokazali: u Francuzâ Saint-Simon i Stendhal, u Englezâ Fielding, u Talijanâ Alfieri, u nas Srba: Njegoš, Gjura Jakšić, Stjepan Mitrov Ljubiša.

Pedantna kritika, kad na takove pisce naigje, osjeti se naglo obezoružana; ona postaje nemoćna, a više puta i smiješna.

(„Ljetopis Matice Srpske“ 1905).

Zmaj Jovan Jovanović

I.

„Gjulići“ i „Gjulići uveoci“

Ovome je omiljenom pjesniku našem u potonje vrijeme sporena cijena, pa u nekoliko poricana i pjesnička iskrenost, recimo osjećanje lirsko, stoga što je besprimjernom lakoćom znao da se prilagodjuje tugjem pjevanju, da imituje naivne zvuke narodnih pjesama i da neke strane pjesnike tako srećno prevodi na svoj jezik, da njegovim prijevodima u ljepoti zaostaju čak i sami originali. On je, rekoše, sastavio pjesmu „Brankova želja“ tako vješto u duhu Brankovu, da bi se čovjek, da ne zna da je njegova, zakleo bogom da je Brankova. A ko umije tako vješto da ide za tragom drugoga, taj nema svoje razvijene individualnosti. Istina, — dodaše ti ocjenjivači — bilo je primjera da su i veliki pjesnici prevodili iz tugjih djela i umjeli da se prilagode tugjem pjevanju, ali su to bili sjajni izuzeci koji nijesu kadri da pobiju pravilo; a pravilo je da pravi pjesnici treba da crpu pjesničku gragju iz sebe samih, da pjevaju svojim naglaskom i t. d.

Čitajući ova i ovaka razlaganja, meni je na um padala ona Heineova priča o pauku, koji je (pauk, a ne pjesnik) izvjesnom prilikom korio pčelu što se skita od cvijeta do cvijeta, i otud sabire gragju za svoje košnice. „Pogledaj mene“, — završiće gordo pauk — „ja svoju paučinu vadim mahom iz svojih rognjenih grudi“.

Ovim ne mislim nipošto da Zmajeve kritičare uporegujem sa paucima, niti mi je namjera da njihove estetičke presude stavljam naporedo sa paučinom; htio bih naprosto da riječima jednog velikog pjesnika, koji se i sam često u drugoga ugledao, pokažem kako je djetinjasto od pjesnika zahtijevati da je apsolutno originalan, i kako originalnosti (izvornosti) može da bude i tamo, gdje nema nikakva talenta. U ostalom, ako su veliki pjesnici, koji su tugje u se primali kao svoje, bili samo sjajni izuzetci, treba priznati da je tih „sjajnih izuzetaka“ u književnoj istoriji bilo užasno mnogo; tako mnogo, da su svojim brojem zatrpali i samo pravilo. I, u istini, koliko bi stihova ostalo Vergiliju, kad bi mu se stalo sporiti pravo na one, koje je ovaj latinski pjesnik skovao po kalupu Homerovu? A kud ki se djela originalnost Dantova, kad bismo ga stali koriti Vergilijem? A šta bi se dogodilo od modernih satiričara, kad bi ko uzeo da im nabraja stihove, za koje uzeše misao (kadšto može biti i u neznanju) iz Horacija, iz Persija, iz Juvenala?

Lakoća, s kojom su neki pjesnici tugje blago u se primali, mjesto da se iznosi kao argumenat protiv njihove individualne vrijednosti, imala bi se, naprotiv, smatrati kao znak njihove duševne i umjetničke prijemljivosti, kao znak da su srodne ljepote tugjega duha znali vješto zapaziti, dostojno asimilovati, i u svojim

umotvorima pjesnički izraziti. I doista, ako je lirski poezija ogledalo pjesnikovih osjećanja, onda je za nas sasvim svejedno gdje je pjesnik crpao svoje nadahnuće. Pjevao nam tugu, ili radost, vjeru ili dvoumicu, hranio se visokim idealima, ili greznuo u zemnim strastima, njegova će pjesma na nas jednako utjecati, ako bude izvirela iz potresena srca, ako se u njoj bude ogledao jedan trenut života, jedan istinski osjećaj pjesnikov. „Qu'est-ce qu'un poète? — C'est un homme sensible“. E pa pustimo ga onda neka se zanosi za onim što ga najjače zanima. Pogje li mu za rukom da dâ izraza i reljefa onome, što mu pokreće dušu, on je kao umjetnik svoju cijelj postigao.

Imajući na umu to, ja ne uvigjam u opće zašto bi ljudi imali glavu razbijati oko toga, koliko je estetičkoj cijeni i stvaralačkoj moći jednoga pjesnika pomoglo ili odmoglo to, što je ponekad sebi za predmet uzimao tugje motive, i što je uživao u tome da strane umotvore prevodi na svoj jezik. Jesmo li voljni da mu pravu sliku uhvatimo, da ga po pravoj zasluži ocijenimo, a mi pustimo na stranu njegova ugledanja i njegove prijevodne vještbe, i uzmimo preda se njegove radove izvorne, ono što mu pripada nesumnjivo, apsolutno. Nagjemo li da je taj dio njegove književne produkcije bio slabiji od ostaloga; uvjerimo li se da je on, kao samostalan pjesnik, daleko zaostao za imitatorom i prevodiocem tugjega, u tom slučaju izrecimo slobodno nad njim *deminutio capitis maxima*: nijesi pjesnik! I proglasimo ga stihotvorcem.

*
* * *

„Pjesnik, kazao je jednom Byron, to je čovjek koji je svijestan ljudske prošlosti i koji ujedno proniče

u ljudsku budućnost“. U ovoj definiciji ima dosta istine, ali, kao sve definicije, ona nije potpuna. Duševne osobine, koje engleski poet ovdje pominje, ne daju same sobom još pjesnika, ako te osobine ne krasi čovjeka koji živo osjeća i svoja osjećanja živo izražuje u poeziji. No pjesnik biti znači, uz to, i dublje pronicati u život čovjeka i prirode, i, povrh svega, znati stradati; stradati od svojih rođenih i od tugjih bolova, pa te bolove, te suze sakupljati i prekaljivati u svojoj duši, te im davati izraza u pjesmi.

Shvatajući tako značaj i poziv pjesnikov, usudio bih se kazati da od svih pjesnika naših koji dadoše obilježje tek zasnovanoj narodnoj književnosti (a oni su je doslije gotovo mahom i predstavljali), nijedan, ako izuzmemo Branka, nije potpunije odgovorio tima uvjetima, što Zmaj Jovan Jovanović. Malo je pjesnika i u drugih naroda bilo, koji su, poput njega, reflektovali težnje svoga vremena i svoga naroda. S njime je srpski narod, kroz dugi niz godina, sanjao, plakao, smijao se, pa i zubima škripao; on je valjda, u pjesmi, najkarakterističniji predstavnik duševnog života srpskoga naroda u drugoj polovini XIX vijeka; u njegovim grudima naggoše najživljega odjeka sve neodregjene težnje i nedomašne želje potonjih srpskih naraštaja. Za njega bi se valjda, bez pretjerivanja, moglo kazati s Dantom, da je pjevao kad ga je pokretala ljubav, i to onako, kako mu je ona kazivala u pero:

«Io mi son un che quando
Amore spira, scrivo, ed a quel modo
Ch'ei detta dentro, vo significando».

A Dante je pravo imao, što je izvor poezije božanstvenom riječju nazvao: *amore*. Ljubav je zaista ona,

koja pravoga pjesnika krijepi i uzdiže; ona je i Zmajevoj poeziji, kao što sam pjesnik naglasuje, bila „majka i dadilja“. Ovo danas ne bi trebalo tek dokazivati; bez stvarne, unutrašnje vrijednosti, bez intimne duševne veze sa svojim narodom, ne može jedan pjesnik da pola vijeka svoju publiku zanosi i po volji oduševljava. Mi ne marimo, vele kritičari, za književne plebiscite. Ni publika, veleštovana gospodo, ne mari za naše suptilno mudrovanje. Nemojte da se grozite što ovako govori jedan *od vaših*, ali publici, u stvaranju reputacija, pripada opet konačna riječ, a ta se riječ malo kada poriče. Široka publika može, doduše, sa svojim kolektivnim simpatijama, vrlo lako da zastrani, i ona, u istini, više puta i zastranjuje; ali publika u tōku vremena svoje poglede ispravlja, dotjeruje, te na kraju krajeva opet sudi zrelo. Što je god dojako u oblasti nauke i iskustva stečeno i utvrđeno, to je najzad djelo široke publike, one kolektivne psihe, koja se danas, u svima pojavama društvenog života, takmači sa individualnim naprezanjem. Napiše li se ikada istorija srpske književnosti u XIX vijeku, i bude li sastavljena ne iz frazâ i površnih impresija, no iz razmatranja osnovanih na pozitivnim faktima, ta će knjiga biti odraz one idealne većine, koje je dio bila i pedesetogodišnja publika Zmaja Jovana Jovanovića. U toj će istoriji biti tačno odregjeno mjesto, koje ovom pjesniku pripada u srpskom pjesništvu.

Za ovaj mah, nek mi prosto bude kazati o njemu ono što se meni, proučavajući njegov izvorni rad i pjesničku literaturu u opće, učinilo i čini da odgovara istini.

Složim li se u mišljenju s publikom — tim gore po kritičare.

Da je karakter Zmajeva pjesničkog talenta naročito lirski, i to lirsko-elegijski, to jasno kažu njegovi „Gjulići“ i „Gjulići uveoci“, koji se s punim pravom smatraju najboljim pjesmama što ih je ovaj pjesnik sastavio. Kad se mnoga njegova politička i humoristička pjesma bude preživjela, kad se davno bude zaboravio vrsni prevodilac Ljermontova i Bodenstedta, slaviće se jednako pjesnik „Gjulića“, kao što se u Italiji slavi Petrarka sa svoje „Pjesmarice“, a u Njemačkoj Heine sa svoga „Lirskog Intermeza“. I, doista, ova tri krasna zbornika ljubavnih pjesama imaju to zajedničko, što je u njima opjevana istorija jednog ljubavnog dramata, kojemu je autor bio ujedno i junak i istoriograf. Što se napose „Gjulića“ tiče, mi svi znamo kako su te sitne pjesme ponikle; te ako se može da sumnja o istovjetnosti Laurinoj ili o pravome predmetu Heinovih čemernih viceva, niko od nas ne dvoumi o realnosti onog „rumenog čeda“, kojemu su ove „majske ruže“ vijenac plele, i, docnije, raku kitile. Te kad pjesnik za njih kaže:

Prosuo ih jedan časak,
Jedan trenut, jedna misao —

i kako ih je pisao zato, da mu „srcu odlane u grudima“, mi mu to rado vjerujemo, jer smo pri čitanju zajedno s njim njegove radosti i žalosti osjećali. Takav utisak čine samo stvari koje su potekle iz srca, da se ponovo srcu obrate. U ovim bismo pjesmama uzalud tražili žarko sladostrašće, kao što ga je milovao Byron, ili onu sjetnu i plahu strast, kojom kipljaše nezasićeno srce Puškinovo. Njih je doslije najbolje karakterisao Miša Dimitrijević, kad je za njih kazao da one „nijesu ništa

drugo no ljubavni otkucaji zaljubljenog srca“ („Srp. Zora“, 1879). U njima nema ni traga od one grube senzualnosti, koja se danas tako rado u lirsku poeziju unosi. Pjesnik osluškuje svoje srce, te nam čisto dušu plijeni iskrenim izlaganjem svojih mekih i pitomih osjećaja, što se ispoljavaju u slikama i uporegjenjima koja su tako nježna i umiljata, da bi čovjek pomislio e nadzemni neki stvor udara laganom rukom u sitne žice svoje lire. I srpski je narod istinski volio ovoga pjesnika, koji mu je srcem drmao, izmirujući ga sa životom, sa kletim životom, koji je ipak tako sladak, kad ga grije i obasjava topao zračak ljubavi! Nije skeptičan ko vjeruje u ljubav, a nije ni bezbožan. Ljubav je, po svojoj nematerijalnoj suštini, sama po sebi neka vrsta religije. Kroza nju se čovjek izmiruje sa sudbinom i povraća u krilo božanstva. Čovječe koji ljubiš — kao da nam veli pjesnik — poreci moć idealnosti, pa i same vrhunarnosti, ako imaš srca!

U ostalom za njega, pjesnika, žena nije nipošto ono razmaženo, morbozno, a ponekad i pakosno stvorenje, kojemu nas navikoše književnici francuski. On vjeruje u ženu, vjeruje u ljubav, i stoga nas njegova intimna istorija toliko dira. Uz to nam pjesnik ne taji nikakve strepnje svoje duše; on vjerno bilježi trzaje srca svoga, te ih čisto gledamo, kako se postupno reflektuju u jasnom zrcalu njegove lirike. I sve je to, kako rekoh, začinjeno tropima i figurama, kakve je samo pjesnik-umjetnik mogao da zahvati iz one bogate riznice što se zove srpski jezik.

Heine veli u svom „Intermezu“, e ljubavne pjesme moraju biti žive i tople, poput poljubaca što ih je pio sa slatkih usana svojega zlata; naš Zmaj nazivlje ove

svoje „Gjuliće“ takogje poljupcima, koji će i preko groba živjeti:

Drago moje, drago,
 Nema smrti leka,
 Poljupci su vrelí —
 Al' smrt hladna čeka;
 Kad nas jednom zgrabi,
 Pa u ništa maši,
 Poljupci će živet'
 U Gjulići' naši'.

„Ja čeznem, veli Heine, za jednim cvijetkom, ali ne znam za kojim, i to mi zadaje mnogo muke; i ja gledim svakom cvijetku megju liske, neću li gdje naći srce za kojim žudim!“ U Zmaja se, naprotiv, srce žali pjesniku, što je samohrano, te bi htjelo da sebi druga nagje. I ono ga skoro nalazi, i onda se izmegju ta dva srca, združena u sreći, razvija ona krasna ljubavna idila, koja će se, žalibože, svršiti tragedijom.

To je stara pjesma, reći će možda kogod. Jest, u istini, stara kao svijet; ali upravo zato, što je stara i obična, ide velika hvala pjesnika koji je znao da je klasičnom jednostavnošću obnovi i na staroj potki ljubavne lirike izveze čitavo remek-djelo.

* * *

Pored svježih, majskom rosom orošenih „Gjulića“, procvaše oko pjesnikova srca i „Gjulići uveoci“. Pjesnik se sagnuo nad krevetom svoje bolesne druge, pa tužno posmatra kako se lagano gasi i vene ubavi cvijetak, koji ga je mirisom svojim opijao. Njega dugo vara nada, e će mu draga preboljeti, ali najzad nje mlade nestaje. Nestaje i pjesnikova jedinčeta, njegove Smiljke,

nestaje svega što je ljubio, i samo ostaje pjesniku tuga, njegova vjerna druga. Gdje i u čemu da nagje utjehe? U samoći, u krilu prirode. I pjesnik traži pribježišta u zelenoj gori, da sam sebe razgovori tihim žuborom potoka i umilnom pjesmom slavujevom. I tu, u gorskoj samoći, uzdiše ljuto za svojom izgubljenom srećom, za svojim zakopanim nadama, koje je smrt pokosila u pupoljku. Ali ni u prirodi pjesnik ne nalazi melema za svoju gorku ranu. Priroda je uvijek sebi ravna, ali ona ne govori pjesnikovu srcu jezikom od nekada.

No on opet zato nije sam. On živi uvijek sa svojim „zakopanim čedom“. On ga svuda oko sebe nazire, za njim tuži, pa ga željkuje čak i u snovima svojim; i njegove nam se pjesme sada vide kao zanosni i ujedno tužni komentar čuvenih Dantovih stihova:

Nessun maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

Smrt nije mogla da presiječe vezu, koja ga je s vjernom ljubom spajala; samo što se ta veza do sada zvala ljubav, a od sad će se zvati tuga. Pjesnik zavidi moru, koje se nakon bure i oluje ponovo stiša i umiri, dok njegovo srce ne može da nagje pokoja. I on se poginje nad svojom tugom, i vjerno bilježi svaku iskru, svaki prasak vatre, koja mu sažiže grudi, svaku rumenu kaplju, što mu se iz srca cijedi. Nema goreg jada, no kad se čovjek opominje srećnih dana u nevolji, veli Dante; pa ipak, kao da pjesnik nalazi neku bolećivu nasladu posmatrajući svoju nekadašnju sreću i svoju sadašnju bijedu. Koji se srpski čitalac ne sjeća pjesme: *Kad sam bio na tvom grobu*, ili one druge, još divnije: *Spaljena pjesma*? Spominjem samo one dvije, a trebao bi ih spomenuti listom.

Pa se kroz pjesnikovu dušu provlači kadšto i lagana struja pesimistička; ali to nije onaj hladni, promozgani pesimizam s kojim se sretamo u nekih pjesnika sa zapada; njegov pesimizam liči više vrisku, što se čovjeku otimlje iz ranjenih gradi, u neku ruku, nehotice. No taj se pesimizam u njega neće izroditi nikad u žučno anatemisanje života. Po svoj prilici, to tako biva stoga, što je pjesnik uvjeren da „niko nema prava da proklinje život, ako je bio tako srećan da se koji put zaplače“. Sjetimo se njegovih rognjenih riječi:

Snevaó sam, da sam plak'o,
Pa mi teret odlanuo.

Svakojako njegov pesimizam, ako ponekad izbije i jače na površinu, kao na primjer u uveoku *Čujem da si bled u licu*, ono nije opet kladar da u našoj duši poništi utisak mirnoće i blage euritnije, što ga ove pjesme, u opće, na nas čine. Te ako je istina, kao što veli jedan francuski kritičar, da „rien ne dure que par la perfection de la forme et la vérité humaine du fond“ ¹⁾, onda je ovim *Uveocima* nesumnjivo namijenjen dug život u srpskoj književnosti, kojoj oni već na diku služe pred kulturnim svijetom.

* * *

To je moje tvrdo uvjerenje.

A pošto sam to uvjerenje iskazao jasno i precizno, ne bih do kraja iskren bio, kad se na ovom mjestu ne bih dotakao jednog sasvim suprotnog mišljenja, koje je o ovim pjesmama nedavno izrekao jedan uvaženi

¹⁾ Sainte-Beuve.

kritičar i koje sam donekle u vidu imao pišući ovu crticu. Čitalac, koji domaću književnost prati, pogagja već e ovdje imam na umu Dra. Ljubomira Nedića i njegovu, inače, sa mnogog pogleda, zanimljivu knjigu „O novijoj srpskoj lirici“. Nije trudno uvidjeti kako se naši pogledi o Zmajevim „Gjulićima“ (a to je što i reći o Zmaju kao pjesniku lirskom) razilaze sasvim; a kad su mišljenja u takoj mjeri oprečna, kao što su u ovom slučaju naša, onda prestaje mogućnost svake diskusije, barem o djelima skroz afektivne prirode, kao što je taman poezija lirska. Ona izrazuje naročito ljudske osjećaje, a o osjećajima nije laka stvar objektivno rasugjivati; oni se mogu samo osjećati. Uz to su oni ponekad tako delikatne, tako neodregjene prirode, da ih ispred ravnodušnog, ili suviše ispitljivog kritičarevog oka, vrlo lako nestaje. Po tome izlazi, da je poeziju lirsku veoma teško kritikovati.

Kritički pogled i prostrano znanje biogradskog profesora, ja visoko cijenim; cijenim ga možda kao malo ko drugi; ali pokraj svega poštovanja, što ga prema njemu gajim, kad u njegovoj knjizi čitam da se Dr. Nedić nikad nije mogao da oduševi „Gjulićima“, da su mu te pjesme suviše hladne i da nemaju svojih unutrašnjih ljepota — onda ja moram da se u čudu zapitam: je li Dr. Ljubomir Nedić ikad osjetio žaoke Venerinog strijelca? I onda: zna li on, u opće, šta je to srećna ljubav i stradanje od ljubavi? Jer ne mogu pretpostaviti da je on u ovim pjesmama drugo što tražio, do ono čega je u njima, prema erotičnoj i afektivnoj njihovoj prirodi, moglo jedino da bude i čega, bez ikakve sumnje, u njima ima u izobilju. On je, u ostalom, njihovu plastičnu ljepotu priznao potpuno, te ako izuzmemo onu apoditički zbijenu presudu, koju sam maločas spomenuo, a koja bi

trebala tvrgjih dokaza, cijela se njegova argumentacija vrti oko toga, da je pjesnik u „Gjulicima“ htio da se pokaže duhovit, i da se trudio da pravi stihovne viceve. Tome na dokaz naveo je kritičar dvije, tri zaključne strofe, u kojima je Zmaju slučajno ispao za rukom „mot de la fin“ u stilu Heineovu, no bez obične drastičnosti ovog potonjeg pjesnika. No što to dokazuje? Dokazuje li zar da u većem dijelu „Gjulića“ nema pravoga nadahnuća i pjesničke suštine? Nipošto i nikako. Dokazuje li da „Gjulići uveoci“ nijesu najljepša, najhumanija ljubavna elegija, koju je srpska muza u opće i stvorila? Opet jednom: nipošto i nikako.

Dakle?

Dakle onako sugjenje Nedićevo ja ne bih znao drukčije objasniti, no njegovom negativnošću za ovu vrstu ljudskih osjećaja i afekata, ma da će to izgledati vrlo čudnovato kod čovjeka od ukusa i psihologa po zanatu, kao što je Dr. Nedić. Ali ja drugog objašnjenja ne nalazim. Bilo kako bilo, jedno je svakako izvan diskusije: lirska je poezija skroz lične i psihološke prirode; o njoj nije moguće suditi jednim te istim kriterijama, kojim bismo sudili, recimo, o kakvom spjevu didaktičkom. Ko je voljan da je dobro shvati i po zasluži ocijeni, treba da se postavi na stajalište pjesnikovo, da pronikne u njegovu dušu, da se, tako rekavši, u nj uživi.

A u ovom slučaju nastaje sumnja, da li je to do kraja učinio Zmajev kritičar, Dr. Ljubomir Nedić.

(„Brankovo Kolo“ 1895).

II.

„Čika Jova srpskoj djeci“ *)

Antička poezija, od Homera do Vergilija, poklanjala je uvijek, makar i u ograničenim razmjerima, veliku pažnju djetinjstvu. Dovoljno je spomenuti onu krasnu sliku iz porodičnog života, što nam je ostavio Stacije, i u kojoj se tako dirljivo opisuje jad i pustoš, koja je u kući nastala smrću obožavanog djeteta. „Ko će te — veli pjesnik ucvijeljenom roditelju — ko će te, jadniče, odjako razgovarati, ko li razgoniti brigu s tvojega čela? A kad se razgnjevljen na sluge, zaneseš u jarosti, ko će ti blažiti ljutnju čarom svoga nevinog osmijeha?... Ko će ti jutrom dolaziti, da te svojim slatkim šapatom budi iza sna, ko će te o polasku na put zaustavljati poljupcima, ko li ti o povratku izlaziti u susret, da te zagrlj svojim malim ručicama? Avaj! Zalud je svaka utjeha: domaći su bogovi rastuženi, kuća je tvoja opustjela, a za sofrom ti sjedi mučaljiva tuga“.

Srednjovjekovna hrišćanska umjetnost obzirala se takogje s velikom simpatijom na djecu. Ona nije mogla iz vida izgubiti divno predanje o Hristu Spasitelju, koji

*) Izdala «Srpska Književna Zadruga». Sa 112 slika. Beograd; Štamparija Kraljevine Srbije; 1899.

dozivilje k sebi sitnu nejač, da je pomiluje i blagoslovi. I, doista, hrišćanska je umjetnost, a naročito slikarstvo, naselila dječicom plodna polja svojega rada, odakle ti angjelčići poju vječitu pjesmu slave velikome Umjetniku „koji je stvorio prirodu“.

Najveći pjesnik srednjega vijeka, hrišćanin Dante, pokazao je i on veliku ljubav i simpatiju prema djeci. Umni znalac njegova uzdrmanog života, pjesnik obnovljene Italije Carducci, navodi o tome nekoliko dirljivih primjera. A i srpska je narodna pjesma odužila svoj dug prvim godinama čovječjeg života, podigavši u *Nahodu Momiru*, te u *Predragu i Nenadu*, nepropadni spomenik djetinjstvu i bratinskoj ljubavi.

No djetinjstvu je ipak najveću poštu odala književnost XIX vijeka. Ona se nije zadovoljila time da u djeci uoči zgodnu temu za kojekakve estetičke i sentimentalne varijacije, nego se njihovu prikazivanju posvetila s ljubavlju i s pijetetom, pridržavajući se one latinske: *Maxima debetur puero reverentia*. Ona je htjela da u djeci prouči i prikaže prve čovjekove borbe s tugom, njegovom vjernom drugom. Najodličniji predstavnik te nove težnje u literaturi bio je, jamačno, Charles Dickens. U djelima ovog popularnog engleskog pisca namijenjena je djeci najsimpatičnija uloga. Sjećajući se svog nevoljnog djetinjstva, provedenog u potrebi i nemaštini, Dickens je osobito volio da u svojim romanima prikazuje dječju bijedu i da na nju obraća pažnju i samilost svojih čitalaca. „Dickens je — veli Taine — prikazivao djecu s osobitom ljubavlju. Svi su njegovi dječaci u najvećoj mjeri osjetljivi; oni mahom ljube i vole da ih ljubimo... Oni su tako svjež i nježni u licu, tako prozirne kože i tako plavih, jasnih očiju, da nam izgledaju kao ubavi cvjetovi“.

Vrijedno je spomenuti i to — što upravo služi velikome pripovjedaču na diku — da su Dickensova djeca mnogo doprinijela te su u Engleskoj (gdje je tako obilat broj sirote djece) uzeta zakonom u zaštitu zapuštena dječica, i time spasena od bijede i rgjava života.

U naše su dane, napokon, djeca našla svoga zatočnika u jednome piscu, koji je jamačno spadao u najblagorodnije duhove našeg vremena. Kao što nam je svima poznato, Viktoru Hugu su djeca izmamila nekoliko izmegju najljepših njegovih pjesama. U svojim knjigama *L'art d'être grand-père* i *Le livre des mères* ostavio nam je pjesnik čitave zbornike nježnih sastava, kojima su djetinjstvo i materinska ljubav bili predmet i izvor nadahnuća.

* * *

Ko bi voljan bio da ovo nabranje popuni uspomnama i podacima iz najnovije književnosti, mogao bi ovdje nadodati još gdje koje ime, koje je slavu steklo dvoreći bijelu vilu Nevinosti. Što se mene tiče, ja ću da se ovdje obazrem još samo na pjesnika koji je opjevao radost i ponos srpskih matera, na onog prijatelja srpske dječice, koji je sa istinskom ljubavlju i nečuvenom miloštom opisao sitne doživljaje male srpčadi, i onako divno znao da se uživi u majušne prilike, u radosti i žalosti dječjeg života.

I nek mi bude dopušteno da na ovom mjestu priznam jednu svoju veliku griješku. Ima dvadeset i više godina, kako ovdje-ondje nailazim na Zmajeve dječje pjesme, a na štetu i sramotu svoju, moram ispovjediti da sam rijetko kada koju čitao. Pridružujući svoj glas

općem mišljenju o njima, ja sam te pjesme uvažavao, a da im, tako reći, ne znagjah čestito ni sadržine. Ovaj je ilustrovani zbornik, dakle, za mene bio, u neku ruku, čitavo otkrovenje. A imao sam šta i otkriti! Čika Jova je ovdje za svoj račun ponovio ono biblijsko: „Pustite k meni dječicu“, te na njihove nevine glave izlio svu ljubav, koja je još preostajala u ljuto iskušanom supruškom i očinskom srcu njegovu. On je srpsku djecu obasuo ružama svoje nježne poezije:

«Ja sam čedo vile bele,
Vile su me tu popele,
Da mi ruka deci pruža
Pupoljaka, lepih ruža.

Nek mi prvo dogju manji,
Malih ruža imam za nji',
Nek se mala deca diče,
Ta pupoljci njima liče.

Pa sad veći ruke diž'te,
Ko će koju, nek zaište,
Evo Peri, evo Stani,
Evo Kostić, evo Ani!

A tu je poeziju rukovodila plemenita želja da u srpskoj djeci podstakne i razbudi ono čemu se danas, žalibože, ne poklanja dovoljno pažnje ni u porodici, ni u školi, naime gajenje nježnih afekata, bratinske ljubavi, čestitosti, snošljivosti i ljubavi k rodu svom. A ta je didaktička težnja bila sasvim prirodna u rodoljubapjesnika, kakav je Zmaj Jova, i ona se, rekao bih, iz njegove poezije izvija kao miris iz cvijeta, ili svjetlost iz topline. Pa kad je to tako, onda je teško pojmiti prigovor, što ga urednik ovoga zbornika, prof. Šević, čini pjesniku, kao da mu je tobože mana u tome, što se u ovim pjesmama opaža težnja za svjetovanjem i

moralisanjem. Na to su, veli gosp. Šević, Zmaja naveli kritičari-pedagozi „koji ne uvigjaju da umetničko delo samo sobom koristi u vaspitanju, i kad ne stupi ni u čiju službu, a da baš ovim stupanjem u službu gubi od svoje vrednosti“.

Rekoh da mi je, u Zmajevom slučaju, ovaj prigovor teško pojmiti. U srpskoj kritici, koja se rado povodi za njemačkim doktrinarstvom, slični prigovori nijesu, doduše, nikakva novina; zlo je samo što se oni suviše uopštavaju, i što bi se to strogo umjetničko stajalište htjelo, na neki način, da postavi kao pravilo. U samoj stvari, etička težnja — shvaćena *cum grano salis* — ne samo da nije štetna, nego je umjetničkom djelu, koje je namijenjeno *ljudima*, neminovno potrebita. Veliki italijanski pjesnik Aleksandar Manzoni rekao je jednom prilikom, da je pjesništvu, kao i književnosti u opće, meta *korist*, predmet *istina*, a sredstvo *ljepota*. A to je isto, mnogo ranije bio kazao i stari Horacije u svom čuvenom distihu:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando pariterque monendo.

Smijemo li dakle koriti srpskog pjesnika, što je on, primjera radi, u pjesmi *Bratac i sestrice*, opisujući kako se brat i sestra miluju, a majka to gleda pa se veseli, na kraju pjesme doviknuo mališi:

.
Ne puštaj samu sestricu dragu,
Ni sad, ni onda, kad bude veća.
Na svakom mestu, u svako doba
Vodi je, štiti, pazi i brani, —
Pa kako sada, tako do groba
Čuvaj je, čuvaj, brate valjani!

U ostalom Zmajevi su savjeti tako malo nasrtljivi, oni su prožeti tako slatkom začinom nekom, da mu se — bez očite nepravde — ne bi mogli upisati u grijeh. Njegova didaktika, to je ona francuska *bonhomie*, koja je kadra da, bez ikakve presije, salomi oporost i najčudljivijeg nestaška. Uvjeren sam da svakom pitomijem djetetu, koje pročita *Molitve male Danice*, moraju ruke da se sklope same na molitvu. I, u istini, u toj je pjesmi svaki pojam, svaka rečenica tako udešena, kako će djelovati bez ikakva naturivanja na živahnu dječju fantaziju:

«Bolesna je moja seša,
Sve je boli.
Ne zna za se, ne mož' da se
Bogu moli.

Oh, hvala ti, Bože, na tom
Smilovanju,
Što se mogu ja, malena,
Molit' za nju!

Jer za koga molitvica
K nebu kliče,
Ozdraviće, ozdraviće,
Ozdraviće!» *)

Rijetkim psihološkim razumijevanjem, jezikom prostim pa opet zato, ili možda upravo zato, poetičkim, ovaj je srpski pjesnik proučavao težnje i nagone dječje duše, pa je sve to nastojao da upućuje na dobro. Pa i kad je nastavnička i patriotska preokupacija u pjesnika i suviše prozirna, pa, ako se hoće, malko i namještena,

*) Rima je u ovoj kitici očito neprikladna, ali je obilato iskupljuje topla, srećna misao.

kao ono u pjesmi o maloj *Merimi* koja, premda Turkinja, znajući što su joj djedovi bili:

Srpsku knjigu štije,
Srpske pjesme pjeva,

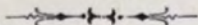
I na srpskoj sreći
Nade svoje zgreva,

. . . Srpstvo ljubi
Više cela sveta —

ni u tom slučaju mi ne možemo da pjesniku zamjeramo, imajući pred očima njegov plemeniti zadatak i blagi način njegove katehizacije. Pjesnik po krvi, on je svako svoje poučavanje zaodio čistom, prekaljenom poezijom, pa ne samo srpska djeca, no i mi zreli ljudi, možemo da u ovim pjesmama uživamo, da iz njih crpemo pouke i da se njihovom suštinom krijepimo.

Neka je zato hvala i slava dičnom Čika-Jovi, koji je srpskoj dječici stekao gragjansko pravo u umjetničkom svijetu! Ta mala djeca, svojim umilnim ćeretanjem, svojim veselim kliktanjem, blagošću svojih pogleda, spretnošću svojih haljina, zlatnom oreolom svoje kosice, šire i prosiplju ružičastu svjetlost po čitavom pjesničkom radu Zmaja Jovana Jovanovića, te u onu bogatu sinfoniju divnih srpskih zvukova unose i svoju kristalnu notu, sitne uzdisaje svoje mekane frule.

(„Srpski Glas“ 1900).

Vojislav Ilić

I. *)

Ma da mu je život bio vrlo kratak — nepune trideset i tri godine — opet je ovom pjesniku našem doteklo vremena da svoje ime upiše u zlatnu knjigu srpske književne elite, u kojoj su već nekoliko imena krupnim slovima ubilježena. Njegovo će se ime u toj knjizi čitati i onda, kad se mnoga druga budu s vremenom istrla ili mahom iz nje iščezla; a to stoga što je njime označen jedan originalni talenat, koji je do krajnosti zazirao od banalnih sredstava kojima se dolazi do jeftine renomeje, i koji je u svojoj književnoj karijeri nastojao da srpsku muzu povede novom, njoj dotle nepoznatom stazom. Čovjek neobične literarne savjesnosti, on je na toj stazi istrajao do posljednjeg časa, ne iznevjeravajući se svom književnom idealu ni u najtežim prilikama života, mjereći i premjeravajući svaku riječ, svaki epitet, kao što Molijerov lakomac mjeri i premjerava sumnjive dukate; podvrgavajući svoje pjesničke sastave nepodmitljivoj kritici svog umjetničkog osjećanja, i težeći uvijek za tim, da bi ostvario pjesnički ideal što ga bješe začeo u svojoj duši.

O pjesničkoj prirodi i o književnom radu Vojislava Ilića nije još posljednja riječ kazana, premda smo

*) *Pesme Vojislava Ilića*. Beograd u Štampariji Kraljevine Srbije, 1889.

više nas, i prije i poslije smrti pjesnikove, njegove pjesme proučavali. Tome je uzrok, sjem više ili manje subjektivnoga stajališta pojedinih ocjenjivača, ona stara istina: da su savremeni kritičari rijetko kada bili oštra oka i sretne ruke u ocjenjivanju svojih vršnjaka, a pogotovo onda, kad su djela, o kojima presudu izriču, stvorena za budućnost, ili čak za vječnost, te se po svome sadržaju i obliku mahom razlaze od ukusa koji vlada.

No ako je nama teško o savremenim piscima tako objektivan sud izreći, da bi ga moglo da potvrdi i najudaljenije potomstvo, naše mišljenje o djelima koja su nam, tako reći, nikla pred očima, ne može ipak biti uzaludno, jer se time, ako ništa drugo, sprema gragja za istoriju idejâ, koja za poznije naraštaje nije manje važna od istorije dogagjaja.

Imajući na umu to, rad sam da se još jedared obazrem na ovog ljubimca-pjesnika današnjih srpskih literarnih krugova, te da uz ranije svoje opservacije o karakteru Vojislavljeve poezije nadovežem još neke, u ostalom vrlo obične, napomene o pjesništvu i pjesnicima u opće. Uzgred ću da ispravim ili nadopunim poneku raniju svoju zamjerku Vojislavljevim pjesmama, tako da bi ova studijica mogla izgledati kao definitivno moje mišljenje o njegovoj poeziji; mišljenje, razumije se, subjektivno i apsolutno nemjerodajno, no koje se svakojako oslanja na skup etičkih i estetičkih pogleda, koje sam — opravdano ili neopravdano — lično usvojio, te koji mi u ovim bilješkama jedino pero kreću i rukovode misao.

Ovo napominjem stoga, što je mojem mišljenju o Vojislavljevoj poeziji sugjeno da se od velike većine doslije o njoj objavljenih recenzija iz osnova razilazi; te

bi lako moglo ispasti da neko odbije na kritičarevu ekscentričnost ono što u stvari nije drugo no sušta težnja za istinom i što većom objektivnošću. Kažem objektivnošću, pošto sintetičan sud o nekome ili nečemu može da sa nekog pogleda ispane subjektivan, pa da su opet zato načela, na kojima se taj sud osniva, skroz i skroz objektivna. Sve se najzad svodi na pitanje ukusa, i sve zavisi od toga, kakav je „tour d'esprit“ u kojega kritičara zavladao.

* * *

U jednom ranijem svom ogledu pod ovim natpisom kazao sam da je Vojislavljev pjesnički talenat bio u mnogom pogledu precijenjen, al još nikako po pravoj zasluži ocijenjen. I u istini, koliko je god kritičara naših o njemu pisalo, svi su, više ili manje, uznosili njegovu tehničku virtuoznost, ali se nijedan od njih nije poblize osvrnuo na njegove unutrašnje (osjećajne i mislilačke) osobine. Od svih kritičkih studija, koje su do danas o pjesniku napisane, najopširnija, najsregjenija i, sa estetičkog pogleda, najpotpunija, čini mi se opet studija Dra. Ljubomira Nedića u knjizi mu: *O novijoj srpskoj lirici*. Samo bih rekao da je i on, u svojoj ocjeni, suviše zanemario gledalište etičko, te da je u pjesniku proučavao nadasve umjetnika. Ne kažem ipak da je kritičar, hvaleći po zasluži tehničkog vještaka, izgubio sasvim iz vida moralista *) koji treba da se za

*) Ovu riječ upotrebljavam u njenom filozofskom značenju. Moralist, to je čovjek koji u životu vidi naročito pozornicu, na kojoj se odigrava gluma ljudske duše, koju neprestano kolebaju i potresaju vihorovi sudbine, i koja nudi pjesniku neprestanu priliku za razmišljanja i opažanja.

svakim pjesnikom krije; ali mi nekako izgleda, kao da je Dr. Nedić oskudicu mislilačke podloge u Vojislavljenim pjesmama posve slabo naglasio, a to je, s njegove strane, upravo neshvatljivo. On se, doduše, u svojoj studiji, te pjesnikove mane više puta dotakao i vrlo akutno primjetio, kako Vojislav „što god oseća i peva, ne peva da mu dâ izraza, no da to predstavi, kao što bi osećao glumac, koji treba da nam što prikaže“. Ali, kod svega toga nalaska, koji nije neznatan, kao i kod svega svoga uvjerenja da „umetnosti Vojislavljevoj nedostaje onaj karakter neposrednosti“ i onaj „životvorni dah, bez kojega ne može biti nikakvog umetničkog dela“, ipak na kraju, oblo uzevši, Dr. Nedić nalazi e Vojislav „ima najviše pravog poetskog dara od sviju onih koji danas u nas pevaju“.

Megjutim, ja bih se usudio reći, da je tu premnogo kazano.

I bez obzira na to, što Vojislav, po suštini svoje književne produkcije — pretežno tehničke vrijednosti — nije ni mogao da, u umnoj jerarhiji, zauzme mjesto megju pjesnicima po poletu duševnom ili, drukčije kazano, megju pjesnicima filozofima; i bez obzira na to, što je on vrlo siromašan fantazijom, ja bih rekao da je biogradski kritičar njegove zasluge preko mjere uznio, kad mu je priznao više „poetskog dara“ no ikojem danas živom pjesniku srpskom; pa sve da je Dr. Nedić tim izrazom htio da označi samo onu Vojislavljevu osobitu vještinu u reprodukovanju spoljašnjih pojava iz prirode, u čem je — kako se meni čini — jača strana njegove poezije.

Ja nijesam voljan da ovdje u pretres uzimam pojedinačku vrijednost danas živih pjesnika naših; ali, dok priznajem da nijedan od njih ne zaslužuje ime velikog

pjesnika (velikog po poletu duha i nadahnuću, po humanosti i uzvišenosti idealâ), ne bih opet nekima od njih mogao poreći one iskrenosti i neposrednosti nadahnuća, po kojoj ćeš odmah upoznati pravog pjesnika. Uzmimo, na primjer, Zmaja. Niko neće, za cijelo, reći da je taj pjesnik naš dorastao jednome Shelleyu, jednome Puškinu, jednome Leopardiu; ali, s druge strane, niko uman neće poreći da se pjesnik „Gjulića“, po humanom čaru nekih svojih sastava, ne bi mogao dostojno da spomene uz jednog Wordswortha ili jednog Pratia. Naprotiv, ako ima srpskog pjesnika, koji se od svih tih pjesnika (pjesnika po sili i dubini osjećanja) suštinom svojom razilazi, to je Vojislav, koji spada po prevashodstvu u kolo onih pjesnika-slikara i obožavalaca forme, kojima je rodonačelnik bio parnasovac Gautier, a glavni predstavnici Baudelaire, Banville, Verlaine, D'Annunzio i još nekoliko njih, apostolâ teorije „l'art pour l'art“. No ta teorija, koja je u svojoj pozitivnoj strani izvrsna, odvodila je često pjesnike na stranputicu; onda naime, kad htjedoše da je na svoja djela primjenjuju u smislu negativnom. Drugim riječima, načelo „umjetnost umjetnosti radi“ ima smisla u toliko, u koliko se umjetničko djelo kez formalne savršenosti ne da zamisliti; ali forma bez sadržine, ma koliko otmjena bila, može kadšto da zanese naše uho, ali nam teško potresuje dušu. Vješto naslagane riječi, i ako su važan faktor u poetskom stvaranju, ne moraju dakle biti glavna briga pjesnikova, a najmanje ta vještina može „sve da čini“, kao što na jednom mjestu svoje studije tvrdi prof. Nedić. Naprotiv, kao što je svoga kolegu D'Annunzia opominjao italijanski pjesnik Marradi, najljepši je stih sam po sebi ništa, ako ga ne uznosi kakva topla,

krilata misao; ako iz njega ne progovara skrovita pjesnikova duša:

... il verso non è tutto, se non vola
 su l'ale d'un pensiero alto, o poeta.
 Non ha profumi il fior de la parola,
 se non la effonde l'anima secreta.

Tajnu g. Nedićevih simpatija za poeziju Vojislavljevu treba tražiti, kako se meni čini, u suviše jednostranom shvatanju parnasovačke teorije „l'art pour l'art“, ma da biogradski kritičar u svojoj studiji (vrlo umjesno) i sam priznaje da je poezija čedo osjećaja, i da se ona cijeni po tome „koliko se duše u nju unese“. A što su i ostali ocjenjivači Vojislavljevih pjesama listom uznosili njegovu versifikaciju i njegovu dekoratorsku vještinu, ja to objašnjujem time, što je ova vrsta poezije kod nas još dosta nova stvar, te je mnoge od njih zanjelo ono bogastvo šarenih tonova i ona ritmička uglagljenost stiha, pa ne imadoše vremena da dublje pogledaju u suštinu same poezije. Ali da su imali prisebnost da to učine, uvjeren sam e bi se bili lako uvjerali da su Vojislavljeve pjesme većim dijelom takove samo po svojoj spoljašnosti, ili (da upotrebim riječi koje g. Nedić, po mojem sudu, nepravedno primjenjuje na drugoga) bili bi se uvjerali da je Vojislav „najčešće samo vješt versifikator, retko kad pravi pesnik“.

* * *

Ovaj bi sud mogao nekome izgledati prestrog, ili čak u opreci sa onim što sam ja isti, drugom prilikom, kazao o pjesniku. Tako bi, velim, moglo izgledati, ali u suštini tako nije. Moje je uvjerenje ovo. Ako sam

drugom prilikom (vidi „Kolo“ 1889 god., br. 24) u svoju ocjenu i unio nešto više optimizma o unutrašnjoj vrijednosti Vojislavljeve poezije, ja sam na kraju svoga članka dodao stav jedan, koji današnjem mom sugjenju može da služi kao polazna tačka i ujedno kao dokaz konsekventnosti. I, zaista, dok sam onom prilikom isticao pjesnikovu sklonost arhaizmu i bajnim utvarama klasične starine, te Vojislava nazvao prvim *kulturnim* pjesnikom preporogjene Srbije, ja sam se u isto vrijeme žalio na njegovu ravnodušnost prema pojavama modernog života. Evo što sam tom prilikom kazao:

„Ne sjećam se više ko je ono Vojislava Ilića nazvao kolovogjom „nove realističke škole u srpskoj književnosti“. Ako se ne varam, to je negdje kazao Dr. Lazo Tomanović. Megjutim, ako je moj uvaženi prijatelj onim riječima htio da označi Vojislavljevu naklonost i vještinu da slika pojave prirodne, to sam ja onda s njime saglasan, i ako tu ne vidim nikakve nove škole; al' ako je on onim riječima htio da mladog pjesnika prikaže kao nekog srpskog Carduccia, onda bih morao opaziti da je ocjenjivač upao u veliku zabludu. Pjesnički je ideal Carducciev dvogub; on je, istina, uvjereni branič dobro shvaćenog realizma, zaneseni obožavatelj klasične starine, ali je on ujedno i pjesnik moderne italijanske demokracije, koji se uz nimfe i drijade sjeća uvijek da je svoga vremena sin, borac za slobodu i otadžbinu. Naprotiv, kao da Vojislav, sjem u kojem rijetkom slučaju, nema očiju ni za kakvu pojavu našega doba. Da li da ga za to osugujemo? Pravo reći, kad bih htio da poslušam unutrašnji nagon, ja bih morao da tu njegovu nesavremenost pokudim. Ali, s druge strane, kao kritičar (dakle kao teoretičar) moram da pjesniku priznam potpunu slobodu akcije u umjetničkom stvaranju. Kri-

tičarev je posao da potraži s kolikom je savjesnošću pisac izvršio svoj zadatak, da uzme u prizrenje ono što je pisac htio da učini, a ne ono što bi, po njegovu shvatanju, trebao da učini. Kad bi pjesnik, kritičaru za ljubav, morao da svoju prirodu mijenja, te da ustima zahvati epsku trubu, kad ga je priroda stvorila da u sviralu duva, lako je uvidjeti kud bi to odvelo poeziju“.

Megjutim, kad sam kasnije po drugi, pa i po treći put Vojislavljeve pjesme pročitao, i zatim rastvorio knjigu prof. Nedića, te iz nje vidio kako se uvaženi kritičar zanosi za Ilićevim spjevanim slikama (koje on nazivlje *Stimmungsbilder*), ja sam se odmah opomenuo gore ispisanog pasusa svoje recenzije i pjesnika Carduccia, koji je takogje priznat majstorom u živopisnom prikazivanju prirode. Znam, doduše, da u kritici nije za preporuku načelo, po kom se jednome piscu zato obara cijena, što njegovi radovi nijesu nalik radovima drugog, boljeg pisca. No pošto je ovdje riječ o glavnoj osobini jednog srpskog pjesnika, i pošto mu se baš u ime te osobine hoće da prizna prevashodstvo u *poetskom daru* nada svima drugim živim pjesnicima našim, to ću ja biti slobodan da tu Vojislavljevu „*faculté maîtresse*“ malko poblizje analizujem; a to ću valjda najbolje učiniti time, ako srpskog pjesnika za čas, i u tom samom pogledu, uporedim sa jednim stranim majstorom istoga roda, kao što je bez pogovora italijanski pjesnik Carducci.

I Carducci je, doduše, spjevao nekoliko tih poetskih živopisa, a izmegju ostaloga onaj divni sonet „*Volu*“, sušti remek pjesničke evokacije i adekvatnog lirskog izraza. Ali dok se u njegovim živopisima izvanjsko lice prirode divno prepleće s dušom pjesnikovom i u pjesniku budi čovjeka i mislioca, dotle u slikama Vojislavljevim zapažamo ponajviše živo treperenje bojâ i elegantno

zaokvirene siluete iz života, u kojima se kadšto javlja i po koja ljudska prilika; ali je sve to nekud suviše mehanično, hladno — i, rekao bih gotovo, obezdušeno. Slika koja je trebala da pjesniku posluži samo kao sredstvo, pa da u našoj duši izazove izvjesno raspoloženje (*Stimmung*), ovdje je gotovo sve i sva. Gosp. je Nedić u svojoj studiji naveo nekoliko Vojislavljevih slika iz prirode, dajbudi da njima potkrijepi svoje tvrgjenje, a ovamo njegovi citati govore mahom u prilog mom gornjem razloženju. Svuda ćeš, zbilja, naći marljiva umjetnika koji se vješto služi svojim plastičnim rečenicima i koji traži i nalazi uspjeha u slikovitom izrazu, u blistavom uporegjenju, ali rijetko kada oduševljena liričara, iz kojega progovara čovjek i mislilac.

Heksametri kojima Vojislav opisuje *Zimsko jutro* dostojni su, što se spoljne izrade tiče, onih magistralnih distiha Carduccievih *All' Aurora*, kojima se započinje druga knjiga njegovih *Varvarskih oda*. Ali dok se srpski pjesnik ograničava na to, da nam opiše efekat snijega po polju i ravni, spokojstvo koje vlada u selu, pijetla koji „lupnuvši krilom“ pozdravlja zimki dan, lovca koji prolazi selom „brze mameći pse“ i „noćna kandila“ što se gase u prozorici, — dotle se italijanski bard, pošto je od prilike iste stvari opisao, povlači sam u sebe i svoj majstorski opis zagrijava elegijskim obzirom na uspavana sela i varoši, nad kojima se osmijeva sjetno lice zorino :

Tu sali e baci, o dea, col roseo fiato le nubi,
 baci de' marmorei templi le fosche cime.
 Ti sente e con gelido fremito destasi il bosco;
 spiccasi il falco a volo su con rapace gioia,
 Mentre ne l' umida foglia pispigliano garruli i nidi,
 e grigio urla il gabbiano sul violaceo mare.

..... ma il nostro genere è stanco ;
mesto il tuo viso, o bella, su le cittadi appare.

Languon fiochi i fanali ; rincasa, e né meno ti guarda,
una pallida torma che si credé gioire.

Sbatte l' operaio rabbioso le stridule impòste,
e maledice al giorno che rimena il servaggio.

Eto: to je ona osnovna razlika izmegju slikara koji je nadasve pjesnik i pjesnika koji je nadasve slikar. A ovakih bih primjera mogao navesti nekoliko. Nema sumnje: Vojislav je naš pjesnički jezik obogatio mnogim dragim kamenom; on je znao da vješto umnoži prilično siromašnu, ili bolje osiromašilu, zalihu šarenih adjektiva kojom se naši stariji pjesnici služahu, i tim je mnogo života i reljefa unio u svoje opise. Ali je to njegovo staranje za iznalaženje novih i blistavih riječi često puta štetno djelovalo na neposrednost pjesnikove inspiracije. Da to dokažem, ja ću prosto ovdje navesti dva sastava u kojima Vojislav obragjuje jednu te istu temu, naime poetski opis večeri i njenih potajnih draži; s tom razlikom samo, što u prvome opisu preteže osjećaj, ljudska simpatija, i pjesnik savlagjuje umjetnika, dok u drugom sastavu preotimlje mah virtuoz zvukova, kojemu je poglavito do toga da složi tonove svoje simfonije, slikar koji glavnu brigu vodi o efektu svojih kolorističkih kombinacija. Prvoj je pjesmi naslov *U Noći*, i ja je ovdje, radi ljepote njene, prenosim u cjelini:

Za daljna brda beli dan se skriva,
I tavne noći povija se sen;
Dubrava nema, k'o da večnost sniva,
Potmulo huji... U zasenak njen
Po pustoj stazi ja se budan krećem,
I slušam šumor, kroz duboki mrak,

I gledam zemlju okićenu cvećem,
 I žudno gledam mirišljavi zrak.
 Preda mnom potok vije se i krade,
 K'o sjajna pruga svetao i čist,
 I baca iskre na grančice mlade,
 Na šaren cvetak, na zeleni list.
 U okrug mene tišina je samo,
 Kroz brsno granje bleđi mesec sja —
 Ja bludim dalje . . . al' kuda? i kamo?
 Nit' razum kaže, niti srce zna!
 Počiva zemlja, počivaju ljudi,
 Osećam čisto kako diše noć;
 Al' moje srce, ali moje grudi,
 Spokojstva slatkog ne poznaju moć.
 Pa ipak, ja bih do zorice rane
 Bludio tako po tišini toj,
 Slušajući kako dotiču se grane,
 I kako šire tajni šapat svoj . . .

Čujmo sada drugu. Nju je pjesnik nazvao *Večita harmonija*, a kao što će se vidjeti, i ona spada u one spjevane slike, sa kojih se Vojislav toliko hvali:

Na čisto lazurno nebo sa blagim, nečujnim hodom
 Silazi Dijana svetla. Iz svoje večite urne
 Bezbrojne milijarde zvezdica po nebu sipa.

U struji večitog mira

Mirisni čarlija lahor pod svetlim nebeskim svodom,
 K'o Eolova lira.

Svetovi u miru blude itd., itd.

E, sad mi kažite: ko ne uvigja, ko ne osjeća e ono *lazurno nebo*, ona *svetla Dijana*, ona *Eolova lira* (!) i slične dekorativne fraze, nijesu drugo no potezi kičice, koji opisu daju nekog prividnog sjaja, no koji — odajući pseudo-klasične simpatije pjesnikove — slabê onaj

utisak neposrednosti što bi ga, bez njih, opis učinio na čitaoca? I ne uzimljući u prizrenje nepoetski izraz „milijarde“ koji nas svojim aritmetiskim ukusom vrlo neprijatno dira; i ne vodeći računa o onoj eolskoj harfi, koja se pretvorila u „Eolovu liru“; rekao bih da mnoge od onih „otmenih“ riječi, kojima se Vojislav tako izdašno služi, nanose samo očite štete organskoj fuziji njegova opisa. Stihovi kao što su ovi:

I *fontan* jasnije šumi u pustom dvorištu tom —
 I *Feb* buktnju pali, i zrači sa visine —
 Sladostrasno-bleda *Dijana* mi svetli itd.

odaju samo lecioznost stihotvorca-esteta, koji originalnost traži u arhaičkom ili egzotičnom eufemizmu, pa makar zato riječi silovao i da rod mijenjaju, kao što se zbilo sa onim pomuškarčenim „fontanom“.

Samo jednom ili dvaput u ovim spjevanim slikama postigao je Vojislav, kako se meni čini, onu idealnu fuziju izmegju opisne i lirske sadržine, onu srećnu intonaciju, koja pjesni daje život, a to se zbilo naročito u onoj krasnoj *Poslanici prijatelju*, koju bih ja uvrstio u najhumanije njegove sastave, i onda u pjesmi *Na Vardaru*, čiji motiv podsjeća u neku ruku na Carducievu odu *Sull Adda*.

* * *

Ovdje ću da napomenem još nešto, u čem se ovaj italijanski pjesnik dodiruje sa Vojislavom Ilićem.

Sjem ovih versifikovanih *genre-slika* i više ili manje srećnog ugledanja u majestatični heksametar, oni su jednako voljeli i zamamljive pojave iz klasične grčko-latinske starine. Ta je ljubav talijanskom pjesniku izmamila nekoliko izrednih pjesama, u kojima starinski

svijet upravo sa izrednom živošću pred nama uskršava pod moćnom evokacijom pjesnika poklonika drevnog paganizma. Sta više? On se za tom bajovitom drevnošću bijaše tako zanio, da je dobar dio svoga rada posvetio osvježavanju pjesničkih motiva iz starine, A tako je nešto bilo i sa Vojislavom. Ni on nije mogao da odoli čaru plavog Apolona i njegovih devet muza, te i u njega nalazimo mnoštvo motiva prepjevanih iz klasične starine, izmegju ostaloga pjesme: *Pred Trojom, Julija, Tibulo, Bacchus i Kupidon, Korintska hetera*. Nažalost, i tu se svuda opaža golema razlika izmegju slikara-pjesnika i pjesnika-slikara. Dok onaj uzimlje pretežno za ugled blagorodniju stranu svojih obrazaca, naime njihov duh i filozofiju, dotle ovaj u njih ponajčešće uzajmljuje samo izvanjsku dekoraciju. Uzmimo, primjera radi, Vojislavljevu istorijsku sliku *Pred Trojom*. Pošto nam je opisao strašne ahajske čete pred kapijama Troje, i kako im „Feb“ sa visine „zrači bakarne šljemove“; pošto nas je pozvao da prisluhnemo kako u daljini „kimbali sladosno zvone“ — pjesnik zastaje i sam sebe pita:

Čujem-li varvarski usklik ahajskih pesama bojnih?
 Il' vapaj trojanskih žena u onoj krvavoj vojni?

I bez odlaganja sam sebi odgovara:

Ne! u logoru svome, uz pesme i glasne trube,
 Kresidu Grci ljube.

Pa onda završuje, kao što je i započeo:

Dan je okončan burni. Pred kapijama Troje
 Strašne ahajske čete na ravnoj poljani stoje,
 I Feb buktinju pali, i zrači sa visine
 Bakarne šljemove njine.

I to je sve. Recimo tačnije: to je vrlo malo; prosta scenerija jednog antičkog motiva u stilu klasičnom. Kažem u *stilu*, a ne u *duhu* klasičnom, jer tu duha (misli) nema nikakva. Razlika izmegju ovih metričkih vježba i onih, ranijih, od Mušickoga i J. St. Popovića, sastoji se u tome, što Vojislavljeva rimovana pseudo-safijska strofa vodi većeg računa o srpskome naglasku, i što je u njoj jezik, razumije se, čišći i moderniji. Ali tražiti u njoj kakve dublje misli, ili kakvog lirskog ili epskog trzaja, bilo bi uzaludno.

Neću poricati: svako je umjetničko djelo, na kraju krajeva, izraz individualnog osjećanja i posmatranja svijeta i života, te bi ludo bilo od pjesnika zahtijevati da on misli i osjeća kako bismo to mi, kritičari, željeli. Ali ako to pravo mi, estetične sudije, ne možemo da ističemo prema pjesniku, a ono će nam bar slobodno biti da se megju sobom prepiremo o književnoj i estetičkoj vrijednosti pjesničkih djela. U to ime ja velim D.ru Nediću, da me ovako evociranje istorije ostavlja sasvim ravnodušna — upravo kao njega Zmajevi *Gjulići*.

Pjesnik koji se svojim umotvorom nije sam zagrijao; koji je pri mlakoj, ili nedovoljnoj inspiraciji, tražio da efekat postigne mudrim kombinovanjem *sugestivnih* riječi i živopisnih epiteta, neće nikad uspjeti da me potrese. *Si vis me flere, dolendum primum ipsi tibi*, učio je tankočudni Horacije. Porecite lirici taj karakter, i vi ćete poreći ujedno i najljepše tvorevine lirskih pjesnika od Pindara i Alkeja do Puškina i Leopardia. Klasična scenerija, kad se pjesnik njome služi kao diletant-arheolog, ne nalazi odziva u našoj duši i ona će nas samo onda zainteresovati, kad se pjesnik njome posluži da u življoj svjetlosti prikaže kakvu toplu misao svoga srca, za koju nas je zadobio unaprijed. Samo u tu cijenu

mi, u Goetheovim *Rimskim Elegijama*, možemo da probavimo sve one pomrle bogove i heroje; samo u tu cijenu može da nam postane snošljiva sva ona mitologijska *mise en scène*, kojom su začinjene neke pjesme Carduccieve.

Zahvaljujući moćnim bogovima, horizonti modernog života još su jednako jasni i prostrani; ljudska se priroda, u svojoj suštini, nije ni u čem predrugojačila, i ma što govorili *laudatores temporis acti*, veliki ideali, koji su negda zanosili ljudska srca, nijesu još zamrli. Ljubav, otadžbina, čovječanstvo mogu i danas da postanu predmetom pjesnikova nadahnuća. Ako je pjesnik okrenuo legja fantastičkom svijetu, u kom se nekada kretao, te udario realnijim pravcem, on se zato nije opet odrekao vječitih ideala o pravdi i slobodi, koji su se uvijek sa ljepotom družili i ljudstvo oduševljavali. To nam svjedoči tragična muza Shelleyeva, čemerni osmijeh Heineov, pa i onaj žarki poklič besmrtnog Leopardia, kojim slavi junačku smrt mladih jelinskih boraca na krvavim Termopylama i Marathonu:

Blago vama,

Što dušmanskom gnjevu izložiste
Mlade grudi, i s ljubavi silne
K rodnoj zemlji, popadaste divno!..

Blago vama

Dok je u sv'jetu grlâ i gusala!

Poklič jednog velikog duha i jednog velikog pjesnika, koji nagje dostojna odjeka u onim toplim stihovima našega Branka, u kojima mladi bard zamišlja sebi vitešku smrt na osvećenom Kosovu:

Oj sunašce žića mog ubavo,
 Kada zagješ, o, zagji krvavo,
 Sred kopalja, zveke i mačeva,
 Zagj' za goru dušmanskih leševa,
 K'o što onda tim junakom zagje —
 Ta šta more jošte biti slagje!

Jest, ja sam potpuno uvjeren da umjetnost nije „sama sebi svrha“, jer da je ona — u svojim najljepšim epohama — samo tu misao ostvarivala, ne bi dostojna bila ljudske blagodarnosti, niti bi u historiji civilizacije zauzimala mjesto koje zauzimalje. Da je umjetnost sama sebi svrha, niti bi Eshilo bio stvorio *Prometeja*, niti bi Dante bio spjevao *Komediju*. U carstvu umjetnosti ne može da bude evnuha, i nikakvom ljubimcu svom nije božica Ljepota raskrila bijela njedra, ako joj ne bješe odan *s ljubavlju*; a ljubavi istinske u svijetu niti je bilo, niti može da bude, bez borbe i suza. Lijepa je, za cijelo, šarna duga, al' je kud i kamo ljepše ono jarko sunce, iz kojega se ona ragja.

* * *

Sabirući u kratko svoje literarne i estetične poglede o poeziji lirskoj, ja bih rekao e ona može da bude dvojake vrste: poezija u kojoj prevlagjuje osjećanje i kroza nju struji i bruji, dok se ne razlije i čitaoca zapljusne kao električan talas; i poezija u kojoj prevlagjuje opservacija, hoće reći poezija za koju pjesnik crpe svoje utiske iz svijeta spoljašnjeg.

Što se mene lično tiče, ne krijem svojih simpatija za prvu, a uvjeren sam da tako misle svi oni koji su imali prilike da se dive velikim pjesničkim umotvorima starog i modernog svijeta. Možda sam u tome naivan,

ali tek ja smatram kao aksiom, da u pjesmi osjećanje i fantazija treba da znače nešto više od površno reflektovanog utiska.

Što se megjutim tiče Vojislava, ne bih odlučno mogao reći da u njegovoj poeziji nema kadšto i istinskoga osjećaja; ali se taj osjećaj rijetko kada ispoljava u njegovim „spjevanim slikama“, u kojima je plastična deskripcija glavno, već ga treba prije tražiti u pjesmama kao što su: *Molitva*, *Poslanica prijatelju*, *Angjeo tuge*, *Uveloj ruži*, *T.** i još gdjekoja. Naprotiv ono čim je Vojislav bezmalo uvijek siromašan, to je fantazija. Ma da će to izgledati čudno ljudima koji uočiše karakteristiku pjesničkog dara Vojislavljeva u njegovoj živoj mašti, ja bih njega opet nazvao pjesnikom bez fantazije. Prvo svojstvo koje treba da pjesnika krasí, to je, besumnje, živo, jako i, koliko je moguće, originalno osjećanje. Al' ono što pjesniku daje poleta, ono što ga čini potpunim, to je dubljina misli i bogastvo uobrazilje. Ja bih megjutim rekao da osobito dubokih misli i krepke fantazije u Vojislava nije bilo. Na njegovoj liri nagjoše, doduše, simpatična odjeka i stradanje Tasovo, i Vartolomejska noć, i engleski kralj Richard, i prorok Danijel, i ljubav Petrarčina, i francuska Revolucija, i mudra Athena, i veliki Rim — ali njegova mašta nije nikad uspjela da u tim raznovrsnim predmetima uočí što drugo, do običnih mjesta koja nam u ušima zuje još od školskih klupa.

Vidjeli smo navíše kako se Vojislavljev neo-klasicizam svodi u glavnom na imitaciju antičke dekoracije. Originalnih motiva u antičkom duhu nema u njega gotovo nigdje. Krasni, ili barem većinom krasni, heksametri *Julija* nijesu drugo no prosto versifikovanje (uz nekoliko poteza lokalnog kolorita) poznatog istorijskog dogagjaja

o grčkoj heteri Frini, koja se strašno ogriješila o božanstvo, te koju areopag rješava smrtne kazni iz obzira na jedinstvenu joj ljepotu. Razlika je samo u tome, što je Vojislav prenio dogagjaj u Rim i što je ubavu Frinu prozvao Julijom, a dragana joj i branioca Hyperida okrstio Klaudijem. Tako je isto u pjesmi *Tibulo* prepjevan jedan vrlo krasan motiv iz Lukijanovih *Milovanja*. I ovdje je dogagjaj prenijet iz Knida u „vječni Romulov grad“, a junak Lukijanova dialoga, bezimeni mladi knjigjanin, pretvara se u Vojislavljenom pjesmi u „mladog kvirita Tibula“. Da li je to glavom Albius Tibullus, vitez rimski, čuven sa svojih ljubavnih podviga i svojih erotičkih pjesama, ne bih znao reći; ali to znam, da je ova Lukijanova priča, prošavši kroz tjesnac Vojislavljeve fantazije, stupila pred srpskoga čitaoca u vrlo siromašnom ruhu. Ja sam jednom prilikom (u biogr. „Kolu“) ovoga srpskog *Tibula* uporedio sa Chénierovom pjesmom *Le fou par amour*, u kojoj je opet taj isti predmet obragjen. Po načinu kako su srpski i francuski pjesnik Lukijanovu prozu asimilovali i samostalno obradili, vidi se najbolje razlikost njihove umjetnosti i njihova unutrašnjeg vida.

Jedan veliki pjesnik koji bijaše ujedno i veliki filozof*), rekao je jednom da se u književnosti sve obnavlja, da je u njoj sve reflektovano, i da niko ništa novo ne stvara. Biće da je tako, al' izmegju obnavljanja i obnavljanja ima velike razlike. Inače ne bi taj isti pjesnik uspio bio da svojim evokativnim genijem obe-smrti staru legendu Doktora Fausta, što mu se prizirala iz zaboravljenih stranica engleskog pjesnika Marlowa. U književnosti se sve obnavlja, neka bude; ali uzalud

*) Goethe.

obnavljanje, ako pjesnika koji obnavlja ne rukovodi ono unutrašnje oduševljenje, što su stari Latini nazivali *afflatus numinis*. A da je taj *afflatus* u gore navedenim slučajima grijao prsi srpskoga pjesnika, teško mi je vjerovati.

Kako bilo inače, oskudicu, ili barem siromaštvo fantazije, iskupljavala je u Vojislava jedna druga osobina; osobina koja, u ostalom, često nedostaje i većim pjesnicima, a to je: živo osjećanje lijepoga i, u opće, prekaljeni temperamenat umjetnički. Relativno ograničena produktivnost, koju je pokazao u petnaest godina svoga književnog rada (1881—1894), tumači se upravo tim njegovim delikatnim svojstvima. Glavni čar Vojislavljeve poezije sastoji se, rekao bih, u njegovoj pitomoj graciji, u istinskom žaru kojim se pjesnik zanosio za vidnim i, tako reći, osjetnim pojavama u prirodi. Za neke bi njegove stihove čitalac pomislio da ih je napisao kakav istančani epikurejac iz vijeka Augustova, ili da ih je pjesnik uzajmio u sladostrasnog Horacija:

Sto je pripremljen davno i mirta i majske ruže,
 Na stolu amfora blista i skromna večera s njom:
 Na praznik svetloga Maja pohitaj, ljubazni druže,
 U mirni ovaj dom.

Darovi božice štedre na stolu odavna stoje;
 I pomorandža slatka i sočne olive plod;
 Mirisom narda i smirne mirišu odaje moje,
 Svetli se glatki pōd.

U razgovoru mudrom, dok Vesper na nebu svetli,
 Mi ćemo slaviti mudrost i tihi život svoj,
 A kad jutarnjeg Feba oglase daleki petli,
 Tad zbogom, druže moj!

Ali čovjek inteligentan, kao što je Vojislav bio, čovjek koji se toliko zanosio za *lijepim*, trebao je da se tako isto oduševljava i za *uzvišenim*; on je morao

u svojoj unutrašnjosti osjetiti, e se prava poezija ragja, besumnje, u srcu, ali da se ona razvija i snagu crpe samo u prostranoj zamisli, u što široj koncepciji svijeta i života. On je, nadalje, morao osjetiti da se ta ista poezija samo onda zaodijeva sjajem, kad joj na službi stoji jaka, originalna, u stvaranju neiscrpna fantazija. Otuda u njega ono postojano naprezanje da bi se čitaocu predstavio kao pjesnik mnogo većega poleta, nego li bješe u istini. To se jasno ogleda u nekim njegovim pjesmama, u kojima se osnovna misao čisto gubi ispred onoga što je trebalo da bude tek sporedno, te čitaocu ostaje u duši samo utisak živopisne pozadine. Pjesnik je vješto izabrao predmet i živo zaigrao svog pegaza, al' u najljepšem času ovome klonuše krila i on nastavi put svojim običnim kasom. U take neuspjele pokušaje Nedić ubraja pjesme: *Petrarki*, *Zapušteni Istočnik* i *Slovenski knez*. Što se mene tiče, ja bih istima dodao i *Vartolomejsku noć*, *Gragjansku vrlinu* i, naročito, onog *Ribara* kojega jedan, inače oštrouman kritičar naš, htjede, ne znam baš da li da barabari, no svakako da uporedi sa Goetheovim *Faustom*. Ne da se poreći: ovaj je srpski ribar zbilja malko skalupljen po obrascu čuvenog njemačkog doktora, koji je vragu dušu dao zato, da bi došao do mladosti i uživanja. Ali dok se oko Goetheovog junaka razvija filozofski konceptat čitave istorije čovječanstva, dotle u ovome *Ribaru* ne vidimo drugo no fantastičnu priču u stilu Hoffmannovu, u kojoj se Demon Ljermontovljevi takmači sa nekom vrstom prostonarodnog Don Juana, koji je zabacio osti i mreže, pa se dao u mudrovanje i svojim sićušnim mozgom stao lutati, po oblacima. Mi toga siromaška čisto žalimo, pa bismo gotovi bili da mu doviknemo: *Ne sutor ultra crepidam!*

* * *

Znam unaprijed, da će se mnogih neugodno dotaći ovaka ocjena Vojislavljeve poezije i ovako tumačenje uzroka s kojih je Vojislav, u srpskoj kritici, iznad svih živih pjesnika srpskih uznošen. Resumujući svoje razlaganje o njemu, ja ću svoje mišljenje svesti na ovaj zaobljeni sud, koji će se možda u nečemu moći da ublaži ili dotjera, no koji se u glavnom neće moći oboriti. Njegova je muza, djevojka aristokratkinja, uvela novost u srpsko pjesništvo time, što je čistoćom forme i odabranim izrazom pokušala da u srpskom stihu imituje starinsku plastičnost i ujedno pokaže akustično bogastvo, melodiju i harmoniju srpskoga jezika. Ali u njega nije bilo ni duboke psihologije, ni intenzivnog osjećanja, ni stvaralačke fantazije. U naknadu za te nedostatke, njegova živopisna mašta i njegova prirodna elegancija darovaše nam nekoliko vrlo nježnih i vrlo otmjenih pjesama, čijoj će se pitomoj graciji diviti i najudaljeniji naši unuci.

Oblo uzevši, Vojislav je obdaren bio svojstvima koja mu jamče blisko, vrlo blisko mjesto, do velikih pjesnika. Te ako i nije mogao da uz njih zasjede kao ravnopravan drug, on je opet zato, kao drugog stepena pjesnik, stekao toliko zasluga za srpski poetski jezik, da će se njegovo ime u našoj književnosti spominjati uvijek s priznanjem i sa istinskim pijetetom.

(„Brankovo Kolo“ 1895).

II.

Vojislav u izdanju S. K. Zadruga *)

Srpska Književna Zadruga obradovala nas je ove godine knjigom, kakvih je ona do sada malo izdala. Mi smo, zbilja, u posljednjem kolu zadruginih knjiga dobili i novo izdanje pjesama Vojislavljevih, izdanje koje je ne samo potpunije i kritičnije od pregjašnjih, nego je upravo takovo, da će nam ono — sudeći barem po predgovoru uredovnikovu — iznijeti u dvije knjige (za sad je objavljena samo prva) sve što je pjesnik u svom kratkom vijeku napisao za javnost.

Simpatišući ne od juče sa Vojislavljevom muzom — naročito kad je voljna da nam se javlja u svojoj rojenoj nagosti i bez pseudo-klasičnog gizda — mi smo ovu knjigu s velikim interesom rastvorili, i radujemo se što nas nade o njoj nijesu obmanule. Prema raznim glasovima u novinama i prema obećanju izdavačke zadruge, mi smo u ovoj knjizi našli jednog Vojislava koji je mnogo potpuniji i kudikamo raznostraniji od onoga što smo doslije poznavali; ali moramo odmah izjaviti da

*) *Pesme Vojislava J. Ilića*. S uvodom Jovana Skerlića. — Beograd, 1907. Izdanje Srp. Knjiž. Zadruga.

nam zato opet ne izgleda e je ukupna slika pjesnikova, na osnovu ovog novog izdanja, ispala znatno drukčija.

I stoga bismo rekli da se glavne karakteristike Vojislavljeve poezije, koje je kritika ranije uočila, neće ovim izdanjem bitno predrugojačiti, te da je, prema tome, malko pretjerano tvrgjenje g. Jovana Skerlića u uvodnom eseju, kao da su raniji pjesnikovi ocjenjivači mahom bez osnova sudili, jer da su oni pred sobom imali samo jedan dio njegove poezije i da je tek sada moguće bilo izreći pravilan i definitivan sud o pjesnikovoj vrijednosti. Apstrahujući od prilike, da je onaj dio Vojislavljevih pjesama, što smo ga do sad iz ranijih pjesnikovih zbornika poznavali, mnogo obilniji i mnogo važniji (tako nam se barem čini) od potonjega nadometka, ne stoji nipošto pretpostavka, kao da su tobože svi raniji kritičari pjesnika ocjenjivali samo na osnovu poznatih zbornika njegovih pjesama. Mi znamo megjutim da su neki od njih o Vojislavu pisali dosta vremena nakon izdanja njegove druge zbirke (Stefanović, Begović, Ćorović), a nije ničim dokazano da i oni raniji nijesu pred sobom imali makar i jedan dio današnjeg dopunidbenog materijala. Položaj tih cenzora *de la première heure* neće dakle biti bio tako „paradoksalan“, kao što ga sebi predstavlja g. Skerlić.

Kako bilo da bilo, ne čini se da je biogradski kritičar u svojoj studiji dovoljno povukao konsekvencije svoje premise, jer u njegovu, inače marljivo izragjenom eseju, ne nalazimo gotovo ništa što bi se u glavnom odmicalo od nekih starijih valutacija Vojislavljeva djela, bilo to u ocjenjivanju odlika, bilo u isticanju pjesnikovih nedostataka. Naprotiv, cijela argumentacija g. Skerlića, kao i konačni rezultat njegova traganja, svodi se na to: da je Vojislav neosnovano izvikan za velikog pje-

snika (u evropskom i kritičkom značenju te riječi), već da je to bio samo jedan delikatan umjetnik, sa jakim osjećanjem ljepote, koji je „mnogo učinio za savršenstvo naše pjesničke forme, za bogaćenje našega pesničkoga jezika, za podizanje našeg pevanja na stupanj čiste umetnosti“. A to je isto objektivnija srpska kritika mogla i morala kazati, pa je faktički i kazala, mnogo ranije, na osnovu prvih pjesnikovih zbornika, još u doba kad su oni kritičari, koje g. Skerlić s razlogom osugjuje, Vojislava proglašavali za najvećeg živog pjesnika i najvećeg umjetnika cijele srpske poezije.

Svedavši tako u prave granice književnu važnost doslije ne-ediktovanih, ili prvi put na čast knjige uznesenih sastava ovog novog izdanja, mi smo gotovi da priznamo kako među njima imade i stvari koje po svojoj literarnoj vrijednosti ne zaostaju niukoliko za pjesmama uzetim u oba ranija izdanja. Laka jasnoća i zvučna gracija — odlike na koje nas je Vojislav zarana navikao — i ovdje se čitaocu javljaju znanim oblicima, obilježavajući bezmalo svaku stopu pjesnikovu. Neke od ovih pjesama daju nam ono živo, otmjeno i potpuno zadovoljstvo, što ga mogu da dadu samo mala remekdjela. Spomenućemo tako, između ostaloga, sastave *Mome Miloradu*, *Poslednja ruža*, *Dvadesetog julija 1881*, *Smrt Katonova* i stihove pod oznakom * * * na str. 225. Ova je zadnja pjesma prvi put objavljena u *Javoru*, u oči samoga proljeća 1891, i od skoroga proljeća nalazimo u njoj onu neizmjernu čežnju i ono živo nestrpljenje što ponekad obuzima senzitivne duše, željne radosti i topline. Pjesnik koji je, onim poznatim svojim elegijskim naglaskom, opisao sumorno lice prirode u ono mutno i jezivo doba što dijeli zimu od proljeća, ima na kraju svoje pjesme ove tri nostalgичne strofe :

Tako veče pada, tako zora stiže
I tako se strašno, kao mrtvac, diže
Omračeni dan.

Ali pesma moja pod težinom jada
Još proleće čeka, veselju se nada
I razvija let —

Kao živa klica pod lavinom snežnom,
Što lagano klija sa stabljikom nežnom
I postaje cvet.

Krasan završetak, u kojemu Vojislav srećno uporeguje svoju rođenu osjetljivost sa uzdrhtalom klicom, što pod hladnim pokrovcem klija i postaje cvijet!

Megju ovim *dissecta membra poetae*, kojima je novo izdanje obogaćeno, upada u oči relativno znatan broj onih poznatih ogleđa dekorativne lirike sa antičkim motivom, što ih je Vojislav u svoje vrijeme kod nas uveo. Spomenuo sam već *Smrt Katonovu*, jednu od najljepših kompozicija ove vrste, a vrijedna je naročitog pomena i krasna elegija *Zapušteni istočnik*, jedna niska rimovanih heksametara vojislavljevskog kroja, u kojima živo treperi pjesnikova duša. Kao jedan rijetki primjer srećne fuzije opisnoga elementa sa lirsko-individualnim u ovoj vrsti Vojislavljeve poezije, nek posluže ovi zaključni stihovi:

Nekad je na ovo mesto, po stazi zarasloj davno,
S krčgom na ramenu slazila pastirska mlada;
I pastir pevaše pesme u veče, tiho i tavno,
Goneći vesela stada.

Tu sam nekada i ja zamišljen slazio često
U majske večeri jasne. Tu beše za mene mesto
Tajnih i slatkih želja. Lisje je šumilo tada,
Dok bistra i hladna voda u urnu mramornu pada
I preliva se tiho I vali životnih sila

Prelivahu se tada iz moje mlagjane duše
 Prostrano, široko, voljno, kroz mesta beskrajno mila,
 Gde vetrić, premirujući čisto, toplinom ljubavi duše!
 Ko zaboravu mračnom predade istočnik živi,
 Da plodonosni talas ne šumi veselo sada?
 Gde su drijade nežne sa krivim i ostrim srpom?
 Gde su pitoma stada?

Suva kržljava kruška, kô crna ogromna ruka,
 Sumorno nada mnom stoji. I krive njezine grane
 Nakazno pružene strše s izrazom paklenih muka,
 Kô da me poslednjom snagom od misli očajnih brane.

Ostale kompozicije ove vrste pate, bezmalo, od iste bolesti kao i njihove starije druge: one su naime suviše *književna*, suviše *vjestačka* rabota, da bi mogle da nas zagriju kao stvar iskrena i neposredna. Tajna bud kojeg pjesničkog uspjeha leži u prirodnosti, u nainvom izlivu oduševljena srca, u onom nekom akcentu istine, po kom se odmah vidi e pjesnik nije glumac koji prikazuje, nego čovjek koji priča. A takav je Vojislav u ovim svojim pseudo-klasičnim *pastiches* posve rijetko kad. Posredan poznavalac klasične starine, on nije ni mogao da sebi prisvoji ono osjećanje antičkog svijeta, onaj kult grandiozne jednostavnosti, što ga neki moderni pjesnici (kao napr. Leopardi, Goethe, Swinburne) znadoše da prisvoje neposrednim saobraćajem sa klasičnim piscima. Divimo se dakle srpskom pjesniku kao virtuoznom stihotvorcu, ali ne preuznosimo njegovu klasičnu mitologiju od istriženog papira.

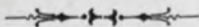
Divimo se, naprotiv, i uznosimo sve više i više njegov modernizam i univerzalni karakter njegove poezije, i priznajmo u tom pogledu savršenu osnovanost primjedbe njegova najnovijeg kritičara (g. Skerlića), da je Vojislav našu staru, u uzanom nacionalizmu sputanu

poeziju, približio velikoj poeziji čovječanstva. I, u istini, njegove pjesme ne samo da obilježavaju jedno doba u istoriji našeg pjesničkog jezika, koji su one uglašale i znatno obogatile, nego su one srpskoj umjetnoj poeziji ukazale i nove putove, putove to tada neznane, ma da ti putovi ne vode baš na visove duha ljudskoga.

Vojislav Ilić — kazaćemo još jednom — nije bio veliki pjesnik, ali je bio jedan od naših najboljih pjesnika. On je bio pjesnik po svojoj prirodi, po jačini impresija koje je primao iz života i po sili i reljefu kojim je te impresije fiksirao riječju i ritmom. Zahvaljujući tim osobinama svojim, on je zauzeo mjesto među klasicima srpske poezije, i to mu mjesto dolikuje sasvim. Ima pjesnika za koje je poezija čaroban instrument, neka vrsta Paganinievih gusala, sa kojih oni vještom rukom izvode najsuptilnije i najsloženije melodije. Svijet veli da to nijesu umjetnici prvoga reda, umjetnici tvorci, već samo bogodani *virtuosi*.

Vojislav Ilić pripadao je tom kolu umjetnika, ali kao takav, kao virtuoz na Apolovoj liri, on je ostao zbilja tipičan.

(„Bosanska Vila“ 1908).

Milorad Mitrović

Ma kako se o tom inače mislilo, jedno je svakojako nesumnjivo: među mlađim srpskim pjesnicima opaža se danas pokret ili, bolje reći, utakmica koja sluti samo na dobro. To nam pokazuju razni zbornici više ili manje dobrih stihova, koji su u potonje vrijeme objavljeni u raznim krajevima Srpstva, stihovi koji nam, ako ništa drugo, svjedoče o velikom tehničkom napretku srpskih stihotvoraca. Uzmite danas kojeg vam drago od naših mlađih poeta: nijedan vam od njih ne kuje stihove sa hromim ili ćopavim stopalima, ili stihove koji se završuju slikovima nalik na *moje i tvoje, tamo i amo, jarko i žarko*. Ovi mladi ljudi, ako se i ne odlikuju svagda iskrenim nadahnućem i pravim poetskim mislima, nijesu nikad, ili su rijetko kad, vulgarni u tonu ili u izrazu. U tako izdašnom broju mladih talenata, koji su puni obećanjâ za budućnost, teško je probirati; još je teže unaprijed izreći da li će se iz kojega iščauriti veliki pjesnik. Ali se već sada može kazati da će se poneki od njih, kao umjetnik, proslaviti.

A što se kod naše „pjevujuće“ omladine opaža taj napredak u tehnici i u ukusu, tome je, po mom mišljenju, uzrok to, što se naši mladi ljudi ne odaju

više pjesništvu samo zato, da prekrate vrijeme, ili da se bajagi olako proslave; oni danas shvataju taj posao sasvim ozbiljno i téžê svome cilju potpunim saznanjem o koristi i plemenitosti svoga zadatka. Poneki od njih, može biti, sam sebe precjenjuje; to je moguće; ali, kao mladim ljudima, to im se može oprostiti; tim prije i lakše, što oni umjetnost vole strasno i što su se izučavanju srpskoga jezika i dotjerivanju srpske pjesničke forme odali s marom i predanošću pravih katekumena.

Započeo sam ovu crticu — u kojoj hoću da govorim o Miloradu J. Mitroviću — pominjući lingvistički i versifikatorski napredak naših mlagjih pjesnika, naročito zato, što je jezik, kojim su pjesme ovog mladog pjesnika napisane, jedan vrlo važan činilac njegove originalnosti kao umjetnika: jezik čist i tačan, kojemu je glavno obilježje preciznost, a poglaviti smjer zbijenost i jasnoća. I Mitrović, kao i njegovi drugovi u Apolu, voli lijepe riječi i birane izraze, ali dok oni više ili manje jure za *neologizmom*, on se zadovoljava ponajviše starim riječima i kao da se s jednakom pažnjom čuva i od aljkavosti i od pretjerane lecioznosti i namještenosti. U tom se pogledu veći broj Mitrovićevih balada i romansa mogu da smatraju kao stvari bez mane. Kod Vojislava osjeća se suviše umjetnik, koji voli da svoju frazu teše i dotjeruje kao majstor kujundžija; Mileta Jakšić, Aleksa Šantić i Jovan Dučić su ponekad malko „sans façon“; jedini Mitrović umije da se drži, u tome, potrebite ravnoteže, te ako u njega i nema Vojislavljeve plastičnosti i Dučićeve agilnosti, on je kud i kamo bogatiji od obojice u ritmu, u melodiji, u harmoniji.

I nek niko ne misli e je to mala hvala, kad se za jednog pjesnika reče da je svoje drugove nadmašio u melodiji i muzikalnosti stiha. Misao koja je s pravom,

istinskom harmonijom izražena, to je, ponajčešće, misao koja je potekla iz živoga srca, misao koja je, svakojako, ispoljila cvijet pjesnikova osjećanja u opjevanom predmetu. A Mitrović ima upravo tu osobinu, taj bogodani dar, što njegove pjesme — bar ove koje su mi pri ruci — nijesu nikad proste dosjetke, razmišljaji ili opisi složeni u zvučne i pravilne stihove, nego su to *pjevanja* kako ih je shvaćao (dok je i on pjevao) sâm narod; pjevanja u kojima je neposredno, iskreno izražen jedan živi osjećaj ili jedan ideal pjesnikove duše.

Rekoh da ovo kažem za onaj dio Mitrovićevih pjesama koje su mi lično poznate; a sada moram da naglasim kako su mi od njegovih pjesama poznate samo balade i romanse, izdane pod natpisom *Knjiga o ljubavi* *). Ta je knjiga ugledala svjetlost još 1899 godine, no ja sam, po nekom neprijaznom udesu, mogao da je pročitam tek jesenas, za svog boravka u Biogradu, kad sam je na poklon dobio od samoga pisca. I ova je knjiga za mene bila dvostruko otkrovenje; ona mi je otkrila, prije svega, jednog eminentnog melodičara, a zatim još jednoga od tolikih ogranaka danas već mnogobrojne porodice „Vojislavovaca“; pjesnika koji se, megljutim, od utjecaja svoga učitelja, ako ne mahom, a ono pretežnim dijelom oslobodio, No, pustimo to sada na stranu, i pogledajmo da li je, i u kojoj mjeri, ova knjiga Mitrovićevih pjesama za srpsku literaturu jedna tekovina.

Ko uzme i pročita ove „balade i romanse“, kako ih je pjesnik nazvao, a bude pri tom imao na umu neki utvrgjeni pojam o toj vrsti poezije, teško da će

*) Milorad J. Mitrović: *Knjiga o ljubavi, balade i romanse*. Beograd. 1899.

se s autorom saglasiti u pogledu tačnosti toga naziva — barem što se tiče jednog dijela ovih pjesama. Ko je, na primjer, svikao da u baladi gleda sastav epsko-lirski, u kom se u što zbijenijoj formi prikazuje neki dogagjaj, koji može da bude čas mistične prirode, kao u nekim baladama Uhlandovim, čas fantastičan i tragičan kao u Goetheovom *Kolu mrtvaca* ili u *Kralju vilenjaku*, a čas čisto viteški kao u Schillerovoj *Rukavici*; ko je, hoću da rečem, navikao da u baladi gleda dogagjajnu pjesmu tragična ili polutrugična sadržaja (u romansi, svakojako, sadržaja vedrijega, pretežno ljubavno-viteškoga) i kojoj obilježe daje ne samo kakvoća predmeta, no i osobiti način tretiranja — taj će jedva moći da u balade uvrsti Mitrovićeve pjesme *Papučica*, *Robinja*, *Lepa Vanda* i *Pustinik*. On će nadalje morati da taj naziv apsolutno odreče pjesmama, kao što su *Trubadur* i *Hetera*. I, zaista, dok u prvima, naročito u *Papučici* i *Robinji*, imamo savršene pjesničke pripovijetke, koje nas, već po svome razmjeru, podsjećaju na slične sastave u Byrona i De Musseta, dotle je u potonjim pjesmama lirski elemenat u takoj mjeri savladao elemenat narativni (epski), da je apsolutno nestalo glavnog uvjeta da se te pjesme okreste baladama, a da već i ne govorimo o razmjeru (vojislavljevskom heksametru), koji je na svaki način za baladu nepodesan. Ostali sastavi, ako i nijesu, što se općeg naglaska tiče, mahom urneci u svome rodu, ono mogu opet da časno izdrže kvalifikaciju koju im je pjesnik dao; štaviše, poneki od njih, kao napr. *Fantazija o ljubavi* (balada) i *Bila jednom ruža jedna* (romansa), mogu da se smatraju čak i kao stvari potpuno uspjele. No makar kako tvorac njihov ove kompozicije krstio, jedno je svakako izvjesno: da je on u njima divno znao da slije liriku sa epom i

dramom, mijenjajući vrlo zgodno razmjer svojih stihova prema naravi obragjenih predmeta, i začinjajući sve to onim muzikalnim ritmom kojemu se toliko divio Beethoven *).

Mitrovićeva je vještina naročito u tome, što divno zna da izrazi poetski motiv koji mu je u duši zablistao, te da ga pred čitaoca iznese onako ovlaš, kao da to biva slučajno. Ja ovdje ne bih trebao navoditi pjesme, koje se po našim zemljama već odavna čitaju; no kako ima i poudaljenijih Srba čitalaca (a u te spadam nekako i ja), do kojih književne produkcije iz Kraljevine mnogo teže i sporije dopiru, to neće biti suvišno da ovdje navedem poneku stvarčicu, u kojoj se pjesnikov talenat ogleda *at his best*. Taka je jedna stvar već napomenuta romana *Bila jednom ruža jedna*, koju je pjesnik zbio u tri same strofe. Evo ih:

U majke je ćerka bila,
K'o dan lepa, k'o cvet čedna,
Pa zavole jedno momče, —
Bila jednom ruža jedna.

Al' to momče leptir beše
I nju prezre srca ledna,
Drugoj momi ruku dade, —
Bila jednom ruža jedna.

U crkvu se svati kreću,
Razleže se pesma medna,
A sa crkve zvono jeca, —
Bila jednom ruža jedna.

*) «Goetheove pjesme — reći će jednom ovaj vrli muzičar — utječu na mene silno, i to ne samo zbog njihovog sadržaja, već i zbog njihova ritma. Čisto me oduševljava i podstiče da komponujem taj krasni jezik, za koji bi se moglo reći da su mu dusi neki sklopili divnu arhitekturu, i koji već u sebi nosi tajnu svoje harmonije». Ove je riječi veliki komponist izrekao u jednome pismu na čuvenu Betinu Arnimovu.

Ja ne bih znao zamisliti stvar mnogo ljepšu od ove pjesme, koja u neku ruku podsjeća na spontanost njemačkog *Lieda*; no ako je pjesniku, dok je pisao ove stihove, i lebdila pred očima kakva fantazija *sjeverna*, on ju je tako divno protkao svojom *južnom* muzikom, da su njeni zvuci postali topliji, miloglasniji.

Reći će se, možda, e suviše udaram glasom na muzikalne osobine Mitrovićeva stiha, i ja to dopuštam. Ovaj je srpski pjesnik za mene pravi vještak u iznalaženju melodičnih motiva, te ako je poregjenje uopće pripustljivo, rekao bih da je on mnogo bolji muzičar, no slikar. U svakom slučaju pak njegova poezija ne govori samo uhu, već se ona obraća i srcu čitaoca. U ovoj je maloj pjesmi, na primjer, prikazan čitav jedan mali dramat, i to tako prosto, neusiljeno, kao što se uzdah otimlje iz čovječjih grudi.

Da bi se čitalac upoznao i sa Mitrovićevim baladama, navešću ovdje i jedan *specimen* od ovih posljednjih, i to baladu jednu koja ne spada u njegove najbolje, no koja se, može biti, najvećma približuje tipu odnosnog roda. Pjesmi je naslov *Dva viteza*. Majušni se dramat u nekoliko stihova zappleće i raspleće; dramat, u svojoj pjesničkoj konciznosti, živ, a pri tome napisan onim zbijenim stilom, koji je tako prikladan da se nauči na izust:

Povrh zamka mesec sin'o, —
Dva viteza piju vino.

Zalaktili lica bleđa,
A pređa se svaki gleda.

Samo oko kad kad sene,
Il' se čaši ruka krene.

Sad se jedan čaše maši:
«Hajd' u zdravlje druga naši'!»

«Da nam žive», svaki napi
I ispiše sve do kapi.

Za tim drugi diže čašu:
«Ja pozdravljam slavu našu!»

I odjeknu ponoć meka
Od usklipa i od zveka.

Al' kad prvi poče s nova:
«Mojoj dragoj čaša ova!»

Onda drugi škripnu zubi:
«Nije tvoja, mene ljubi!»

Pogleda ga vitez prvi,
A pogledom da ga smrvi:

«Te te reči samo ruže,
Hvališa si! Za mač, družo!»

I čim reče, u tom trenu
Već mač jedan kroz noć senu;

Al' ga drugi spremno čeka,
I odjeknu nova zveka...

A kad minu noćno doba,
Ležala su mrtva oba;

Još krv kvasi rane sveže,
A prosute čaše leže.

Drugi su već opazili, i to vrlo umjesno: jedna je pjesnikova mana, što je kao junake svojih pjesama uzimao većinom osobe i prilike izvan sadašnjice i daleko izvan granica svojega naroda. I, u istini, njegov bi Don Pedro (u *Papučići*) mogao bez zazora pristati u kakvu stihovnu priču Alfreda de Musseta ili Don Ramona od Campoamora, dok ubava Zarema, junakinja njegove *Robinje*, izgleda kao da je stvorena naročito za to, da se posestrimi za Zulejkom, Gulnarom i kako se sve te byronske žene još ne zovu. Tako su isto za srpsko

uho egzotični: Don Rodrigo, Vanda, Kanski, Gotfrid i ostala lica Mitrovićevih balada. Možda je pjesnik držao da je taj romantični svijet za ovu vrstu pjesama neka neophodna začina, i da se balada ne može ni da smisli bez Don Juanâ i bez udavljenih odalisaka. No tako mišljenje neće, rekao bih, biti ispravno. Još u naponu njemačke romantike, pokazao je Uhland u svom *Zlatarevom zlatu*, krasnom obrascu lirske balade, kako se za predmet takovih pjesama mogu da uzimlju i najintimniji predmeti iz svakidašnjeg života. Kasnije je to još bolje pokazao engleski pjesnik Lord Tennyson.

No kakvi god bili predmeti koje je pjesnik u svojoj *Knjizi o ljubavi* obradio, ne može se opet — kao što sam već naglasio — kazati da je ona napisana prosto za to, da prijatno golica naše uho i našu fantaziju. I ako pjesnik u njoj obragjuje pretežno stare motive, ne može se ipak kazati da je njegova poezija bez neke podloge moralne i filozofske. Da se iz nje ništa drugo ne razbire, a ono se u njoj jasno ogleda triumf čiste, idealne ljubavi nad takozvanim „don-juanizmom“ (*Pupučica*) i nad istočnjačkim senzualizmom (*Robinja*); triumf ljubavi arkadijske, koja se hrani praznim snovima (*Fantazija o ljubavi*) i ljubavi strastvene, koja je jaka kao smrt i u smrti nalazi svoj naravni ishod (*Dvoje dragih*). Po tome se vidi kako Mitrovićeve melodije nijesu proste erotične varijacije, u kojima umjetnik traga za novim kombinacijama akorda i zvukova, nego da su to *pjevanja* koja hoće da se udvore i ljudskome srcu.

Stoga se ja radujem što ovaj prvi zbornik Mitrovićevih pjesama — ma da su me drugi u tome pretekli — mogu da pohvalim i da ga čitaocima preporučim kao lijep zalag za pjesnikov dalji rad. Radovaću se još

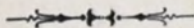
i više, ako pjesnik obrati svoju pažnju predmetima savremenim, a naročito predmetima srpskim, te da pjesma njegova, na širokoj humanoj i nacionalnoj podlozi, odjekne

K'o pesma mlade tice kad majski sinu dani*)

i oživi sve nježne afekte i pritaložene ideale sto u Srbinovoj duši drijemaju i samo čekaju da ih istinski pjesnik iza sna probudi.

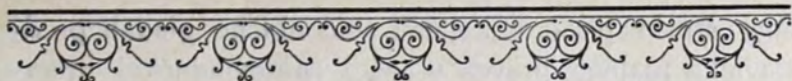
A pošto sam ovaj članak započeo govoreći o omladini, nek mi bude prosto da ga njenim imenom i dovršim. Našim mladim pjesnicima ja ne bih znao dovoljno preporučiti tiho pribiranje, čvrstu volju i prilježan rad. Samo te osobine književnom posleniku daju *snagu* i *radost stvaranja*. Mitrović nam je ovom prvom knjigom svojom pokazao šta može kao umjetnik; on treba da nam još pokaže sve što može i kao pjesnik.

(„Brankovo Kolo“ 1902).

*) Mitrović: *Knjiga o ljubavi* (Trubadur).

Simo Matavulj

S Matavuljem sam ja, u ranoj mi mladosti, drugovao nekih pet, šest godina. To je bilo, ako dobro pamtim, izmegju 1874 i 1880 godine, dok je Simo učiteljevao u Srbini, zagragju Herceg-Novskom. Njemu je tada moglo biti malo više od dvadeset godina, a ja bijah istom navršio šesnaestu.

U to doba, u omladinskim krugovima, niko i ne razbiraše o tome, da li u njega ima kakva talenta književnoga. Znagjasmo ga vrlo razgovorna i domišljata u svojim opaskama, ali niko i ne slućaše tada, e se u njemu krije pozniji pripovjedač. Veliko je dakle naše iznenagjenje bilo, kad jednoga dana ugledasmo u Bje-lanovićevom „Srpskom Listu“ njegovo ime pod jednim člankom. To je bio njegov podlistak *Naši prosjaci*. U tom književnom prvenčetu svom pokaza Matavulj, i ako u nerazvijenom obliku i u nepotpunoj mjeri, sve one stilističke i opservatorske osobine, s kojih će se docnije odlikovati kao pripovjedač: bistrinu i solidnost izraza i neobično shvatanje realnosti. Treba taj podlistak samo pročitati, pa da smjesta uočimo oštrog posmatrača koji će kasnije napisati *Fra Brnu*. Od toga časa postade Matavulj za nas, mlagje drugove svoje,

onaj srpski pisac u kojemu smo obično gledali predstavnika realnog pravca u našoj pripovjedačkoj literaturi; pisac koji nam se činio najsposobniji da produži — na svoj način i po svome temperamentu — ranije djelo Stjepana Mitrova Ljubiše i ono, mal' te ne savremeno, Lazara K. Lazarevića.

Da li je i u kojoj mjeri Matavulj odgovorio tim nadama, pokušaću da ispitam u ovoj studiji.

I.

Neobično shvatanje realnosti, to je kao što sam naviše kazao, njegova glavna osobina, ono što bi u Francuskoj rekli „sa faculté maîtresse“. Ali u toj osobini, u toj jačoj strani njegovoj, krila se doslije, kako se meni čini, i njegova slabost. Matavuljev pogled na svijet liči unekoliko pogledu slikara realiste, koji lica za svoje živopise izragjuje tačno po prirodi, no koji slabo pazi na njihovo originalno grupisanje i umjetnički koncept cijele kompozicije. U čovjeku on proučava naročito instinkte prirodne, kao kakav naučnik, koji ne mari da prozre u suštinu svoga predmeta, nego se zadovoljava time, da pobilježi pojave izvanjske. I stoga u njegovim knjigama nalazimo tako malo analize, dok u njima obiluju „slike“. Psiholog je kod njega uvijek podregjen živopiscu, a ponekad ga pred njim nestaje sasvim. U tom se slučaju Matavuljevo pričanje svodi na vjerno prikazivanje stvarnosti, koja se osniva na ličnim opservacijama piščevim i pokazuje u njemu, besumnje, darovita posmatrača, ali ne odaje ujedno i

književnika koji traga za problemima moralnim, književnika koji u stvarima hoće da uoči i potajnu suzu.

Ističem odmah ova opću crtu Matavuljeva književnog temperamenta, jer mi se čini da ona karakteriše bezmalo svu njegovu dojakošnju književnu produkciju, a uz to može da posluži i kao ključ da nam objasni mnogu nedoskuticu, pa i mnogu svijetlu stranu u njegovom umjetničkom radu.

Pretpostaviv to kao temelj svome proučavanju, nahodim za potrebno odmah istaći, kako se malo koji pisac, u svom umjetničkom stvaranju, znao tako vješto da okoristi ličnim iskustvom iz života, kao Simo Matavulj. Dogagjaji kojima je bio svjedok, ljudi s kojima se sastajao, priče što ih je u narodu slušao — sve je to našlo mjesta u njegovim pripovijetkama. Kad bi ko voljan bio da pohvata tragove genezi, da potraži kako su postajale ponajbolje od njegovih novela, taj bi, prije svega, morao da se okomi na samoga pisca; on bi, u tom slučaju, trebao da se obavijesti o mjestima, u kojima se pretežito bavio; o ljudima s kojima je u doticaj dolazio; o prilikama koje su ga u životu pratile. Na taj način — samim konstatovanjem pomenutih činjenica — mogao bi da uhvati trag, ako ne dojednoj, a ono jamačno većem dijelu njegovih priča.

Matavulj se rodio u Dalmaciji; u njoj je proveo svoje djetinjstvo i gotovo svu raniju mladost; a i sada, u zrelijim godinama svojim, svraća se on često na boravak u nju. Dalmacija je dakle (a osobito njeno primorje s Bokom Kotorskom) bila ona koja mu je dala najbolju gragju za njegove opservacije. Ona mu je pružila žive obrasce onih u tugjini odrogjenih kajišara, onih starih pomorskih kapetana, i onih gojaznih fratara, s kojima se u njegovim pripovijetkama tako često sre-

tamo. Malovaroški život u palančicama dalmatinskog primorja, gjakovanje po seminarijama i ljubavne zgode seoskih Montekija i Kapuletovaca: to su predmeti koje je Matavulj ponajradije obragjivao. Matavulj je, kao mladićak i pitomac zadarskog učiteljskog zavoda (gdje se u to doba posve malo pravoslavnih Srba primalo), najviše drugovao sa gjacima iz pravoslavne seminarije, svojim vršnjacima i jednovjercima. Kasnije je, kao što vidjesmo, i sâm nekoliko godina učiteljivao. Otuda ono njegovo intimno poznavanje gjačkog života i gjačke ćudi, počinjući od čobančića u seoskoj školi, pa do „svrzimantije“ i slušaoca velikih škola u Beču. Provedavši neko vrijeme u Crnoj Gori, kao učitelj francuskog jezika na cetinjskoj gimnaziji, on je tu svoju podužu etapu zgodno upotrebio da prouči onaj tipski crnogorski živalj, one ponosne srpske gorštake, koje nam je tako divno naslikao u svojim pričama crnogorskim. Ko se ne sjeća, u prvoj knjizi Matavuljevih pripovijedaka *Iz Crne Gore i Primorja*, onoga Miloša Krcunova, koji ne može da se utješi što ga je obišlo zasluženno ratno odličje; onog bjelopotastog Latinčeta, što ga je u rvanju nadjačala crnogorska cura; pa tek onog sokola Minje, što ne mogao srcu odoljeti, a da mimo Gospodarevu naredbu ne oproba na Bećir-begu, stričevom krvniku, svoju novu ostragušu? To su sve umjetnički stvorovi, koji se pred nama kreću kao da su živi, i koje bismo razabrali megju tisućama drugih. A to se isto može kazati i za one kršne dalmatinske „gornjake“, koji su u nekim njegovim pričama (osobito u *Bakonji*) tako živo ocrtani, da se tu lična opservacija i studija na licu mjesta pokazuje očevdna i, tako reći, uhvaćena *in flagranti*. Tako to biva i s njegovim pričama iz života biogradskog; tako uopće. Vidi se očito da je njegov

umjetnički rad u neposrednoj vezi sa središtem, u kom je boravio. Reklo bi se, upravo, e je piscu glavni posao da iz toga središta (ambijenta) izažme svu „književnost“ kojom je prožeto; ili kao da mu mjesta, u kojima se bavio, naturuju redom predmete, koje će u svojim pripovijetkama obragjivati.

Prema tome lica, koja nam on pred oči iznosi, uzeta su gotovo uvijek iz prirode; ta su lica *živjela* i učestvovala u dogagjajima, o kojima nam pisac priča. *Bodulica*, krčmarica „kod veselog mrnara“, egzistovala je u istini, kakvu nam je prikazuje pripovjedač, i ko ove redove piše, mogao bi lično posvjedočiti e je ona bila dostojna nadimka, što joj ga dade pisac. Nenadni povratak divovskog joj supruga iz „Omerike“ i odnosna komocija u Novskome gradu, pa čak i ona njegova talijanska uzrečica „Sangue de dio!“ — sve to odgovara na dlaku najstrožoj raalnosti. *Gjuro Kokot* uzet je takogje iz prirode, a tako isto i načelnik Ješo i ludi Suma, dva lica što se, uz glavnog junaka, u toj pripovijetci javljaju. Goropadni Amruš, junak pripovijetke *Novi svijet u starom Rozopeku*, pripada takogje životu realnom: to je prosti snimak, u drugom vidu, onog istog „amerikanca“ Radula, boduličina muža, koji je i danas živ i zdrav u Herceg... *pardon*... u Starome Rozopeku. Crnogorski stotinar, kojega nevolja goni u svijet „trbuhom za kruhom“, to je, gladnih godina, obična pojava u našem južnome primorju; a onoga Konta Iliju Devetog, kojega je Matavulj u *Posljednjim vitezovima* onako živo skresao, susreli bismo, po svoj prilici, putem, kad bi u Šibenik zašli, te se prošetali njegovim strmim ulicama. Koje li je uglednike, najzad, pisac upotrebio za svoje pripovijetke *Iz života biogradskog*, to mi u ovaj mah nije moguće kazati; ali bi

se valjda i njima mogla naći slika i prilika u istinskom životu.

To je običan postupak Matavuljev. On posve malo iznalazi. On malo što izmišlja. Konstatujući ovu činjenicu, ja nijesam nipošto namjeran da mu sporim originalnost kao književniku. Ali treba priznati, kako megju književnicima ima dvije vrste ljudi. Jedni polaze, u umjetničkom stvaranju, uvijek sa neke *ideje*, koja može da se kreće ma u kom pravcu, i kojoj, prema prilikama, treba da podlogom služi ili pjesnikova mašta, ili kakav apstraktan pojam filozofski ili moralni. Iz te se ideje ragjaju, oko nje se grupišu i kreću fakta i lica ocertana po prirodi; ona ih, prema potrebi, modifikuje; ona im daje snage i života. Pisci ove vrste ne odviše od spoljašnjeg svijeta, nego ga, naprotiv, savlagjuju i podregjuju svojoj rojenoj zamisli. Drugi pisci — obratno — odviše mahom od utisaka, što ih primaju s polja. Oni ne polaze ni sa kakve ideje, nego uzmu obično za polaznu tačku izvjestan fakat. Njima impuls za stvaranje dolazi uvijek s polja. To im opet ne smeta, razumije se, da svoje umjetničke i posmatralačke osobine razviju kadšto i do najveće mjere; ali tek, kao književnici, ne mogu da se uporede sa onim drugima. U prvoj kategoriji pisaca našli bi svoje prirodno mjesto jedan Ibsen, ili jedan Dostojevski; u drugu bi se mogli uvrstiti jedan Zola ili jedan Maupassant.

Po mome shvatanju, u ovu bi se potonju klasu pisaca mogao svrstati i Simo Matavulj.

U njega ćemo, zbilja, u eminentnoj mjeri naći razvijene dvije glavne vrline: bistro shvatanje vidne prirode i neko instinktivno pojimanje onoga što se krije pod izvanjskom ljuskom stvari. Ali ta dvostruka moć, po kojoj je pisac u stanju da proučavanjem spoljašnjih

pojava pronikne u njihovu suštinu, ta moć nije u Matavuljevim rukama onaj silni alat kojim se služe pisci psiholozi, te koji ih upravo i karakteriše kao pisce. Rukovogjen u pisanju, ne silom kakve apstraktne misli, nego impulzom koji mu dolazi s polja, on se sasvim naravno i sasvim čvrsto pridržava realnosti. Njegova djela, prema tome, nose uvijek obilježje stvarnosti, pa makar ta stvarnost bila kadšto i banalna. A u tome, kako rekoh, leži i piščeva slabost. Gola stvarnost, ma kako vješto da je prikazana, ne može biti jedina meta umjetnikovih aspiracija; ili, ako ta stvarnost može da zadovolji slikara, ona ne može nipošto biti dovoljna književniku. Umjetnik ne mora u životu uzimati sve s reda, nego treba da u njemu *izabire* one detalje, koji su najpodesniji za njegov predmet; i upravo zato, što je sposoban da u životu svoju gragju bira, on ima pravo da se nazove umjetnikom, i sve pogodbe, da umjetničko djelo stvori. Takovo shvatanje piščeva zadatka nije, u ostalom, protivno književnome realizmu; i ono pripušta realizam, ali realizam koji se staložio i temperisao u umjetnikovoj duši.

Eto sa šta su mnogi današnji pripovjedači, pa u nekoliko i naš Matavulj, udarali u krajnost držeći se suviše strogo Zoline teorije: „L'oeuvre d'art est un procès-verbal, rien de plus, et le romancier n'est qu'un greffier, qui se défend de juger et de conclure“.

II.

Jedna od glavnih posljedica teorije po kojoj bi pripovjedač bio prosti perovogja (greffier), pozvan da

tačno bilježi pojave u životu, kako mu se pred očima nižu, jeste omalovažavanje gatke, a to je što i reći književne fikcije, koja će služiti podlogom pričanju. Glavno je — rekoše — da nam pisci sazdaju žive i logične osobe, a dogagjaji su stvar sasvim sporedna. Toga se principa, u većem dijelu pripovijedaka svojih, držao i Simo Matavulj. Ne znam upravo da li je to radio naumice, ili slučajno; tek svakako, moram reći da je to bivalo samo na štetu njegova umjetničkog rada. Ma koliko ih pripovjedač vješto uočio i snažno prikazao, sve listom stvari u prirodi ne mogu biti podjednako dostojne umjetnikova obzira. To vrijedi u opće, ali naročito za ona djela, koja su namijenjena zabavi, a to znači za djela beletristična. Što se god pričanje bude vrtjelo oko predmeta interesantnijeg, tim će pripovjedač postići bolji efekat svojom književničkom vještinom.

A kakve su u tom pogledu pripovijetke Matavuljeve? Ne bi pravedno bilo kazati da su one, po svome predmetu, mahom bez zanimljivosti, ali tek običnost gatke, to je karakteristična mana većeg dijela njih; i da nije one piščeve vještine u crtanju pojedinih lica i reprodukovanju onih čas komičnih, čas patetičnih uzgredica, što se s neobičnom obilaštinom i s neobičnim reljefom nižu, čitalac bi više puta, kod „običnosti“ gatke, prosto i prosto zadrijemao. Ovo što rekoh izgledaće nekome, može biti, preoštro; ali tek to je moja impresija, i ja hoću da je ovdje zabilježim iskreno. Kad dogje red konstatovanju dobrih strana Matavuljeva pričanja, učiniću to s jednakom iskrenošću, kao što sam ovdje zabilježio nedostatke.

No, da svoje zamjerke u nekoliko potkrijepim i dokazima.

Uzmimo, primjera radi, pripovijetku *Novi svijet u starom Rozopeku*, koja po živosti i živopisnosti uzgredica spada, jamačno, u najbolje Matavuljeve radnje. U njoj je pisac htio da iznese sliku jedne male primorske varošice, u kojoj se život razvija više manje patrijarhalno, i u čiju monotoniju jedan „poamerikanjeni“ sin njezin unese naprasno ugarak novih, u neku ruku američanskih ideja, koje prouzrokuju čitavu revoluciju u mirnim navikama konzervativnih Rozopečana i, najzad, održe pobjedu. Pisac je oko te stožerne misli prikupio mnoštvo zanimljivih epizoda, osobito u stranicama gdje nam opisuje rozopečki život prije Amruševa (amerikančeva) povratka u zavičaj; ali bismo u toj pripovijetki zamašili tražiti jedan glavni događaj, s kojim bi te epizodične česti u vezi stajale, kao dijelovi sa cjelinom. Štaviše, kad je Amruš (nakon dugačke serije malih i zanimljivih peripetija, koje, u ostalom, nijesu sve ni potrebite) namamio u svoju novu kafanu i obratio na svoje nove misli rozopečku „inteligenciju“, te kad bismo imali uzroka očekivati da će se u smislu tih „novih misli“ nešto zbiti, pisac nas naprasno opominje — da je pripovijetka svršila. I tako nam na kraju ostaje utisak, kakav mora sobom da ponese čovjek, koji je pošao da obagje neki novi kraj svijeta i kojega je na putu mnogo štošta zanimalo, no koji je, stigavši na mjesto svoga odregjenja, našao da je u njemu sve obično, i da ga je najvećma interesovalo samo putovanje.

Uzmimo drugi jedan primjer; uzmimo ga iz istog zbornika („Iz raznijeh krajeva“), a to bi mogla biti pripovijetka *Dijete*. Ovdje imamo jednog svršenog gimnazijalca koji se zaljubio u tugju ženu, jednu bogatu spahinicu, čijem je djetetu uzet za nastavnika. Ali je upravo čudnovato kako se ta ljubavna afera navalice

završuje baš onda, kad bi trebalo da najžešće plane! Milan (tako se zove taj srpski gjak) ugje u kuću gos-pogje *** kao repetitor maloga Gjokice, i ubrzo se cijela porodica krene na zimovanje u Abaciju, dajbudi radi „djetetova“ poremećenog zdravlja. S njima pogje, razumije se, i mališin nastavnik, kojemu žarko primorsko sunce skoro raspali mladenačku fantaziju i, ma da bi Milanova gazdarica htjela prosto da „flirtuje“ — recimo da s njim šalu zbija — on se ubrzo zanese i osmijeli do.... običnog ljubavnog pisma i već obredne usmene deklaracije. Žena bi, kako rekoh, htjela da se s njim prosto igra, ali kako je ta igra vrlo opasna (ljubav nije šala ni u... Abaciji!), to se u neko doba počne i njoj glava žariti; i tu bi se, po svemu izgledu, veliki belaj dogodio, da se pripovjedaču... ne žuri svršiti. Jednoga dana poslije ručka, baš u najljepšem jeku Milanova ljubavnog „švermovanja“, prohtjedne se mladoj gospi da se zadrži nešto duže za trpezom, pošto joj muž ustade, te ona osta sama s gjakom. Na njezinu molbu, uzme Milan da joj priča nešto iz svoga djetinjstva. No, ne lezi vraže, u svome pričanju uplete nespretni zaljubljenik i apologiju svoje sestre Zorke, koja se apologija za mladu i ćudljivu spahinicu izvrgne u zgoljnu kritiku, te ova ne osta dugo u dvoumici, no se mrgodno skoči... i ostavi crnog gjaka na cjedilu. I tim je učinjen kraj Matavuljevoj priči, kojoj bi možda bolje dolikovao natpis „Bura u Abaciji“, jer nam zbilja pisac u njoj govori više o buri (sjevernjaku), no o Milanovoj ljubavi, koja je tek natuknuta, dok se o „djetetu“, tobožnjem protagonisti ove priče, u njoj govori samo uzgredice.

Izgleda, prema tome, kao da Matavulj svoje pri-povijetke piše onako nasumce, bez prethodno utvrgjena plana, imajući pred očima samo jedno ili više lica iz

svojih uspomena (neka se lica, *mutatis mutandis*, javljaju i po više puta u njegovim novelama), pa kad ga izda pamćenje, ili mu se naprosto dosadi pričati, a on nagje najkraći izlazak, udari tačku i — pripovijetka je gotova. Neke Matavuljeve ranije priče, kao napr, *Surzimantija*, *Gjuro Kokot*, *U tugjinstvu* i *Preobraženja* *), mogle bi, uz gore prikazane dvije, da posluže kao tipski obrasci tog načina pisanja. Megjutim, da se ovo što kažem još bolje utvrdi, ja ću ovdje navesti još jedan primjer, i to iz novijeg vremena, naime Matavuljevu pripovijetku *Trojeručica*, koja je objavljena u biogradskom „Delu“.

Da joj ukratko pregledamo sadržinu.

Slavko, sin bogatoga trgovca G., pitomac je trgovačke škole ljubljanske i jedan od najinteligentnijih momaka u primorskoj varošici X.*** Njime se njegovi sugragjani listom ponose, ma da se ponekad megju sobom vajakaju što mladić ne vjeruje u Boga, i što je postao „lutor“. (U primorskom rječniku „lutor“ znači što i bezbožnik). Slavko je navršio dvadeset i dvije godine. U istome komšiluku gdje i on, stanuje mlado jedno djevojče, koje je takogje „kroz višu nauku prošlo“, ili ti drugim riječima: svršilo višu djevojčacku školu u Dubrovniku, pa se i ono dalo u pretjerano čitanje. Jelena — tako se zove djevojka — i Slavko imaju dakle to zajedničko, što su oboje mladi i oboje „vospitani“ Nije po tom nikakvo čudo, što se oni rado sastaju i jedno s drugim simpatišu; ali je malko čudno to, što Slavko Jeleni, umjesto kakih ljubavnih pjesama,

*) Vidi mu zbornike: «Iz primorskog života», izdala Matica Hrvatska, Zagreb 1891; «Sa Jadrana», izdala knjižara Lj. Joksimovića, Biograd 1891; i «Iz raznijeh krajeva», izd. knjiž. Vladimira M. Radovića, Mostar 1893.

daje da čita Büchnerovo djelo *Sila i materija*, i što cura ima volje i strpljenja da na uranku života, dok joj u srcu pjevaju slavulji, tu glomaznu i nazovi-naučnu knjigu pročita „nekoliko puta“. Kako bilo da bilo, družeci se s mladim atejistom, počne i djevojka da polagano zapristaje uz njegove bezbožne poglede. U taj se mah Jelenina majka teško razboli, te se muž riješi da je odvede u Trst, „na ljekara“. Nedjelju dana nakon polaska svojih roditelja, primi Jelena iz Trsta depešu, da se i ona smjesta za njima krene. Baš nekako u to doba — uoči samoga Božića — spremao se stari Aćim, Slavkov otac a djevojčin kum, da svoga sina pošalje po trgovačkom poslu u Trst, te ončas bude ugovoreno da će Slavko i Jelena da otputuju zajedno, a da će djevojku na putu pratiti jedna tetka. I oni se zbilja krenu lojdomim parobrodom put Trsta. Na putu im se ne dogodi ništa osobito, ali ih namjera namjeri na jednog starog kotoranina, što se bavljase sitnom trgovinom i, uzgređice, tjeraše vjersku propagandu, dijeleći namjernicima neke male ikonice matere Božje, tako zvane *Trojeručice*. Po kojem li unutrašnjem procesu naglog preobraženja dvoje mladih bezvjeraca dogjoše do toga, da ih stari galac nagovori da mu otkupe ikone (t. j. prime od njega na dar i, u zamjenu za to, dadu prilog za „presvjatu Trojeručicu“ u manastiru Hilendaru), to nam pisac nipošto ne kaže, ili nam posve slabo objašnjuje; ali mi taj nagli preobrat u njihovoj duši opet sebi tumačimo; tumačimo ga time, što u njihovim srcima vlada ljubav, a ko istinski ljubi, taj ne može da je istinski bezbožan. Ljubav je, sama po sebi i po svojoj nematerijalnoj suštini, već neka vrsta religije, i kroza nju se čovjek izmiruje sam sobom i povraća u krilo božanstva, postaje „vjernik“. Slavkova i Jelenina na-

prasma konverzija nas, dakle, mnogo ne iznenagjuje; ta njihovo je bezboštvo i tako bilo samo površno: bezboštvo malovaroško. Mi se u ovoj priči jednoj samoj stvari ne možemo dovoljno da načudimo: zašto je, naime, trebalo da se Slavko i Jelena krenu na put, pa da im se dogodi ono, što im se vrlo lako moglo dogoditi i kod kuće (gdje je toliko starih kotorana i toliko ikonâ!), t. j. da naigju na starog „barba lva“ i da se njegovim posredovanjem vrate pod krilo Gospodnje? Jer treba znati da se priča završuje još u putu, prije dolaska, staviše, bez dolaska u Trst, a za konačnu sudbinu njenih glavnih lica doznajemo ponešto tek iz ove kratke napomene na koncu priče: „Poslije godinu dana žaljenja za majkom, Jelena postade Slavkova žena. A obe *Trojeručice* objesiše na počasnom mjestu, — već znate koje je to“.

Istina, pisac nam u ovoj pripovijetci svojoj tako divno opisuje graju i motljivu pri dolasku i odlasku parnih lagja iz primorskih luka, kako je to samo primorac i umjetnik njegova rasta mogao da učini — ali, ali... ostalo je tek zametak, ili tek skelet jedne novele.

A ovako je Matavulj konstruisao veći dio svojih pripovijedaka. Pročitajte ih redom, pa ćete se uvjeriti da su izuzetci (jer je bilo i časnih izuzetaka) posve rijetki. Podloga im je, opet velim, najsolidnija realnost; ni jedno lice, ni jedan fakat, koji ne bi imao neke veze sa životom. Najmanje su sitnice uzete iz tugjih ili pišćevih efektivnih doživljaja; a kad se pisac ponekad odvaži, te riskira parče izmišljena zapleta, nešto iz svoje fantazije, to mu obično ispane slabije za rukom. Ali kad on svoje lične uspomene i doživljaje obragjuje, kad nam prikazuje tipove koje je poznao, situacije kojima je sâm svjedok bio, onda njegovo pričanje

postaje pravo djelo plazmacije, umjetničkog stvaranja. Te tipove i te situacije on umije da zadahne životom originalnim; životom u kom se ogleda jako odražena individualnost piščeva. U svakom od njegovih junaka nazrećeš, ma i za trenut samo, nešto od njegove čudi, njegovih simpatija, njegovih južnjačkih strasti. Neke epizode, neki opisi, neki izrazi kao da nose na sebi pečat njegove ironije. Najzad, makar kako postupali, makar se kako kretali, ljudi koje nam on prikazuje, nalik su na prave ljude; pisac udiše u njih život; jest, on ima tu čudesnu moć — prvu megju svima vrlinama jednoga pisca.

III.

Hajdemo dalje, nastavimo analizu piščevih nedostataka, ma da nam se hvala naturuje na svakom koraku sama. Tako zahtijeva ovaj naš inkvizitorski posao; posao, kao što čitalac vidi, vrlo neblagodarano i vrlo pedantan. Kritika ima dakle da Matavulju zamjeri i njegovo griješenje protiv neimarske ekonomije, recimo prostije, protiv unutrašnje simetrije svojih pripovijedaka. One nam se često vide kao divne zgrade, koje je graditelj njihov do neke visine ozidao čvrsto i solidno, pa na jednom nastavio da zida kojekako, služeći se starim opekama; ili, još gore, kao da je, dovršiv gradnju zidova, prekrrio kuću ševarom. Ponekad nam njegovo pričanje nudi ovaj drugi prizor. Dok se divimo solidnoj gragji i krasnim razmjerima temeljnih zidova, ne možemo da se dovoljno načudimo čudljivom i nastranom razmještau unutrašnjih prostorija. Često puta nalazimo kuhinju

tamo gdje bi trebalo da je salon, a trpezarija zauzimalje mjesto sobe za spavanje. Ono su, istina, odaje sve listom divno naslikane, a pokućanstvo probrano (Matavulj je u tome *grand seigneur*); ali, badava, razmještaj prostorija odaje u arhitektu čovjeka, u neku ruku, pusta. Napuštajući metaforski govor, primoran sam reći, e udara upravo u oči, kako pisac poneki put gubi iz vida glavnu misao, glavna lica svojih priča, te na prvi plan izvodi osobe, koje bi trebale da zauzimlju tek drugo mjesto, i obratno; a to se kod njega dogagja i sa incidentalnim prizorima, koji se kadšto preko mjere razvlače, na štetu glavnog dogagjaja i ekonomije cijelog pričanja.

Jedan tipičan primjer o tome imamo u pripovijetci *Novo oružje*, kojoj je predmet uzet iz ratničkog života hercegovačke raje, i koja je, inače, kao ogledalo plemenskog karaktera jednog dijela srpskoga naroda, bez pogovora, prekrasna. No, pogledamo li joj na unutrašnje proporcije, naći ćemo da je karakter oca Serafina Stočevića, nastojnika manastira duškog, u njoj apsorbirao sva druga lica, dok ono što je, prema natpisu priče, trebalo da je u njoj glavno, ili bar jednako važno, naime onaj mali Tadija, junak na „novom oružju“ (srpskoj knjizi), kao što je Serafin bio junak na pušci i handžaru, dolazi tek pri svršetku, pošto smo se dugo naslušali (a, valja priznati, ne bez zadovoljstva) mudrih i junačkih podviga Serafinovih.

No gdje je taj tehnički razmjer još i više povrijeđen, to je u pripovijetci *Ljubav nije šala ni u Rebesinju*, za koju je pisac, kao u naknadu za nejednaku obradu raznih momenata u njoj, smislio i parče zapleta. Dogagjaj se ove priče zbiva u Rebesinju, seocu novske krajine, a junaci su joj uzeti iz trgovačkog staleža u Primorju. Dvoje mladih Rebesinjaca, Rade Široković i

Stanica Mrgudova, zavolješe jedno drugo još iz ranog djetinjstva. I roditelji su im se donekle lijepo pazili, ali se najednom, radi trgovačke utakmice, grdno zavade, tako da sada postaje najljući krvnici. No uzalud se oni trude da i djecu svoju, pomoću spleta, megju sobom omraze; ništa im ne može pomoći: djeca neće za to ni da čuju, no sve jednako čeznu jedno za drugim. Dok se najzad Staničin otac, „skorojević“ Mrgud, riješi da svoju ćerku — Širokovićima za inad — uda za drugoga momka. I zbilja, što smisli to i preduze, ali mu posao ne ispade za rukom! Djeca su se potajno dogovorila, te uoči same naturene svadbe nestane nenadno cure iz očinskog doma. Šta je? šta nije? Rade i Stanica pobjegli preko Hercegovine u Dubrovnik, a odatle pravo... u Ameriku.

Kao što se vidi, gatka, na kojoj se priča osniva, nije nikakva novost. I drugi su prije Matavulja ovaj isti motiv obragjivali, a, da ostale i ne pominjemo, veliki Šekspir u poznatoj svojoj tragediji *Romeo i Julija*. No, pokraj svega toga, Matavulj je opet uspio da na toj staroj romantičkoj potki (nesrećna ljubav dvoje mladih srdaca u opreci sa mržnjom megju sobom zavagjenih roditelja) izatka vrlo zanimljivu priču, no koja bi još zanimljivija bila, da se pisac kudikamo bolje pobrinuo da razne dijelove u njoj razradi prema stožernoj misli, i da glavnim figurama većeg maha dâ, nego li je to u stvari učinio, davši naprotiv suviše reljefa figurama sporednim. I zaista, dok on je do sitnice razvio karaktere Mrgudov i Stankov, dotle su karakteri dvoje ljubavnika tek ocrtni i, što se upravo ne da pojmiti, oni se kroz cijelu priču nikad i ne sastaju, kao da se u cijeloj stvari ne radi o njihovoj ljubavi, već jedino o ličnoj surevnjivosti njihovih roditelja. Suvišno je na-

pominjati koliko je dramatskoga efekta time oduzeto pripovijetci, koja na kraju (bez ikakve nevolje) pribjegava onoj doskočici o bježanju... u Ameriku, kao da otmica ne spada od starine u običaje našeg seoskog naroda, i kao da ne šćaše dovoljno biti da se bjegunci sklone i prenoće gdje u okolici, pa da se njihovi goropadni roditelji smjesta odljute i umilostive!

Ponavljam: meni izgleda kao da Matavulj nema strpljenja da duže popostane kod svojih glavnih lica, te da ih na tenani razvije i umjetnički dotjera, već bi rekao, kao da je njemu najpreča stvar da proturi *etnografsku* gragju, koju je naumio da upotrebi u priči, pa ma koje bilo lice kojemu će namijenjeno biti da tu gragju proturi. Kad je na taj način svoju zalihu proturio, onda je njemu ponajčešće dovoljno nekoliko završnih, poteza, i on se odmah žuri kraju. Ta je žurba, razumije se po sebi, naškodila umjetničkoj ljepoti i jedinstvu mnoge Matavuljeve pripovijetke. Da ostale ovdje ne pominjem (a nemam ih sve ni pri ruci, niti su mi, valjda, sve poznate), navešću u tom pogledu još samo pripovijetke: *Surzimantija*, *Pieobraženja* i *Dva imenjaka*, koje su više ili manje, s te strane sve oskudne.

Drugo je sada pitanje, da li je ta etnografska gragja sama po sebi zanimljiva, i može li joj biti mjesta u pričanju. Što se mene tiče, ja držim u opće da može, a donekle i mora; u Matavuljevu slučaju pogotovo. Ali se, s druge strane, ne da poreći da u pripovijetci fakta i lica treba da se grupišu oko jednog glavnog, stožernog dogagjaja. Bez toga pripovijetka nema, niti može da ima onog jedinstva, koje se postavlja kao glavni uvjet za svaki sastavak ove vrste.

Jer treba uvijek razlikovati pripovijetku od romana. U pripovijetci se obično priča jedan zbijeni dogagjaj,

koji ne trpi da se nepotrebnim digresijama od njega odvraća čitaočeva pažnja; u romanu se, naprotiv, redovno priča jedan život, ili nekoliko znamenitih momenata iz jednog života; pa dok je u prvom slučaju potrebna najveća konciznost, u drugome se, bez velike štete za jedinstvo ukupne radnje, može kadšto da priča i malko nasumce, bez obzira na strogu harmoniju dijelova sa cjelinom. Naposljetku, i život je samo niz pojava koje nijesu svagda megju sobom u neposrednoj vezi, nego im se često tragovi gube i opet nadovezuju po samovolji slučaja. Uzmemo li dobro na um ovu bitnu razliku, objasniće nam se odmah zašto je Matavulju, prema njegovom temperamentu, mnogo srećnije za rukom ispala šira pripovijetka, dajbudi roman, kad je u *Bakonji Fra-Brni* uzeo preda se da nam ocrta sliku katoličkog manastira u dalmatinskom zagorju, sa svima karakternim osobinama dalmatinskog fratra ikavca. Ja, doduše, ne mislim da je tačno ono što je, u svojoj ocjeni ovoga djela, kazao u „Ljetopisu“ *) moj prijatelj Milan Savić, naime: da je plagijat prirode i čovječje naravi istovjetan sa umjetnošću, i da je, prema tome, tačno imitovanje prirode i čovjeka jedini posao kojem bi trebalo da se posvete umjetnici na peru. Ma kako se megjutim u teoriji o tome mislilo, jedno je svakako izvjesno: da je takav plagijat prirode konačna cijelj svih radova Matavuljevih, koji ne stvara lica i situacije pričanja radi, već obično priča i slika radi licâ i prilikâ što ih je uočio u životu. U tome, kako sam u početku kazao, leži njegova snaga, ali, po mojem shvatanju, i njegova slabost. Umjetnost, ma kako se o njoj mislilo, ne može da bude prosto podražavanje prirode. „Jedino strašću

*) Vidi broj 175 «Ljetopisa Matice Srpske».

prožete i kontemplativne duše, veli Humboldt, znaju da tumače kako valja prirodu“. Pravi umjetnik sazda je ono što je uočio, upravo zato što je umjetnik; ali njegovo djelo nije prosta imitacija, nego je to pregje transformacija, dotjerivanje prirode prema svojem obrascu unutrašnjem. Stoga se ja Matavulju najviše divim onda, kad ga gledam gdje, kao umjetnik-tvorac, svoju gragju savlagjuje; kad iz njegova djela progovara njegovo *ja*, izraz njegove duše, što je za mene mnogo interesantnije od onoga što se obično smatra kao *realan* život, a što je ponajčešće samo ljuska toga života.

IV.

A takav je umjetnik-tvorac znao poneki put biti i Simo Matavulj. On je to bio naročito u onim svojim omanjim slikama iz života crnogorskog (*Sveta osveta, Kako se Latinče oženilo, Pokajan grijeh, Stotinar* itd.), u kojima se obično razvija jedan cigli, jednostavno smišljen i krasno izveden dogagjaj, kojemu je efekat stoga neizbježan. Tipovi su u tim slikama nacrtani živo, skroz prirodni, pa opet zato originalni, te čitaoca podsjećaju na one tučne medalje sa krupnim reljefom, na kojima se salici ističu s najvećom preciznošću i očevidnošću. Te su kratke priče našoj čitalačkoj publici odveć dobro poznate, a da bi nužno bilo da im ovdje izlažem predmete i ističem cijenu. U njima je Matavulj najbolje pokazao onu svoju prirogjenu vještinu, u kojoj je daleko nadmašio svoga učitelja S. M. Ljubišu, naime vještinu: kako se stvara dijalog i kako se lica megju

sobom u doticaj stavljaju, a da bi se pred čitaocem kretala što prirodnije i na njega djelovala samim čarom svojega govora.

Al' ima još nešto, sa šta bih ja Matavulja, pokraj svih njegovih tehničkih mana, digao kao umjetnika iznad svih današnjih pripovjedača srpskih, a to je njegovo duboko poznavanje ne samo srpskog nacionalnog karaktera, nego i čovječje prirode u opće. On tu prirodu poznaje ne samo kao samonikli filozof i opservator, koji je u životu sam svoje opaske činio, nego i kao učen i načitan Srbin, koji je o ljudskoj sfinji mnogo doznao i iz tugjih knjiga. Tom je obrazovanju piščevu mnogo pomoglo poznavanje modernih jezika i literaturâ, osobito literaturâ romanskih naroda, u prvom redu Francuzâ, u kojih je Matavulj često uzajmljivao brus, da na njemu naoštri svoj književnički alat. Neću poricati: možda je pesimistički pravac Zole i Maupassanta, i ono njihovo smišljeno zanemarivanje unutrašnje psihologije u korist detaljnog opisivanja životinjskih nagona čovjekovih; možda je taj pretjerani naturalistički pravac na srpskog pripovjedača u neku ruku i nepovoljno djelovao; ali, u naknadu za to, koliko li je zanatskih tajana Matavulj od njih naučio, osobito što se tiče jasnoće u pričanju i umješnosti u crtanju licâ i sredinâ! Prijatelji pretežno psiholoških studija (a u te spadam nekako i ja) reći će možda: e pa to nije baš tako mučna stvar, kad su osobe i situacije onako proste, nesložene, kao što su obično osobe i situacije u pričama Matavuljevim. Sjem toga, on od svojih osoba pokazuje samo izvanjsku stranu, njihova djela i njihove pokrete. — No nije baš tako, kako se misli. Stvarati zdrave i žilave ljude, kako ih u životu gledamo, nije posao za svakoga, jer se za stvaranje „živih“ čobana hoće mnogo više talenta, no

za stvaranje filozofâ koji naliče lutkama. U ostalom, ne može se kazati da je Matavulj mahom zanemarivao duševnu stranu svojih osoba, ma da joj, doduše, nije davao prednost. Štaviše, meĝu posljednjim radovima kojim nas je pisac obradovao, ima jedna novela koja se po svome obliku i svojoj suštini izdvaja od svih ostalih njegovih pričâ, te koja je napisana skroz i kroz na osnovici psihološkoj. To je pripovijetka *Mala ųrtva*, objavljena u majskoj svesci lanjskog „Dela“. Treba samo pročitati majstorski uvod te novele (to je, upravo, neka vrsta novele u noveli), pa da odmah uočimo jedno novo lice talenta Matavuljeva, koji je ovom radnjom svojom pokazao da mu intimne ųice ljudskog srca nijesu manje pristupačne od onoga što je Zola, surovim izrazom, nazvao „la bête humaine“. U *Maloj ųrtvi* prikazuje nam pisac, vrlo znalački, jedan intiman *tête-à-tête* dvoje mladih supruĝa, nakon tek mjesec dana zajedničkog ųivota u braku. Muų je malko „napudrovan“ filozofijom, pa bi rado da se upušta u mudrovanja, dok ga ųena, koja ga istinski voli (gluho je doba noći, a pri tom i mjesečina), neprestano dozivlje k sebi i zadržava na praktičnom zemljištu stvarnosti, a to je što i reći: na zemljištu svoje ljubavi. Iz toga je kontrasta pisac izveo najljepše efekte za svoje pričanje, koje je, tamo-amo, začinjeno finim dosjetkama i opservacijama o ljudskoj sujeti, o ųenskoj koketeriji, o ljubavi itd. U neko doba ųena, za koju je mladoųenja u nekoj mjeri joų nerijeųena zagonetka, navali na njega da joj ispriča kakav svoj ljubavni doųivljaj iz doba bećarskog. On se isprva ųčinja, al' najzad ipak pristane da joj učini tu „malu ųrtvu“, i stane pričati. To se pričanje, koje upravo i jeste stoųer cijele pripovijetke, vrti oko jedne stare ljubavne pustolovine u kojoj uzimlju učeųca tri

lica: „on“, „ona“ i „prevareni muž“, koji se iz ove afere za ovaj mah iskobelja „neovjenčan“, blagodareći za to pouci jednog Feuilletova romana koji svojim plemenitim „naravoučenijem“ zadržava „nju“ i „njega“ na rubu — preljubnog zločina.

Doduše, ovaj bi se pripovijetci mnogo štošta moglo da zamjeri u pogledu vjerodostojnosti nekih prizora, koji će možda nekome izgledati suviše drski i, u najmanju ruku, psihološki i fiziološki dovoljno ne objašnjeni; no to je u ovaj mah stvar sporedna; glavno je to, da nam je u ovom sastavu svom Matavulj darovao pripovijetku sasvim novog pravca, pripovijetku na osnovu psihološke analize, što je u njegovom pripovjedačkom radu novina puna interesa i lijepih obećanja za budućnost. Što se mene tiče, ja sam u njoj uživao čak i u onim tačkama, koje me nijesu do kraja zadovoljile; a uživao sam stoga, što mi se čini da je ovo polje na kom bi Matavulj morao i mogao najuspješnije raditi. Jest, istina je živa ono što u ovoj noveli njegov glavni junak veli svojoj mladoj nevjesti: „Više me privlači jedan, ma i najmanji pokret duše čovječje, nego li veličanstvo bilo kakvog prirodnog prizora“. Zlatne riječi koje, na kraju krajeva, u najkraćem slogu ponavljaju i potvrđuju jedan znameniti pasus velikoga kritičara Sainte-Beuvea, s kojim će valjada najprikladnije biti da završim ovu svoju možda i suviše impresionističku studiju:

„Réalité, tu es le fond de la vie, et comme telle, même dans tes aspérités, même dans tes rudesses, tu attaches les esprits sérieux, et tu as pour eux un charme. Pourtant, à la longue et *toute seule*, tu finirais par rassasier, par rebuter: tu es trop souvent plate, vulgaire et lassante. Dans l'art, il te faut le sentiment, un coin

de sympathie, un rayon moral, qui te traverse et viennent t' éclairer“.

Ja bih dakle želio da se Matavulj gore navedenih svojih riječi, kao i ove opomene francuskog kritičara, češće opominje za pisačim stolom, jer je u njima, kako se meni čini, sadržana jezgra svake zdrave estetike i pogodba svakog trajnog uspjeha na književnom polju.

A Simo Matavulj, ako ikoji srpski pripovjedač, ima sva svojstva, sve pogodbe, da se tim pravcem uputi; on koji nam u čistoći i gipkosti jezika, u bogastvu i probranosti rečenica, u ljepoti i prirodnosti stila, može da bude svima — bar nama, vršnjacima svojim — i učitelj i uzor.

(„Zora“ 1896).

Pogovor.

(Povodom kritično-literarne ankete o pitanju: „Šta mislite o Matavuljevu talentu i za koje njegovo djelo držite da će biti od trajne vrijednosti?“)

Čitajući ovih dana razna mišljenja o Matavulju kao pripovjedaču, mene je začudilo u njima najviše to, što se njegovim pričama iz biogradskog i srbijanskog života, gotovo jednodušno, odriče vrijednost, te se te priče u gomili ocjenjuju kao slabe književne rabote, koje da tobože daleko zaostaju iza Matavuljevih pripovijedaka iz života primorskog.

Po mome mišljenju, taj tako apsolutno formulisani sud nije tačan, i rekao bih da je u njegovu stvaranju ušlo dosta od one kolektivne sugestije, kojom se u

našoj publici (koja je tako brza na proturivanje gotovih mišljenja!) obrazuju ili ruše književne reputacije.

Pošto su ocjene o kojima govorim pisali gotovo mahom književnici ne-dalmatinci, to ja njihovu predilekciju za Matavuljeve primorske priče tumačim time, što je njih u tim pričama dalmatinskim privlačila veća originalnost i zanimljivost tipova i karaktera, a nipošto time, što bi u Matavuljevim pripovijetkama iz Srbije sasvim loša bila karakteristika i mnogo slabija (površnija) opservacija života. Jer treba imati na umu ovo: Matavulj nije po svome talentu spadao u one epske slikare života, koji u prostranim živopisima vole da prikazuju razne istorijske ili društvene sredine, kao napr. Balzac, Zola, Tolstoj ili Mereškovski, nego je on, po daru svojem, bio pretežno jedan realistički slikar nacionalno-lokalnih tipova i karaktera, i to na podlozi ponajviše svojih doživljaja osobnih. U njega nije bilo ni velikih strasti, ni velike fantazije; on niti je bio originalan tvorac, niti je kroz svoja djela širio bog zna kako velike ideje; ali je — to mu svak priznati mora — bio oštar posmatrač svakidašnjeg života, sitne poezije malih ambienata, i tu je poeziju on slikao s nekom osjećajnom toplinom i onom finom svojom ironijom, u kojoj ponekad ima toliko sjaja i toliko ljepote!

Proučavanje života kakav je u istini, to je njega najvećma privlačilo; pa zašto je onda takav jedan rođeni opservator i umjetnik morao imati očiju samo za neke pojave iz života u Crnoj Gori i Primorju, a savršeno ćorav biti za slične pojave iz života u Srbiji? Ljudi, kao tipovi i karakteri, ostaju u glavnom jednaki pod svima konstelacijama, pa je zaista čudnovato kad se kaže da Matavuljevi radovi iz života srbijanskog nijesu po vrijednosti ni dovoljno blizu njegovim ostalim

radovima (Nušić). Ja ću dopustiti da je Matavulj morao bolje poznavati psihologiju Crnogoraca i Primoraca, ali držim da su opet zato neke njegove priče iz ostalih krajeva isto tako dobre impresije iz života, kao god i one druge, kojima je predmet uzet iz života primorskog. Štaviše, uvjeren sam da neke od pripovijedaka „srbijanskih“, po studiji i umjetničkoj obradi licâ, ostavljaju daleko za sobom neke svoje posestrime iz Primorja. A drukčije ne može, razumije se, ni biti. Jer, inače, trebalo bi doći do konsekvencije da slikar-portrestit (a to je Matavulj bio *par excellence*) može da izraguje samo ljude iz svoje najbliže sredine, ljude koje poznaje „u glavu“, al' nipošto druge, udaljenije, i s kojima je manje živio!

U ostalom, megju t. zv. Matavuljevim „beogradskim pričama“ ima ih i takovih, koje su se mogle desiti (odigrati) u ma kojem srpskom kraju, i koje bi, kao na primjer *Mala žrtva* ili *Bolničarka*, mogle vrlo krasno da se preobrate u „primorke“, samo kad bi se u njima malko izmijenila imena mjestâ i osobâ. Obratno, primorska priča *Snaga bez očiju* *) — uzgred budi rečeno, jedna od najljepših Siminih priča u opće — mogla bi se vrlo lako, *mutatis mutandis*, i bez ikakve štete po etnografsku joj sadržinu ili umjetničku obradu, pretvoriti u pripovijetku iz ma kojeg kraja Hrvatske-Slavonije, Banata ili Srbije.

Koliko je, prema tome, opravdano *sve* Matavuljeve pripovijetke iz života u Srbiji stavljati u red neuspjelih radova (P. J. Odavić) ili ih u gomili smatrati kao piščevu pogrešku (Bor. Popović), ja to ovdje ne trebam dalje dokazivati.

*) «Nemirne Duše». Beograd, 1906. Izd. Knjiž. S. R. Cvijanovića.

Prilazeći sada bliže pitanju, kakve je vrste bio Matavuljev talenat, ja ću ono što sam ranije u tom pogledu kazao, upotpuniti sa još samo nekoliko riječi.

Ovaj srpski pisac nije imao u sebi ni traga od kakve nacionalne, a još manje regionalne tjesnogradosti; on se, štaviše, u svojoj produkciji odavao kao savršeni „Weltmann“. Njegove priče, prema tome, čine utisak nečega što je napisao čovjek širokih pogleda, koji sa visine gleda na sitne domaće prilike i koji ponekad, i ako teška srca, ne može a da ne predusretne satiričkim osmijehom neke mane svojih zemljaka. Ali, kako rekoh, Matavulj ne bješe pripovjedač sa tendencijom. Njega nijesu u prvom redu zanimale ideje za koje se ljudi bore, nego su ga naročito zanimali ljudi; on je pažljivo posmatrao njihovo djelanje i nastojao da mu pohvata uzroke. Njega velike strasti i odveć sentimentalne (romantične) duše nijesu privlačile, i on je radije tražio da izbije iskru osjećaja iz običnih, svakidašnjih prilika. Stoga njegove pripovijetke čine utisak većma razumnih, nego li afektivnih produkcija, i u njima je postojano samo jedno: vjernost impresije i estetička dotjeranost stila.

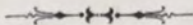
Što se tiče drugog pitanja: koje će Matavuljevo djelo biti od trajne vrijednosti — to ja držim da je velika pretenzija od nas, savremenika piščevih, to pitanje unaprijed rješavati. U tome je pogledu književna istorija puna čudnovatih iznenagjenja. Petrarqu su njegovi vršnjaci slavili naročito kao velikog latinista i pjesnika *Afrike*, dok je potomstvo od njega adoptovalo jednu italijansku pjesmaricu za koju onda niko i ne slučuae da će nadživjeti pjesnika. Voltaire je kod svojih savremenika važio kao veliki tragediograf, a mi danas od njega najvolimo dva, tri satirična romana i nekoliko

originalnih dosjetaka. Da li će pozniji naraštaji u Matavulju gledati naročito autora *Bakonje Fra-Brna*, to se u ovaj mah ne može predskazati; no kako god pozniji naraštaji o tom svakojako najznamenitijem pokušaju romana u nas sudili, uvjeren sam da će oni od Matavuljeve književne ostavštine posigurno usvojiti jedno djelo, koje savremenici nijesu još po zasluži ocijenili, a to su njegove *Bilješke jednoga pisca*, djelo znamenito po sadržaju i obliku, te kojim je primorski pisac obogatio jednu od najsiromašnijih grana srpske literature, literaturu memoarsku, koja je tako obilna i tako zanimljiva u ostalih naroda.

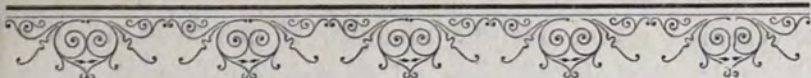
Šteta samo što je ta Matavuljeva radnja ostala, u neku ruku, fragmentarna, i što je prije vremena klo-nula ruka koja je pozvana bila da to djelo dalje nastavi i, može biti, kud i kamo zaobli i upotpuni. No i ovo što je pisac dospio da napiše, od take je dragocjene vrijednosti u raznom pogledu, da bismo se grdno ogriješili kad bi dopustili da i nadalje ostane nepristupno široj publici i zatrpano u stupcima jednog časopisa.

Bilješke jednoga pisca treba dakle da što prije izagju na javnost u obliku knjige. Jer — budi rečeno bez ikakve emfaze — mi to dugujemo sami sebi i uspomeni piščevoj.

(„Prijegled“ god. 1908).

Lazar K. Lazarević

Pripovijetke L. K. Lazarevića činile su na mene, koliko sam ih god puta čitao, utisak nečega posve odvojena u našoj književnosti, a pisac njihov vidio mi se u njima kao ličnost sasvim za sebe, i na koju ne imadoše nikakva utjecaja razne literarne struje savremene Evrope. To treba odbiti u prvom redu na samu prirodu ovog srpskog pisca, prirodu nježnu i prijemljivu, i koja je živo osjećala poeziju i religiju bolova ljudskih. Lazarević je najbolje svoje pripovijetke napisao između 1879 i 1882 godine, dakle onda, kad je sa evropskog zapada najžešće duhao vjetar filozofskog indiferentizma, te kad su se mlagji pisci svih kulturnih naroda, pod utjecajem francuskog naturalizma, zanosili za takozvanim „problèmes de la chair“. To je bilo doba kad je Zola propovijedao narodima evanđelje svoje nove estetike, te se mladi pisci unakrst Evrope nadmetahu, kako će da zajedničkog majstora natkrile u opadanju ljudske prirode, koja se imala da prikazuje samo u vidu životinjskom. U to se doba, kao apostoli novog proroka, javljaju: u Njemačkoj M. G. Conrad i K. Bleibtreu, u Španjolskoj Perez Galdos, u Italiji Capuana i mlagjani D'Annunzio. Spominjem ove pisce većih naroda, a već se samo kaže da je naturalizam nalazio

privrženika i kod naroda omanjih. U nas Srbâ su, više ili manje, uza nj pristajali svi mlagji pripovjedači, koje je na to navodila opća struja, a neke možda i osobiti sklop njihova talenta. Ali je Lazarević jedini među njima znao da se potpuno otme naturalističkome pokretu, te da se povede za svojim temperamentom, koji ga upućivaše onom evangjelskom idealizmu, kojemu danas pribjegava čitava jedna škola mladih pisaca na evropskom zapadu. No, što je u francuskih i italijanskih „Tolstojevaca“ često puta gola afektacija, to je u našega Lazarevića bila sušta priroda. A pošto se u toj prirodi vjerno ogledaju karakterne osobine srpskoga naroda — junaštvo i dobrota, — to je uspjeh Lazarevićevih pripovijedaka bio odmah potpun i ogroman. Cijena se njegova održala na istoj visini i poslije njegove smrti, pa će se jamačno održati i u budućnosti, bez obzira na promjene u književnom ukusu, poput svake umne produkcije koja ima svoje žile u svijesti narodnoj i s narodom podržava trajnu vezu duševnu.

I.

Bilo je srpskih kritičara koji su Lazarevića krstili srpskim Turgenjevom. To je časnno uporegjenje Lazarević, kao umjetnik, u izvjesnoj mjeri zaslužio; ali ako pogledamo u jezgru njegova rada, doći ćemo do uvjerenja da je moralna fizionomija u ta dva slovenska književnika bila sasvim različita. Turgenjev je, pokraj sve svoje iskrene samilosti prema ljudskom stradanju, bio u suštini pesimist, dok je Lazarević po svome temperamentu dobroslutnik. Turgenjev je bio snažan realist

koji je, posmatrajući prirodu kroz naočari svojih političkih i filozofskih uvjerenja, prenosio na nju sumorne slike svoje rogjene duše. Lazarević je, kao umjetnik, bio takogje realist; i on je znao da čitaocima potresa živim slikama iz istinskog života; ali su te slike, prolazeći kroz njegovo srce, uzimale oblik onog humanog pieteta koji je sačinjavao jezgru njegove prirode. One „lacrimae rerum“, o kojima govori latinski pjesnik, Lazarević je umio da ih izažimlje kaplju po kaplju iz surove stvarnosti, te da njima prožme sva svoja djela. Njegovi su opisi kadšto ispisana tragedija. On niti je na peru kolorist, kao ponekad Stjepan Mitrov Ljubiša, niti se odlikuje realnom objektivnošću kao Simo Matavulj, niti mu je po čudi onaj prozni lirizam s kojim se tako često sretamo u pripovijetkama Janka M. Veselinovića. Lazarević, u opće, ne voli namještenost; on prosto osjeća. On se, s perom u ruci, razgovara s prirodom, koja mu izlazi voljno u susret i u njegovu zagrljaju postaje sjetna, patetična. Plastično opisivanje, to je za njega samo sredstvo da *simpatično* izrazi stvari koje je uočio; eto u čem je njegova originalnost. Dok se drugi trude da pažnju na sebe privuku živopisnim riječima, da nas očaraju zvučnom frazeologijom, dotle on traži i nalazi u prirodi *emociju*; jer ako je priroda bogata harmonijom i koloritom, ona obiluje i svojstvima osjećajnim, onim nečim što se ne da tačno odrediti, ali što umjetnikovu dušu združuje, tako reći, izjednačava s pejzažom.

Ne znam da li sam se, u ovoj karakteristici Lazarevićeva talenta, podesno izrazio; na svaki način jedno je, čini mi se, kod njega značajno: on je u prirodi našao *emociju*. Smišljeno se nije nikad upuštao u zapletene duševne analize, kao što rade neki psiholozi

„po planu“, niti je u svojim pričama nastojao da čitaoce moralizuje, ali svaka od njih stoji opet zato u službi neke moralne ideje, koja se izvija iz samih dogagjaja. U to ime i u tom je smislu Lazarević srodan sa današnjim francuskim simbolistama, koji, kao što je poznato, stavljaju sebi takogje u zadatak da im djela, ili pojedina lica u njima, zastupaju (simbolišu) neku moralnu ideju i u toj ideji crpu snagu i život. To je, u ostalom, bila uvijek neminovna pogodba za zdravu produkciju književnu; jer umjetnik bez filozofskog osnova nije drugo no prosti zabavljač, koji ne vodi brigu o idealnim ciljevima čovječanstva, već ide prosto za tim da udovolji trenutnim potrebama svoje publike.

U Lazarevićevim pričama filozofski supstrakt teče i struji, kao štedra i blagorodna krv, kroz čitavu radnju. I onda, što njegovom pričanju daje osobitog čara, to je onaj kontrast izmegju realističkog oblika njegove umjetnosti i idealnog pravca njegove filozofije.

Prikazati strastvena kartaša, kojega ta gadna strast dovodi u sukob sa svima supruškim i roditeljskim dužnostima; prikazati ga na rubu propasti, sa svima žalosnim posljedicama što ih za sobom vuče rasulo jedne imućne porodice, koja hrli u sunovrat; sve to naslikati skrupuloznom vjernošću, to je, besumnje, morala biti stvar veoma zanimljiva i za koju se zahtijevao jak pripovjedački talenat. Još samo da je na kraju Mitar — Lazarevićev junak — spržio sam sebi moždane, kao što obično rade propali kockari, pripovijetka *Prvi put s ocem na jutrenje* bila bi, po izvanjskoj sceneriji, ispala još dramatičnija, te bi naturalistička škola danas imala na svom aktivu jedno djelo više. Ali Lazareviću nije samo do toga stalo, da nam pokaže kako stvari u životu najčešće prolaze, već kako bi, po njegovu shvatanju,

trebalo da prolaze. On neće da bude prost opisivač; on je voljan da u nekoj mjeri bude i — duševni staratelj. I stoga njegov propali kartaš, koji je sa ženom i troje nejake djece spao na prosjački štap, u mjesto da sam sebi kidiše, a on dolazi k sebi, te se nakon spasonosne krize okanjuje pasjaluka i prijanja ponovo uz posao, da sebe očuva svome obrazu i ljubavi svoje porodice. A kako se to čudo zbiva? Zbiva se po blagotvornom utjecaju krasne ženske duše, kartaševe žene, koja je svojom primjernom dobrotom i angjeoskom rezignacijom postigla ono što nikad postigla ne bi oporom reakcijom. Mitar je svu božju noć proveo sa svojim prokletim pajtašima, a kad mu pred zoru ode i posljednji dukat, nesretni čovjek, koji nije zao, nego zaveden strašću, pogje krišom pod krov od ambara, te izvadi pištolj da sam sebe usmrti. Ali u isti mah stvori se uza nj Marica, dobra žena njegova, koja ga je iz potaje pazila.

Evo kako nam ovu scenu opisuje Lazarević, koji ovdje pripovijeda direktno, govoreći u prvoj osobi, ili bolje, kazujući riječi u pero Mitrovu sinčiću :

Prenerazi se čovek. Upro pogled u nju, pa bleji.

— Mitre, brate, gospodaru moj, šta si to naumio?

Moj otac uzdrkta. Stoji kao sveća, šupljim pogledom gleda moju majku, a glas mu kao razbijeno zvono :

— Idi, Marice, ostavi me... Ja sam propao!

— Kako si propao, gospodaru, bog s tobom! Što govoriš tako?

— Sve sam dao! — reče on, pa raširi ruke.

— Pa ako si, brate, ti si i stekao!

Moj otac ustuknu jedan korak, pa blene u moju mater.

— Ama sve! — reče on — sve, sve!

— Ako će! — veli moja mati.

— I konja! — reče on.

— Kljusinu! — kaže moja mati.

— I livadu!

— Pustolinu!

On se primače mojoj majci. Gleda je u oči, čisto prožiže. Ali ona kao jedan božji svetac.

— I kuću! — reče on, pa razrogači oči.

— Ako će! — reče moja mati, — da si ti živ i zdrav!

— Marice!

— Mitre!

— Šta ti to veliš, Marice?

— Velim: da bog poživi tebe i onu našu dečicu. Nije nas hranila ni kuća ni livada, nego ti, hranitelju naš! Ne ćemo mi biti ni jedno gladni, dok si ti megj nama!

Moj otac kao da se malo zanese, pa se nasloni laktom na rame materino.

— Marice! — poče on, — zar ti?... — Zagrenu se, pa pokri oči rukom i učuta.

Majka ga uhvati za ruku:

— Kad smo se uzeli, nismo imali ništa osim one ponjave, jedne tepsije i dva-tri korita, a danas, hvala bogu, puna kuća!

Ja vidim kako ispod očinog rukava kanu kap, i blesnu spram mesečine.

— Ta zar si zaboravio na čardak pun šišarke?

— Pun je! — kaže otac glasom mekanim kao svila, a rukav prevuče preko očiju, i spusti ruku.

— Pa šta radi ona moja niska dukata? Što će onaj ležeći novac? Uzmimo ga u trgovinu!

— Uložićemo u žito!

— Pa zar smo mi neki prestari ljudi? Zdravi smo, hvala bogu, a zdrava su nam i dečica. Molićemo se bogu, pa raditi.

— Kao pošteni ljudi!

— Nisi ti neki tunjez, kao što ima ljudi. Ne dam ja samih tvojih ruku za sav kapital Paranosov, pa da je još onoliki!

— Pa ćemo opet steći kuću!

— Izvešćemo našu dečicu na put, — kaže mati.

— Pa me neće mrtvog kleti... Odkad ih nisam video!

— Odi, da ih vidiš! — reče moja mati, pa ga kao neko dete povede za ruku.

Ova je stranica sušto remek-djelo; iz nje se najbolje vidi kakve je vrste ona *tendencija*, koju je u svoje vrijeme Lazareviću u grijeh upisivao jedan domaći kritičar: tendencija koja ne čini nikakvo nasilje umjetničkom djelu, nego se iz njega izvija kao miris iz cvijeta; tendencija koja je u isto doba simbol *dobrote* i *samo-prijedora*, te koja čini čast piscu koji je u svoja djela unosi.

Neće drugačije Lazarević postupiti ni drugom prilikom, naime onda, kad nam u *Školskoj ikoni* živim simbolima stane dokazivati rgjave posljedice lažnog vaspitanja, i kako je nevino seosko dijete u tmurnoj atmosferi varoškoj izloženo opasnosti da se duševno pokvari i okrene stranputice. Tako isto kad nam u pripovijetci *U dobri čas, hajduci!* pokaže sugestivnu moć junaštva na narodnu uobrazilju, a u slici *Sve će to narod pozlatiti* rodoljublje i humanost nepokvarene srpske narodne srčike. To je obični način postupanja ovoga književnika, koji ne piše tek zabave radi, nego i s potajnom željom da svojoj braći koristi, da svoje zemljake, kad ga nestane, ostavi za sobom kud i kamo bolje i čestitije, no što ih je zatekao u životu. A ako ga njegov optimizam u tome možda obmanjuje, ja velim: neka je blagosloven takav optimizam i takova obmana! Pisci koji pred sobom i oko sebe sve mrko vide, ubijaju u nama svako pregalaštvo, te nas ostavljaju pogružene, bez ljubavi i bez nade, pod teškim teretom života. Pa onda, otkud crpu svoju premudrost književnici, koji nam neprestano u svojim djelima i kroz svoja djela propovijedaju ništavost života i svakog ljudskog naprezanja? Ljudsko je srce žedno ideala, pa kad se, gospodo, vaša negativna filozofija ne osniva na čvršćem temelju nego li se osnivaju naše obmane, a vi nam bar ostavite naše obmane!

Vi kažete: „Mi ne znamo ništa, ne vidimo ništa, ne izmišljamo ništa; mi smo u zatvoru u svojoj koži, u pravoj tamnici“ *). E pa dobro: pustite nas da u toj tamnici sanjamo; pustite nas da uz ovoга srpskog pisca, koji je ujedno i čovjek od nauke, kad i kad razgovaramo s nebom; ta istina je živa da se i ono ponekad na nas osmješkujе i našoj sreći raduje. „Dvonožac ga gleda, širi ruke, te mu zvezda peče pod levu sisu, i duša se kao nevidljiv tamjan penje, i vezuje za nebesko kube. Jes', boga mi“ — veli Laza Lazarević.

II.

Snaga ovoga pripovjedača leži, kako se meni čini, još i u tome, što je on, više no ikoji drugi srpski pisac, uvjeren o potrebi da umjetnik, koji nešto stvara, svoju gragju pažljivo bira.

To se jasno vidi po izboru njegovih lica i po ljubaznoj pažnji, s kojom su ista obragjena. Nekima se od njih Lazarević, tako reći, uvukao u kožu. Pogledajte, na primjer, onoga starog popu u *Školskoj ikoni*. Pisac u njemu čisto živi, i kao da od njegovih nedaća trpi. On ga uzastopce prati po ljutom kalvariju, uz koje se starac penje, i kao da u svom rogjenom srcu osjeća njegove bolove. Nije čisto moguće da se čovjek u većoj mjeri s drugim identifikuje, ni da se većma uživi u tugjim nevoljama, nego li je to ovdje učinio Lazarević. Pa se to piščevo simpatisanje s junakom njegove priče

*) Maupassant: *Sur l'eau*.

prianja i za čitaoca, te on mora, ako mu se i neće, da starog sveštenika milostivo prati na mučnome putu. Prolazi dan za danom, dogagjaji se nižu jedan za drugim, i mi se čisto od jada kidamo, gledajući muku onog blagog starca, što se pod kraj života bori sa prilikama i osjećajima za koje nije bio spreman, a koji bi slomili i mnogo jaču volju i snagu, nego li je njegova. Primakne se najzad katastrofa, i mi se od njega rastajemo ožalošćeni, ne znajući upravo da li u taj mah sprovedosmo jedno živo čeljade, ili prosto umjetničku fikciju, koja ne pripada realnom svijetu. Čovjek stane, pa mislima bludi, kao kroza san i javu.

Dodajte tome da je priroda Lazarevića obdarila još jednim svojstvom, koje ćeš rijetko kad naći u pisaca, što o unutrašnjem životu brigu vode, a to je pojmanje svijeta spoljašnjeg. Priroda se u njegovim pričama divno splela sa duševnim životom njegovih junaka. Njegove su deskripcije u isto doba živopisne i skroz prožete emocijom. Kao što je navikao da se uživljuje u unutrašnji život svojih lica, tako se on rado upušta i u osluškivanje života prirodnog. Čujte ga samo kako opisuje ljetnu omarinu:

Jahao sam sâm s pandurom.

Bio je jedan od onih letnih dana, kad si gotov da tražiš, pa da se svagjaš s onim, što je zimus govorio, kako mu je uvek milije i najtoplije leto, nego i najblaža zima. — Peče zvezda — mozak da provri! Sa žita treperi nešto providno i diže se u zrak. Drva spustila lišće i izgledaju kao bolesnik u vrućici, kad ište čašu vode. Stoka izdiše na livadi pod kakvom osamljenom jabukom. Tice nigde jedne za leka. Upravo mi izgleda, cela priroda klonula, obeznanila se, isplazila jezik pa dakće.

Ovo nije, da rečemo, živopis po prirodi: ovo je sušta priroda. I onda još nešto. Šta će piscu one duge,

sitne i suvišne deskripcije, koje zauzimlju toliko prostora, a ovamo čitaocu od njih nikakve koristi? Potezi su u njega kratki, rapidni, ama vrlo zgodno smješteni. Evo kako će vam Lazarević ocrtati sliku Ugričine sinovice u *Hajducima*:

Zdrava, sveža, jedra lepota, sve brekće životom. Krepko staje na zemlju kad hodi, ali na stupaj njene noge ne zatrese se patos ni polica, već joj samo igra meso u grudi. Lako se povija levo i desno, a na legjima, po tankom i zategnutom jelečetu, prave se tamo amo duguljaste bore, kao ono po mleku kad se hvata kajmak.

Navodim ove primjere samo radi ogleda; a, to se već razumije, piščeva snaga nije u tome. Njegovu karakteristiku treba tražiti drugovdje; nju treba tražiti u onome akcentu divne prostote, u onoj nekoj prijaznoj sugestiji koju pisac vrši na čitaoca, uzimljući istinskog učešća u tužnim peripetijama svojih literarnih čeda. Ja čisto ne bih znao na srpskom jeziku naći dirljivije stranice, nego li je, u pripovijetci *Sve će to narod pozlatiti*, stranica u kojoj nam Lazarević opisuje povratak Blagojeva sina, sakatog vojnika, sa bojnoga polja.

Na obali svijet čeka lagju. Zadocnila je, pa se narod razilazi. Ostaju sami kapetan Jeličić i kazandžija Blagoje. Prvi čeka ženu iz Knjaževca, gdje se imala osloboditi bremena, a drugi sina s vojne. To se dogagja za posljednjeg srpsko-turskog rata. Čerkezi su udarili na Knjaževac, pa je kapetan na mucu radi svojih, a Blagojev sin vraća se kući ranjen. Samo ga je tane malo okrzlo, kako odonud piše njegov drug Jole — tako pripovijeda Blagoje kapetanu, u prljavoj mehani kod stanice, i pokazuje mu zamrljano pismo. Nastaje noć. Blagoje razvezao razgovor; govori o svemu i svačemu, pijuckajući rakjju. Pijući tako, čovjek se opije,

„već mu rakija počinjaše curiti na oči“, a on uvijek priča i istrčava da prisluškuje ide li lagja. Lagja dolazi u zoru; kapetan dočeka ženu svoju i još ne vidjeno dijete. Izlazi i sin Blagojev — bez desne noge i lijeve ruke. A otac mu spava u mehani. Kad ga dozvaše i ugleda sina onako unakažena, on tresnu o zemlju. A kad se razabra, on je opet onaj isti dobroćudni Blagoje, pa se tješi i veli: „Sve će to narod pozlatiti“.

Svijet, ganut do suza, dariva vojnika; neko sahat, neko lulu, neko novca, što ko ima. Vojnik zahvaljuje, ali se, zahvaljujući sjeti — da je postao prosjak, te mu grunuše suze; grunuše i ocu. Čitava tragedija.

Ali pustimo njega; pustimo nek nam to ispriča Lazarević:

Narod poče redom spuštati u kapu. Megju putnicima beše i naše braće Rusa, sa onom kako oni vele «širokom naturom». Oni nemilice davaše.

Vojnik se zahvaljivaše neprestano sa: «hvala, braćo», «hvala, braćo», ali mu glas postajalaše sve više i više zagušljiv. Te dve reči počese dobijati odsudan ritam, kao u slepaca na vašaru, i on kao da sad prvi put oseti sa svom snagom nepokolebljivog uverenja, da je bogalj i prosjak. I najzad prosuše se tihe krupne suze, kao majska kiša.

— Gle, gle ti njega! — reče Blagoje. Zbog take sitnice, pa plače! Pa šta mi je to? Jedna noga! Ej, hej! Sve će to opet... Ama je li ti ja kažem, da će to sve narod pozlatiti!

Pa onda u jedared i sam briznu n plač:

— A šta će mi sve ovo?

On baci preda se na zemlju kapu s poklonima, i kao lud pogleda n nebo, kao da odozgo čeka odgovora.

I ovdje možemo stàti; stàti pa se upitati: je li skromno junaštvo opskurnog, gotovo bezimenog vojnika, koji se žrtvuje za otačastvo bez ikakve svoje lične slave,

našlo ikad valjanijeg, uvjerenijeg, zanosnijeg tumača, nego li je u ovom slučaju bio Laza Lazarević? — Mučno, zaista.

III.

U onoj šestopernoj kiti Lazinih pripovijedaka, koje su doslije ujedno sabrane, ima jedna za koju nam se u napomeni kaže, da je prvi put objavljena 1881 ili 1882 god., te da prema tome spada u potonje koje je pisac sastavio. To je pripovijetka *Werther*, koja je, po svome sklopu, više nalik na mali roman. Umjetničke odlike koje Lazarevića krase, nijesu ni u njoj slabije naglašene no u ostalim njegovim pričama, ali ću iskreno reći: ja bih volio da je tu pripovijetku svoju Lazarević napisao u početku svoje literarne karijere, te da bi se ona tako mogla da broji u njegovu književnu prvjenčad. Ovako me ova pripovijetka dovodi nekako u nepriliku i nagoni da jednu svoju izjavu, koju sam učinio u početku, malko poispravim. Sudeći po ovoj noveli, reklo bi se, naime, kao da je Lazarević u potonjoj fazi svoga književnog stvaranja ipak u nekoj mjeri podlegao utjecaju francuskih „naturalista“, premda se to protivilo njegovoj ličnoj ćudi. To se razabire po nekim odveć shematičnim napomenama, u koje se pisac upušta opisujući svoje junake, pa i po samom načinu kojim su ti junaci skrojeni. A već i sam predmet ove priče — satira sentimentalne ljubavi — spada u one stereotipske teme, koje je naturalizam tako rado obragjivao.

Pripovjedaču, kao god i pozorišnom piscu, stoje na raspoloženju dva načina, da bi mogao da proturuje svoje moralne poglede; on to može da čini ličnim, ili bez svoga ličnog učešća u debati. U prvom slučaju pisac udešava svoje osobe na način, kako će jedna zastupati slabosti ili poroke, koje je voljan da žigoše, a druga oličavati antitezu, ili ti naličje tih mana. No, postupajući tako, pisac polaže na jednu stranu svu težinu svoje rječitosti, uznosi suviše jedno od svojih lica, a umanjuje, ili ponizuje drugo. To je, čini mi se, bila pogreška škole Zoline, koja je preko mjere slavila život materijalni, na štetu čovjekovih aspiracija idealnih.

Ne kažem opet zato da je „wertherizam“ za hvatljive; ali mi se nekud čini e je ona Lazarevićeva persiflaža Jankove „nematerijalne“ ljubavi ipak malko pretjerana, te da je onaj gosp. Mladen, u svojim dedukcijama, čovjek suviše apodiktičan. A takav nam (pa čak, ako se hoće, i malko zloban) izgleda i sam pisac, kad svome romantičnom junaku zamjera što je pred spomenikom poginulih Srb-junaka kleknuo, prekrstio se i poljubio zemlju. To, doduše, ne čine pozitivni ljudi, ali čini kadšto ona blažena poezija, oni nesebični nagoni dvadesete godine ljudskog vijeka!

Drugi način pripovijedanja, t. j. način objektivni, ima za se tu dobru stranu, što se u tom slučaju pisac povlači sasvim na stranu, i s jednakom ljubavlju obragjuje sva svoja lica, iznosi na vidik njihove vrline i njihove poroke, slabije i jače strane njihovih pogleda, te smo mi, čitaoci, više puta u dvoumici, da li da izvjesno lice sasvim osudimo, ili drugo sasvim zavolimo; i interesovanje se u nama razvija i jača, upravo radi toga konflikta u idejama. Što se mene tiče, ja sam lično za ovaj potonji način literarne obrade, koji mi se čini bliži samom

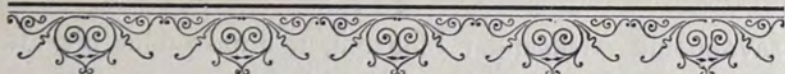
životu, u kom je istina uvijek zastrta lakim slojem magle, i gdje je zlo uvijek pomiješano s dobrim i podjednako razdijeljeno po svima taborima. Stoga ja ovome *Wertheru* pretpostavljam ostale pripovijetke L. K. Lazarevića, koji se u njima držao mnogo šireg i humanijeg pravca, i koje svakako odgovaraju mnogo bolje njegovom temperamentu, a pogotovo njegovoj blagoj filozofiji, koja ne hoće da bude nikome maćeha, već svima milostiva i inteligentna majka: *tout comprendre, c'est tout pardonner*.

Lazarevića, kao umjetnika, preporučuje potomstvu krasan stil, kojega svuda podržava pravilan, a ponekad i raskošno bogat jezik i živopisna fraza. No koliko god te tehničke odlike bile znamenite, one su opet podložne neminovnoj akciji vremena, koje sve ruši i iznova gradi. Samo jedno nikad ne mijenja: ljudska trošnost i ljudsko stradanje, za koje je ovaj srpski pisac, kao što smo vidjeli, imao toliko ljubavi. A već znamo: gdje nema ljubavi, tu je i genijalan čovjek, ma koliko velik izgledao, djelimice sakat; naprotiv, kad ga podržava ljubav, tad je i genij jači i nesravnjivo plodniji. Prijaznost je, u ostalom, biljeg po kom se raspoznaju ljudi koji su pozvani da prednjače toliko u vještini, kojom se ljudi slikaju perom, koliko u vještini, kojom se ljudi predvode mišicom. Čovjek može kadšto da u svijetu uspije i preziranjem; ali su to rijetki slučajevi i jalovi uspjesi; bolji su i dužega vijeka uspjesi što ih postizava ljubav, jer se ona neprestano preobražava i pomlagjuje. Prezirati ne možemo, inače, nego tek izvjestan broj stvari, dok carstvo ljubavi ne poznaje granicâ: ona može da se primjenjuje čak i na one stvari, koje se ragjaju iz ljudskog prezrenja, iz ljudske mržnje. Eto sa šta su pisci, koji se na nju oslanjaju i u njoj svoju snagu traže, u istini jaki.

(„Brankovo Kolo“ 1895).

Nikola Tommaseo

(prema Srpstvu i Slovenstvu)

Dalmacija koja je u povjesnicu rimskoga carstva svojim „ilirskim“ dlijetom urezala svijetlo ime ćesara Dioklecijana, i koja je Kršćanstvu darovala jednog velikog svetitelja i jednog ćuvenog papu, odnjihala je u početku prošloga vijeka Italiji i kulturnom svijetu jednog velikog književnika, koji je ujedno bio i veliki rodoljub. Nikola Tommaseo vezao je, doista, svoje ime ne samo za literarni pokret obnovljene Italije, već je on zauzeo istaknuto mjesto i među osnivaćima italijanske slobode i narodnog jedinstva. Ćovjek posvećen nauci i prilježnom radu, doprinio je ovaj vrli Dalmatinac umnom i moralnom odgoju više naraštaja modernih Italijana, koji su mu se listom divili i njegove mudre knjige ćitali. Fiorencija — njegova druga otadžbina — sahranila ga je mrtva pokraj svojih najboljih sinova; Venecija — za ćiju se slobodu on junaćki borio i u tavnici ćamio — podigla mu je spomenik u svome ubavom krilu; cijela Italija — od Alpā do Sicilije — proslavila je 9 oktobra 1902 prvu stogodišnjicu njegova rođenja.

Pa ipak ne bi se moglo kazati da je Tommaseo, u Italiji, bio mnogo popularan i da je uživao onu opću i neospornu simpatiju, ono neogranićeno, plebiscitarno poštovanje, koje je, primjera radi, uživao njegov veliki

savremenik Aleksandar Manzoni, a u naše dane pjesnik Carducci. Biće da je tome donekle bila uzrokom stroga ortodoksija Tommaseovih religioznih ideja i ukočenost njegove filozofije; ali bi se po mnogim biljezima moglo reći da je njegovoj većoj popularnosti dosta smetalo i to, što je Tommaseo bio porijeklom Sloven i što je on to svoje „slovenstvo“ ne samo priznavao, nego ga čak isticao s ponosom. Italijanci su se, doduše, njime ponosili i on im je zbilja na diku služio; ali, badava, oni kao da u njemu uvijek nazirahu polatinjenog „llira“, genijalnog varvarina, koji ih je u mnogom čemu nadmudrio, no koji je opet zato ostao — varvarin.

Uočena s te strane, Tommaseova bi ličnost mogla da pruži literarnom istoričaru zanimljiv predmet za proučavanje. Ali bi za takovu studiju trebalo imati pri ruci mnogo više gragje nego li je, pri poznatoj rastrkanosti i rijetkosti njegovih spisa, to danas moguće. Stoga će ovim redovima biti zadatak da u tom pravcu istaknu gdje koju značajnu crtu, koja bi mogla da obilježi „varvarsku“ ćud glasovitog i za naš narod toliko zaslužnog pisca *Iskricâ*.

I.

Tommaseo je rođen u onom starolikom i živopisnom Šibeniku, vajakadašnjem leglu probranih umnika, u kom se — kao što zgodno veli Simo Matavulj — „nije nikad istražio soj starijih Uskoka, koji ispuniše silno vrijeme svojim junačkim djelima“. Rodio se dana 9 oktobra 1802 godine, a to je što i reći, u sami

razdanak minulog vijeka, ili — kao što je njegov čuveni vrsnik Viktor Hugo pjesničkim izrazom za sebe kazao — kad je XIX vijek imao tek dvije godine: *ce siècle avait deux ans*. No sličnost nije samo u tome, što su ta dva velika čovjeka iste godine na svijet došla; oni su, u svome djetinjstvu, preko mora i planina, mogli da jedan drugome ruku pruže i kao gragjani jedne te iste države, ili kao podanici onog moćnog gospodara, koji se u taj mah spremaše da svoju vojvodsku sablju okiti lovorom, što će ga uzabrati na bojnom polju kod Austerlica ¹⁾.

Dalmacija je u to doba potpadala vladavini francuskoj, onoj sa mnogog pogleda dobrodošloj i blagotvornoj vladavini, koja u Primorju za kratko vrijeme zamijeni stoljetno gospodstvo krilatoga lava mletačkoga. U kakvome stanju Francuzi zatekoše Dalmaciju u materijalnom pogledu, to je majstorski prikazao čuveni Napoleonov namjesnik u Zadru, „proveditur“ Dandolo; ali o tome, kako nas je pobjedonosna francuska vojska, koja se bijaše digla da narode budi iz mrtvila, zatekla u pogledu narodnosnom, o tome nema nigdje potanjeg izvještaja, no nije mučno zamisliti naše tadašnje stanje, ako se uzme na um da u to doba ne bješe u pokrajini ni jedne škole u narodnom jeziku i da se većina starosjedilaca (tadašnja gragjanska ruka, tako zvana „inteligencija“) prezivaše imenima mahom potalijančenim, a već se razumije da je govoriti narodnim jezikom u boljemu društvu bila stvar veoma zazorna. Poznato je kako se pod mletačkom vladavinom naši stari Vrančiči

¹⁾ Najveća je pak sličnost izmeđ njih u tome, što su obojica bili demokrati, što su oba okusila gorki hljeb progonstva, i što su, pokraj pjesničke slave svoje, na glasu ostali i kao rječiti protivnici smrtne kazni.

i Divnići pretvoriše u Veranzie i Difnike. Tommaseo sam dopušta da je i njegovo porodičko ime vrlo lako od Tomašića moglo prijeći na današnji oblik Tommaseo, premda se, po njegovu sugjenju, to moralo zbiti vrlo davno, jer u domaćim ispravama on ne mogaše da nagje za to nikakve potvrde. Kako mu drago, vaspitanje gragjanske ruke u Dalmaciji bijaše, prvih godina prošloga vijeka, skroz italijansko, te je, razumije se, i Tommaseo morao prvu pouku na tom jeziku da primi. Mnogo godina kasnije, kad je pisac *Iskrice*, kao već oglašeni književnik italijanski, jednom svrnuo u zavičaj¹⁾, te po napatku zemljaka svog Špira Popovića stao da izučava jezik srpski i prikuplja narodne pjesme, on u duši svojoj osjeti živo nepravdu što se tad činila narodnom jeziku i narodnoj prosvjeti, te oštrim riječima osudi nehatost „učenih ljudi“ koji „štiju knjige u drugim jezicima, u tugjim jezicima pišu, inostranske povijesti ljube i hvale“, dok im je „domovina njihova dalja od srca, nego li arapska ili babilonska“²⁾.

No u mlado doba Tommaseovo ne samo da zemaljska uprava ne vogjaše brige o vaspitanju naroda na podlozi nacionalnoj, nego je ona slabo marila i za narodnu (javnu) prosvjetu u opće. Mletačka vlada nastojalaše da u svojim primorskim podanicima podjaruje urogjeno im junaštvo na oružju i da u njima podstiče gragjansku sujetu odlikama i titulama, ali za razvijanje njihovih plemenskih osobina ona ne imagjaše nikakva smisla. U cijeloj zagorskoj Dalmaciji ne bijaše do na osvit 1806 godine ni jedne javne škole. Francuska vlada otvori u samom početku svoje vladavine do

¹⁾ Oko 1839 god.

²⁾ *Iskrice*, XVII.

trijestak osnovnih škola i sedam srednjih, u kojima su učitelji, pripadom, tumačili i Napoleonov zakonik, pa čak i popularnu medicinu. U samome Šibeniku otvoriše Francuzi 1806 god. neku vrstu gimnazije, u kojoj je 1809 god. bilo upisano 106 gjaka; ali se u njoj predavahu samo predmeti škola osnovnih i k tome ponešto latinske gramatike. To učini te i mali Tommaseo, kao većina tadašnjih učenika gragjanske ruke, bude poslan da dovrši retoriku i filozofiju u duhovnom seminaru spljetskom, koji je u to doba bio glavni rasadnik dalmatinskih svenaučičtara, što se obično školovahu u Padovi.

Ljude našeg jezika neće valjada mnogo zanimati da doznadu kojim je putovima Nikola Tommaseo, kao italijanski književnik, do svog velikog imena došao; to je megjutim dosta opširno ispričao srpski književnik i Tommaseov sugragjanin Danilo Petranović, u predgovoru k biogradskom izdanju *Iskricâ*, što ga je 1898 godine objavila Srpska Književna Zadruga. Naprotiv, svakom će čitaocu naše krvi, rekao bih, milo biti da što god više čuje o tome kako je i kada vrli Šibenčanin, u svoje zrelije dane, čuo „vilu slovinsku gdi govori znamenitim glasom duši *njegovoj*“ *).

Vraćajući se god. 1839 — dakle u svojoj 37 godini — drugim navratkom u rođeno gnijezdo, zateći će Tommaseo u njemu svoga mlagjeg od sebe prijatelja Špira Popovića, dosta dobrog za ona vremena poznavao srpskog jezika, koji je kao Srbin i srpski publicist dobro poznavao plemenski duh i ostale osobine našega naroda. Po naputku Popovićevu i njegovom ličnom pomoću, začu Tommaseo da uči srpski jezik i da svojski

*) *Iskrice* I.

čita zbornike Vukove, zatim da i sam prikuplja razne narodne pjesme, kojih se još kao dijete bijaše naslušao u samom Šibeniku. Tommaseo s blagodarnošću spominje u svom srpskom djelcetu ime Špira Popovića, koji njemu, čovjeku već sredovječnu, izmami prvi na usta maternji jezik. „Ako ja — veli — oko polovice moga života počimljem izuštati riječi moje materinske, tebi sam, Špiro, dužan, a radujem se da sam tebi, jer srce imaš pučko i u kreposti tiho“ *).

Pod utjecajem toga čestitog Srbina, koji mu je ujedno bio i podstrekač i pouzdani vodič, počinje Tommaseo da proučava narodne umotvorine i da proniče još dublje u dušu narodnu. Čuvena knjiga Ami Bouéa *O Turskoj Evropi*, koja je 1840 god. objavljena i u kojoj se s tolikom ljubavlju govori o srpskom narodu, morala je takogje znatno doprinijeti da se Tommaseo, filolog i folklorist, zainteresuje za jezik i umotvorine svojega naroda. On će od toga časa sistematski ustajati protiv svakog onog koji se u dalmatinskoj, italijanskoj ili francuskoj štampi, bude usudio da bagateliše, ili čak da ismijava neuke „Ilire“, jal' uopće Slovene. Tako će on ostrim riječima žigosati zadarskog grofa i poznatog dalmatinskog pisca Kreljanovića, kojemu se pod kraj osamnaestog vijeka, uoči same propasti Markove republike, bijaše prohtjelo da u jednoj pozorišnoj radnji vrlo sumnjive vrijednosti izloži ruglu prostodušnost svojih bijednih zemljaka. Tako će se isto drugom prilikom, god. 1853, čisto „uskočkim“ gnjevom oboriti na nekog Italijanca koji, pišući o Slovenima, bijaše ih nazvao „mekom i ropskom pasminom“. Tom će prilikom Tommaseo napisati ove znamenite i pune plemenskog ponosa riječi:

*) *Iskrice* II.

„... Poljska je spasla Evropu od turske najezde; vjersko-socijalni pokret započeo je u Češkoj prije nego li u Njemačkoj; Srbija se oslobodila od turskoga jarma prije Grčke i bez ičije pomoći; jedan je Slovenin osnovao u San-Marinu jedinu republiku, koja i danas još postoji¹⁾; Dubrovnik je odnjegovao tri razne literature (latinsku, italijansku i srpsku), sve tri samostalnije od italijanske, a dao je Italiji Boškovića i Baljiva; Dalmacija je Kršćanstvu odnjivila Svetog Jeronima, a čovječanstvu Marka Pola, koji je Kolumbu utro putove morske; Slovenin Kopernik raskrio je Galileju nebeske prostore... Italija bi, u slučaju rata, pametno uradila da primi nešto od „mekušta“ i „ropske“ muževnosti Slovenâ, kojima su zapamtili vrijednost i Turci i Napoleon Veliki... Slovene čeka velika budućnost... Ako ih stara Evropa ne zavede i ne iskvari, oni će jamačno obnoviti nju“²⁾).

U svojim etnografskim spisima, a naročito u svojoj jezgrovitoj studiji *O Korzici, Jonskim otocima i Dalmaciji*, ističe Tommaseo s ponosom značajne strane slovenske istorije i slovenskog karaktera, proričući slovenskom plemenu najljepšu budućnost. No kao da su mu opet najbliži Srbi, a najobičnija njihova istorija, jer nju i njih u svojim navodima i uporegjenjima najčešće spominje. U jednom znamenitom članku svom o Napoleonu

¹⁾ Marin iz Raba, isposnik dalmatinski iz IV. vijeka, sahranjen je na brdu Titanu (Monte Titano) kod varoši Rimini, na zapadnoj obali Jadrana, gdje je kao božji ugodnik i preminuo. Oko njegova groba podiгоše njegovi poklonici naseobinu, iz koje se s vremenom razvila današnja varoš i slobodna državica Sv. Marina.

²⁾ *Il secondo esilio. Scritti di Niccolò Tommaseo*. Vol. primo. Milano. Francesco Sanvito, 1862. Str. 236—237.

i Dioklecijanu, pošto je — prema ondašnjem mišljenju — naglasio dalmatinsko porijeklo ovog rimskog ćesara, tumači nam Tommaseo njegovu veliku ljubav, ili upravo strast, da podiže javne gragjevine po svojoj imperiji time, što je Dioklecijan bio rodom Sloven. „Slovenima je, veli, ljubav za zidanje već u krvi. O Urošu, srpskom kralju iz trinaestog vijeka, priča istorija kako je za četrdeset i dvije godine svoga vladanja podigao mnoštvo crkava i bolnica: i u Jerusalimu i na Sinaju i po drugim krajevima na suhu i po otocima. Dioklecijan je Sloven bio i po tome“¹⁾).

Ovdje riječ „Sloven“ znači očevidno „Srbin“, jer, kao što ćemo docnije vidjeti, kad god Tommaseo, govoreći o Dalmaciji, upotrebljava riječ *Sloven* ili *Ilir*, to je za njega u etnografskom značenju jedno isto što i Srbin. A da su ti izrazi za njega sinonimi, kaže nam i drugo mjesto u pomenutom članku, gdje pisac navodi Dioklecijanovo mišljenje o tome, kako je mučno vladati, kad vladalac živi povučen u svome dvoru, a megjutim ljudi oko njega sklapaju urote i nastoje da mu zataje istinu. U tom je slučaju, po Dioklecijanovim riječima, vladalac rob. Tommaseo na ovoj tački zastaje i udara glasom na riječi: *urote* i *rob*. „To su, veli, krupni izrazi, po kojima ćeš odmah raspoznati žilavi stil popa Jeronima“²⁾ i jačinu srpskih narodnih pjesama, tog čuda ne samo pjesničkog, nego i stilističkog“.

Nek čitalac pripazi na ove potonje riječi; u njima je jezgra apologije koju će Tommaseo, u svojoj stručnoj

¹⁾ *Storia civile nella letteraria, studii di Niccolò Tommaseo*. Roma, Ermanno Loescher, 1872. Str. 456.

²⁾ Sveti Jeronim, čuveni bogoslov i prvak latinske crkve, rođen je u prvoj polovini IV. vijeka u Štridonu, gradiću rimske Dalmacije, koji kao da je ležao u današnjoj krajini Kninskoj.

raspravi *Canti del popolo serbo e dalmata*, napisati srpskome plemenu i srpskoj poeziji. U starijim srpskim narodnim pjesmama (koje se, po njegovu tvrgjenju, pjevaju najviše u Srbiji i u Dalmaciji) nalazi on najljepše i najznamenitije tragove eposa; takove, naime, kakvim nema ravnih ni na kojem drugom jeziku. Po njemu je dalmatinsko zagorje daleko „omirskije“ i od samih ostrva Jonskih. Stoga će on sa svom silom svoga uvjerenja odvrćati Hrvata Kukuljevića od ugledanja u dramske tipove byronske. „Ako vam je, veli, do nadahnuća sa strane, a vi se obazrite na narodne pjesme naše, koje su poneki put savršeni dramati; obazrite se na istoriju Nemanjića i na podvige Marka našeg; naći ćete primjera plemenite bijede, muške srčanosti i bratske odanosti. I držite se uvijek stiha narodnog, slobodna od rime, koja je tugji iznalazak, neprikladan za naš jezik. Ona može samo da ga oslabi i napravi brbljavim“^{*)}.

Što se dakle pjesničke gragje tiče, Tommaseo upire prstom u srpsku narodnu istoriju; a u koliko je riječ o obliku, on pjesnike upućuje na umotvorine samog naroda, onoga naroda, iz kojega je i sam ponikao i iz kojega, po njegovoj krilatoj riječi, izvire svaka ljepota „kao hljeb iz zemlje“.

II.

Nema primjera u svjetskoj književnosti da se poezija „prostih ljudi“ brže proslavila u obrazovanom svijetu

^{*)} *Dizionario Estetico di Niccolò Tommaseo*. Parte moderna. Milano, Giuseppe Reina, 1853. Str. 157.

i stekla simpatije intelektualnih ljudi, kao poezija naroda srpskoga. Poznato je kako su odmah u početku Vukova rada pojedine pjesme naše prevogjene na italijanski i njemački jezik; ali nakon objavljenja drugog izdanja *Narodnih Pjesama*, ne ostade gotovo nijedna veća književnost bez prijevoda znatnijih sastava toga Vukovog zbornika. Rusi, Nijemci, Francuzi i Englezi zadiviše im se i nagjoše u njima neslućenih literarnih i etičkih ljepota. U Italiji je njihov prvi glasnik i oduševljeni prevodilac bio Nikola Tommaseo, koji 1841 god., uza svoje čuvene zbirke pjesama sa otoka Korzike i sa Jonskih ostrva, izdade i jednu odabranu kitu *Pjesama ilirskih*. Što ih izdavalac tako nazva, tome treba razlog tražiti u tadašnjoj zbrkanosti etničkih pojmova, a najviše u tome, sto je Tommaseo pod zajedničkim ilirskim nazivom htio da obuhvati, osim stare i nove Srbije i Bosne s Dalmacijom i Hrvatskom, sav narod koji „ilirski“ govori i koji je te pjesme spjevao. Ali u dugom i učenom kritičko-estetičkom uvodu svom kaže prevodilac izrijekom da se te pjesme, po pravom imenu i izvoru njihovu, treba da nazovu srpskima, jer da su one zaista srpske. Da bi pak sadržina prevedenih pjesama, koje govore o srpskim vladarima i o boju kosovskom, bila Italijancima jasnija, on im priča sve važnije dogagjaje iz srpske istorije, govori o Nemanjićima, o caru Lazaru i t. d., opisuje boj na Kosovu i kaže kako su Srbi u svoju poeziju, kao u amanetni kovčeg, položili sva svoja nadanja.

Što je god Tommaseo u tome uvodu svom kazao, kao i njegova tumačenja o pojedinim stihovima, sve je to bio plod lične studije, poduprte žarkom ljubavlju k pjesmi i jeziku narodnom. Iz njegova je komentara Italija prvi put čula za epsku genijalnost srpskoga na-

roda i za visoki stupanj savršenstva, do kog može da se razvije epopeja u narodu prostom. Kasnije je Tommaseo ovu vrsnu raspravu svoju kud i kamo preradio i tako preragjenu ponovo izdao pod natpisom *Dei canti del popolo serbo e dalmata*. Djelce to, štampano 1847 god. u Trstu *), obuhvata svega četrdeset stranica u osmini, ali ga treba smatrati kao pravo remek-djelo filozofske i estetičke kritike, osnovane na opažanjima etnografskim i etnologijskim. Tako što mogao je da napiše samo jedan veliki filolog, koji je u isto doba bio i veliki patriot i znameniti pjesnik. Što je tamo kazano o domaćim vrlinama srpskoga naroda, o Srbinovu ponosu i gostoprимstvu, o njegovoj istrajnosti u svakoj viteškoj mucij; zatim krasne riječi koje se tu namjenjuju srpskoj materi; divna apoteoza Marka Kraljevića koji, kao oličenje srpskoga junaka iz doba viteškoga, ostavlja za sobom čak i samog Homerovog Ahila — sve to skupa čini e je ovaj Tommaseov spis najljepše svjedočanstvo vrjednoće i blagorodstva, koje je dosle Srbinu izdano. A da naše riječi nijesu nipošto pretjerane, nek služi dokazom ova stranica u kojoj je lapidarnim stilom ocrтана viteška borba pobunjene Šumadije u početku prošloga vijeka:

„Ne da se poreći da je Srbija, — koja je bila okružena mnogo većim teškoćama i mnogo jačim opasnostima nego li posestrima joj Grčka — ne da se poreći da je Srbija, i ako možda manje naviknuta udarcima turskoga paloša no što bješe Grčka sa svojim Kleftama: ipak u početku ovoga vijeka svijet zadivila ustajući, prva na Balkanu, da se bori u sveto ime otadžbine „za krst časni i slobodu zlatnu“, a u slavu Boga i roda svog! Ali nevoljna Srbija ne imagjaše nikoga na svojoj

*) V. Knjigu: *Intorno a cose dalmatiche e triestine, scritti di N. Tommaseo*. Trieste, J. Parsch & C., 1847.

strani, da po svijetu telali njezine patnje i muku vitešku; ne imagaše ona ni trgovačkog brodovlja po sinjemu moru, ni sinova trgovaca i književnika da je, rastureni po cijeloj Evropi, pred svijetom brane i veličaju; niti je po njoj bilo onih prijaznih putnika i hadžija, koji proklinjahu nemilo robovanje i u zvijezde dizahu svaki, ma i najmanji, primjer grčkoga junaštva. Ne imagaše tužna Srbija ni Homera ni Sofokla, tih proslavljenih imena, kojima je danas otadžbina čitav svijet; ne imagaše ona onih umjetničkih spomenika i onih velikih tradicija, kojima se blagodarno klanja cijelo ljudstvo, i to u takoj mjeri, da se megu sjevernim narodima mnogo više puta u godini spominje ime Atine, nego li se sunce javlja na zreniku. Ali ti, Srbije tužni, nijesi za sobom imao do li nejasnu uspomenu na minula davna vremena, a pred sobom još nejasniju sliku jedne daleke budućnosti; imao si samo svoje gore i svoj džeferdar, svoju dobrotu i svoju hrabrost, imao si Boga i Marka. E pa da ste blagosloveni, o vi neznani borci, da si blagoslovena ti, bezimena sirotinjo, koja si se u mucu borila za svetu otadžbinu! Neka je blagoslovena krv koju proliste za daleku unučad i braću svoju! Malo će vaših imena zabilježiti istorija; a koliko ih zabilježi, biće samo gola imena, jer su tragovi vaših podviga iščezli zajedno sa lišćem domaćih gora, tako da od uspomene na vaš zemni život ostaju samo podrtine, nalik na rastrganu lješinu, koju ne može da prepozna ni oko rođenog brata. Ali će se mnogo bolje od imenâ sačuvati, ako jaki Bog da, u vašim sinovima predanje o vašem junaštvu; ono će se sačuvati poput vazduha, kojim je čovjek sa sviju strana obujmljen, pa ako mu i ne vidi oblika, on opet zato u njemu diše. A ako ne na razvalinama ovoga svijeta, koje će u bestrv raznijeti vihor stoljećâ, a ono će se vaša imena, vaša djela i najsitnije misli vaše, vječno blistati u carstvu nebeskom!“

Divne, plemenite riječi, koje odaju u piscu divna i plemenita borca i mučenika za oslobogjenje podjarmljene Venecije; onog Nikolu Tommasea koji je svoju žarku ljubav za slobodu i nauku ispaštio sa nekoliko godina zatočenja i dvadeset godina očinjeg mraka*),

*) Kao što je poznato, T. je umro slijep.

te koji često govoraše da je njegova otadžbina svuda gdje ima ljudi koji stradaju, i da je Bog potlačenih ljudi, Bog kojemu se on moli.

Proučavajući narodnu ćud u skrovitim korijenima njegova jezika i u suštini njegove poezije; sudeći po otpornoj snazi našega naroda i njegovoj živoj nacionalnoj svijesti, očuvanoj u petstogodišnjem ropstvu, Tommaseo stade s pravom da polaže velike nade u blagotvornu akciju preporogjene Srbije, kojoj on na jugu namjenjivaše onu istu kulturnu misiju, koju je na zapadu, prema tadašnjim svojim nazorima, slobodnjačka Evropa namjenjivala Poljskoj. Što li je pak njegova uža otadžbina (Dalmacija) imala da bude, čemu da li se nada od „uskrsle Srbije“, to je on najbolje iskazao u svojoj pjesmi *Alla Dalmazia*, koja je objavljena poslije njegove smrti i iz koje ćemo ovdje navesti nekoliko ulomaka u italijanskom originalu. U toj divnoj i značajnoj pjesmi Tommaseo, izmegju ostaloga, kaže svojoj u istini nesrećnoj otadžbini ovo:

Spregio o pietate alle superbe genti,
 O poveretta mia, suona il tuo nome.
 Siccome il braccio che, da corpo vivo,
 Mezzo reciso, dolorosa noia,
 Spenzola, in te così la vita altrui
 Scarsa, o Dalmazia, e con dolor s'infonde.
 Serbica e Turca, ed Itala e Francese,
 Nè ben d'altrui, nè tua ben fosti mai:
 Patria viva non ha chi di te nacque.

.
 Nè più tra 'l monte e il mar povero lembo
 Di terra e poche ignude isole sparte,
 O patria mia, sarai; ma la rinata
 Serbia (guerriera mano, e mite spirto)
 E quanti campi, all'italo sorriso
 Nati, impaluda l'ottoman letargo

Teco una vita ed un voler faranno,
 E darann' entro alle tue vene stanche
 Vigor novello. E tu, porgendo fida
 La destra a Italia, ad Ellade la manca,
 In sacre le unirai danze ed amplessi.

.
 Chè in te, seconda Italia, Iddio compose,
 Serbica stirpe, delle umane forme
 E degli affetti le diverse tempre,
 E mise in armonia gl' impeti e il senno:
 Lingua ti diè di giovanili ardori,
 Che in quante Europa suoni, orma maggiore
 Tien delle forti età quand' era il mondo
 Bambino al dubbio e nell' amor gigante *).

Nažalost, proročanstvo pjesnikovo još je daleko od toga da se obistini! Uskrsla Srbija mnogo još treba da postigne, pa da se pjesnikova želja ispuni. Njena „čila mišica“ (*guerriera mano*) nije, doduše, u pola

*) U prijevodu bi ovi stihovi glasili: «Oholi svijet, jedna zemljo moja, ili te prezire, ili te žali. Kao što salomljena mišica malaksalo visi s trupa, tako, Dalmacijo moja, tugji život s teškim naporom kroza te struji. Ti bješe srpska, turska, italijanska, pa čak i francuska, al' još nikada ni posve svoja, ni posve tugja: živog otačastva nema ko se u tvom krilu rodi! — — — Tada nećeš više, domovino moja, biti vajna gruda zemlje izmegju mora i planine, sa nizom golih ostrva rasturenih po pučini uskrsla Srbija (u kojoj vlada pitomi duh i čila mišica) i koliko je god zemalja što se u osmanskoj baruštini dave, a treba da ih ozari luča prosvjete italijanske, sve će to zajedno s tobom da oživi i samosvojno postane. A ti češ, rukujući se na jednoj strani s Italijom, a na drugoj s Heladom, spojiti te dvije zemlje čvrstom vezom ljubavi. — — — Jer nam je u tebi, srpski rode, Bog dao novu Italiju, složivši u tebi najljepše urneke ljudskog soja i ljudskih vrlina, i snabdjevši te pregalačkim jezikom, koji kao da se zaodio odlikama onih muških vremena, kad je svijet još zazirao od nevjere i znao da ljubi divovski».

vijeka državne neodvisnosti mogla da stvori čudesâ; ali je mnogo, vrlo mnogo onog „pitomog duha“ (*mite spirto*) o kojemu govori pjesnik, utrošeno u jalovu unutrašnju borbu, koja je Srpstvu uništila mnogu nadu i spremila mnoga razočaranja... *).

Ipak mi, na ovoj „vajnoj grudi zemlje izmegju mora i planine“, ne očajavamo s toga, i uvijek s pjesnikom držimo da srpska krv nije uzalud prolivena po junačkoj Šumadiji, i da će se na Vračaru — Savinom žrtveniku — prije ili poslije zapaliti ona prosvjetna zublja, koja će nam rasvijetliti putove budućnosti.

*) Kad sam, u januaru 1904, ove redove pisao, Srbija se nalazila pred onim sudbonosnim dogagjajem koji je naglo rinuo s prijestola i sa zemlje zbrisao izrogjenu dinastiju Obrenovića. Nakon toga znamenitog dogagjaja, Srbija je pod mudrom vladom svoga novog kralja srećno savladala unutrašnje trzavice i, podigavši se iz svoje moralne poništenosti, otišla putem ozbiljnog rada i nacionalnog pribiranja. Pod vodstvom ponajboljih svojih sinova, ona je u malo godina uspjela da iskrči put kojim je pozvana bila da kroči po svojoj istorijskoj sudbini, i kojemu je konačna meta: narodno oslobogjenje. Svijetli dani, koje smo istom doživljeli, kažu nam najbolje kakav je kolosalan preobrat u Srbiji izvršen. Ova je ponosna zemlja naša u zadnjem ratu sjajno pokazala što može jedan narod, koji se riješio da mre za slobodu. I ljudi pismeni, i onaj divni srpski prostak, kojega Tommaseo tako rado uznosi, zadivili su svijet svojim junaštvom i svojim požrtvovanjem. Cijela zemlja, od kralja do težaka, svi se izgledno odazvaše i izvršiše svoju dužnost prema rodu i cijelom Slovenstvu. I svijet je — iznenagjen — mogao još jednom da vidi što je u stanju da učini narod koji je ponikao iz borbe za slobodu, i kojemu će, akobogda, sugjeno biti da podigne i dovrši onu čvrstu i blistavu zgradu, kojoj je Crni Gjorgje udario osnove i koja se zove: vaskrsenje i preporogjenje srpskoga naroda.

M. C.

III.

U drugoj knjizi *Estetičkog Rječnika*, koji je štampan u Milanu 1853 god. i u kojemu je Tommaseo, kao što sâm veli, „sabradio suštinu iz preko pedeset svojih štampanih radova“, ima jedan opširan članak kojemu je natpis: *O mudrosti skrivenoj u korijenima jezika ilirskog*. U tome je članku Tommaseo iznizao svoje misli o srpskom jeziku, za koji veli da je snažniji od italijanskoga i od latinskoga, i da se po bogastvu može da omjeri s grčkim. Idući za stopama velikog italijanskog filozofa Vika *), koji izvogjaše svoje poglede o mudrosti starih Italijana iz korijena latinskog jezika, on u ovom proučavanju svom ističe duševnu ljepotu i moralnu snagu srpskoga naroda, koji je — i po broju svome i po važnosti zemalja u kojima živi — pozvan da na svjetskoj pozornici odigra veliku ulogu. „Trudeći se da pokažem mudrost skrivenu u korijenima ilirskog jezika, kojemu je glavno leglo bila slobodna Srbija, voljan sam ne samo da odužim sveti dug prema svojoj otadžbini i jeziku kojim je govorila moja mati, nego i da ujedno potvrdim istinu koju je izrekao jedan veliki filozof, te da obratim pažnju Italijanâ na novu jednu vrstu ozbiljnih i zanimljivih studija, i pokažem drevno srodstvo plemenâ koja su se do otoič jedva po imenu poznavala, ili se poznavala samo zato, da bi jedno drugo mrzilo, ili još gore, preziralo“.

*) Giambattista Vico, 1668—1743.

I vrli pisac koji ovako započinje prvi dio svojega članka, nastavlja dalje svoje proučavanje, dovodeći porijeklo današnjih balkanskih Slovena (po ondašnjem neispravnom mišljenju) od starih Tračana i Ilira, u čijim zemljama naše pleme i danas živi. Ističući važnost Slovenstva u modernoj istoriji, pisac spominje kako je Poljska spasla Evropu od Turaka, a Češka pretekla u kulturi današnju Njemačku. Sloven je, veli, bio Kopernik, kao što je možda slovenske krvi i Marko Polo, šibenčanin porijeklom, koji je Kolumbu pokazao putove Novog Svijeta. Govoreći o Karagjorgju, udara žestoko na Napoleona, kojemu se uzalud za pomoć obraćala „slavno pobunjena“ Srbija.

Ovo je Tommaseovo proučavanje, s obzirom na doba svojega postanka, veoma važno. Kad se promisli da je ono napisano oko 1845 god., dakle za još ne dovršene Vukove borbe za naš književni jezik, i da se u njemu Vuk pominje s pohvalom i sa velikim priznanjem: kad se na sve to promisli, sila je priznati da je usluga, koju nam je Tommaseo u to doba pred svijetom učinio, bila velika. Dabogme da tumačenja pojedinih srpskih riječi, i etimologija koju nam italijanski filolog o njima daje, nije uvijek tačna, ali su neke njegove derivacije i neka njegova poregjenja, s obzirom na ondašnje opće stanje filologije, stvar upravo genijalna. U tom bi pogledu, mislim, vrlo zanimljivo bilo da se na ovaj rad Tommaseov osvrne kakav naš filolog po pozivu.

Drugi i treći dio Tommaseova članka, koji kao da su napisani nešto docnije *), u neku su ruku još

*) Značajno je, veoma, što je u natpisu drugog i trećeg dijela svoga članka pisac zamijenio riječ *ilirski* sa *srpski*, i dok je u prvom dijelu svuda stalo *lingua illirica*, ovdje se čisto kaže *lingua serbica*.

interesantniji. Pisac se tu bavi t. zv. apstraktnim idejama u srpskom jeziku, i konstatuje da on u njima nije tako bogat, kao drugi napredniji i razvijeniji jezici. Ali ako nema gotovih pojmova, on ima dovoljno svojih oblika da te pojmove izrazi. Kalup je, veli, tu; samo treba da se pronagje gragja.

Govoreći dalje o oblicima, pisac ističe kako je srpski jezik u njima bogatiji ne samo od makojeg modernog jezika, nego čak i od grčkog i latinskog. Adjektivni oblik, kojega ti jezici nemaju, osobina je i odlika jezika srpskog, jer samo Srbi (odnosno Hrvati) mogu da reku: *sinoćnja voda, nevjestina molitva, božji stvor*. No najveće je njegovo bogastvo u nastavcima i u predmetanju prijedloga, pomoću kojih glagoli u jednoj riječi obuhvataju pojam za koji bi drugim jezicima trebala dva, tri, a ponekad i više izraza. Tommaseo te nastavke i te prijedloge nazivlje „*particelle fecondatrici*“ i preporučuje Italijanima da obrate pažnju ovome jeziku, koji je u mnogom čemu srodan sa italijanskim; jezik koji, istina, nema još velikih pisaca, no čije su narodne pjesme ogledalo ne samo elegantne prostote u dikciji, no i muškoga dostojanstva.

Imajući ovako mišljenje o srpskom jeziku, nije čudo što je Tommaseo, kad se poslije 1848 god. među Hrvatima počela bila širiti misao da se ruski jezik uzme kao književni, tome projektu bio odlučno protivan. U podužem jednom članku svom o tome pitanju, on izmegju ostaloga piše ovo:

„Kad bi se akademskim putem mogao da nametne jedan opći književni jezik svima Slovenima, onda bi trebalo izabrati poljski ili češki; no ne samo da su oba ta jezika opora, te se ne bi mogli da prilagode čudi južnih Slovena, nego je k tome češki jezik iskvaren

germanizmima. Najstariji, najpotpuniji u glasovima, najčišći i najskladniji bio bi jezik srpski, koji se govori u Srbiji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, manje pravilno u Hrvatskoj i po drugim krajevima austrijske carevine. Rekoh: najčišći, ali dodajem: i najsiromašniji, jer je u književnosti slabo odomaćen. Ipak, obilaštinom svojih korijena, pravilnošću svojih derivata i krepkoćom svojih složenih riječi, a uz eventualne pozajmice iz ostalih slovenskih jezika, on bi ubrzo postao prikladan da bude opći jezik književni. Kao što je toskanski govor najrazumljiviji i najpristupačniji narodu iz ostalih krajeva Italije, tako bi se isto i srpski jezik najlakše udvorio i oslačao ostalim Slovenima. I nek se ne misli da bi besmisleno bilo, da manji narod nametne svoj jezik narodu većemu, jer je toga i do sada bivalo... Spomenuću, megjutim, srpske narodne pjesme, koje su pravo čudo jezika, stila i poezije: jedinstvene u Evropi. Mickijević je za njih kazao, da su to jedine pjesme u Slovena, koje podsjećaju na viteške epove naroda romanskih. Goethe im se divio, a pojedine je i prevodio. Italiji su te pjesme već poznate, a u Evropi im se danas divi svaki znalac prave poezije. Otkako je Mickijević uklonjen iz pariskog *Collège de France*, njega je na katedri slavistike zamijenio Cyprien Robert, koji od svih slovenskih jezika što ih predaje u tom čuvenom ateneju, najbolje poznaje srpski. Ko umije da cijeni pjesničke ljepote, taj će teško, i u samom ruskom pjesništvu, naći onog uživanja što ga može da nagje u srpskim narodnim pjesmama. Ljudi pak, koji vole da proučavaju mudrost skrivenu u jeziku, imaće jamačno češće puta prilike da je otkriju u srpskom, no u ostalim jezicima slovenskim“*).

*) *Dizionario Estetico di N. Tommaseo. Dio II, str. 158-159.*

Kad bismo htjeli da pokupimo sve što je veliki poligraf, u raznim prilikama, napisao o našem jeziku, to bismo za cijelo mogli da tim ispunimo o veću knjigu. Važno je svakojako pomenuti kako je Tommaseo, svojim ne malim autoritetom, još 1872 god. riješio (barem za svoj račun) potonji srpsko-hrvatski spor o književnom jeziku time, što je u svom monumentalnom *Rječniku italijanskog jezika* naučnim razlozima ispostavio i utvrdio literarno prvenstvo jeziku kojim se govori u Bosni-Hercegovini i u Dalmaciji, nazvavši kajkavštinu prostim dijalektom, ili, kao što se on drastično izrazuje, degeneracijom pravoga jezika.

Da bi pak svoju misao — on ne-slovenski filolog — potkrijepio još jednim autoritetom i ujedno opravdao ono svoje ograničavanje oblasti čistoga jezika na Bosnu-Hercegovinu i na Dalmaciju, Tommaseo navodi primjer čuvenog njemačkog filologa Grimma, koji je Nijemcima kao uglednik narodnog jezika južnih Slovena preveo Vukovu gramatiku jezika srpskog, „koji je jedno isto što i dalmatinski“.

IV.

Pokraj sve svoje pravilnosti u shvatanju i sugjenju, imao je Nikola Tommaseo ipak dva osjetna nedostatka, ili bolje rekavši, dvije velike predrasude, koje su ga često zavodile da poprijeko sudi o ljudima i o ljudskim poslovima. Jedna od tih predrasuda bješe njegovo načelno pristajanje uz najekstremniji demokratizam, što je dobrim dijelom bila posljedica njegovih mladenačkih

podviga i tribunskih zanosa u pobunjenoj austrijskoj Veneciji (1848 god.), a u nekoliko možda i njegovih literarnih simpatija k drevnome Rimu i staroj republikanskoj uredbi Fiorencije srednjeg vijeka, ali što mu je megjutim u velike smetalo da objektivno sudi o konzervativnoj politici, naročito o politici „samodržavne“ Rusije, kojoj ne bijaše voljan da prizna nikakvih zasluga za civilizaciju. Druga velika smetnja njegovu objektivnom sugjenju bila su njegova vjerska uvjerenja, koja su ponekad uzimala oblik prave nesnošljivosti. Za ovu potonju Tommaseovu manu veoma je karakterističan jedan njegov spis o Dositelju Obradoviću, objavljen u listu *La Dalmazia*, br. 25 od god. 1845, koji je u svoje vrijeme bio predmetom jedne živahne polemike izmegju Tommasea i poznatog primorskog književnika, Brankova školskog druga u Beču, D.ra Božidara Petranovića.

Hvatajući se za jedan Dositejev pasus u *Životu*, u kom popularni filozof priča svoje mladenačko perhoresciranje od vjerske unije s katolicizmom, prohtjede se Tommaseu da Obradovića prekori „što ne znagjaše da se otrese starih predrasuda protiv latinske crkve“ i „što je svoje lične predrasude brkao s francuskim načelima osamnaestog vijeka“. Na to će mu Petranović odgovoriti broširom, u kojoj čuvenog leksikografa poučava o značaju i težnjama „unije“ i odbija od Dositeja objedu vjerskoga fanatizma. Iz toga se spora zavrže zanimljiva polemika u kojoj, izmegju ostaloga, Tommaseo hvali Dositeja „čija su djela — veli — moja svakidašnja lektira“ i koji je književnike uputio na pravi narodni jezik. „Volim ga, veli dalje, što on piše prosto, bez ikakve zući i književničke naduvenosti; volim ga, što se on ponosi time što je dugo živio megju seljacima i

što je i sâm seljački sin; volim ga, što je on bio prvi koji je znao i htio da u knjizi upotrebi jezik *govedarski*, onaj plemeniti i izvorni jezik srbijanskih gora i dalmatinskih planina; volim ga, što je on, osjećajući u duši svojoj božanstvenu ljepotu narodnih pjesama, našao te pjesme dostojnima da budu istaknute, te ih je zbilja istakao na ugled u svojoj *Etici*, i to upravo onako, kao što grčki filozofi navode *Ilijadu* i *Odiseju*; volim ga, što nas je naučio da u domaćoj istoriji tražimo moralne pouke, pozivajući se baš u svojoj *Etici*, ne na Maraton i Farsalos, već na pogibiju kosovsku; volim ga, najzad, što je on, Dositej, usprkos svoje nemaštine, ljubio knjigu i nastojao da svome rodu otvori umne oči“. Pa ne samo toga radi, već ga on voli i visoko cijeni još i zbog toga, što je Dositej iznad svega ostaloga stavljao literarnu iskrenost, i što je u svojoj filantropiji obuhvatao cijelo ljudstvo, nazivajući svojom otadžbinom cijelu zemlju, i što je najvećma volio narode kultivisane i napredne.

Ali kad je sve to kazao, Tommaseo hoće da se malko i ogradi, da učini svoje rezerve. Da se pošta i hvala, koju je odao srpskome piscu, ne bi protegla i na njegove „zablude“, on hoće da svoje hvale začini i sa malo kritike. A ta se kritika — nije mučno pogoditi — odnosi na Dositejeve religiozne poglede i, naročito, na njegove ideje o kalugjerstvu. Tommaseo se, kao dobar kršćanin, ovdje ističe kao branilac „obaju obreda“, pošto su, veli, sentencije „dobrog Dositeja“ jednako odvratne i jednoj i drugoj vjeroispovijedi.

Čitajući sve to i videći danas, nakon preko pola vijeka, kako se Tommaseo snébiva na neke posve zdrave, a svakako i prije Dositeja u umnom svijetu rasturene poglede o životu i ljudskom vjerovanju, čovjek

mora čisto da se zapanji pred tolikom ortodoksijom velikog Šibenčanina. Tako se on, primjera radi, čudi Dositejevoj „plitkosti“, kad ovaj tvrdi da *sve religije upućuju dobru*, a da *samo crkve svijet dijele i narode među sobom mraze*, i da će on, Dositije, radosno pozdraviti dan, *kad ljudi ne budu više pitali koje su vjere ili obreda braća njihova*¹⁾. Tommaseo ne može da se izmiri s ovlikom tolerancijom, koja mu očito zaudara vjerskim indiferentizmom. Zato je njemu veoma krivo i to, što bi Dositij htio da pohvali onog brata hrišćanina, koji je na umoru Boga molio da mu se duša, poslije smrti, sastane s posestrimom dušom nekog prijatelja islamske vjere. Navodeći tu priču, Dositije vrlo umjesno opaža kako jedino neznanje, zloba ili slijepi fanatizam, mogu čovjeka dovesti do toga, da drugom čovjeku zaželi vječnu muku. Tommaseo, obzirući se na ove Dositejeve riječi, veli ništa manje no „da se njima vrijeđa (!) uspomena svih onih čestitih ljudi, koji su vjerovali i još vjeruju u vječite muke, ma da se uvijek nadaju u milosrgje Božje, koje ne poznaje granicâ“.

No čemu Tommaseo najviše zamjera i što ga u životopisu srpskog kalugjera dovodi upravo do ljutnje, to je onaj poznati razgovor između episkopa Georgija i starog trgovca Malenice, u kojemu se onako bezobzirno kritikuje kalugjerstvo i pokazuju zli plodovi sveštenečkog celibata. Tommaseu je takav episkop, koji priča kako su *ženske oči pune magneta*²⁾, i koji svome arhimandritu oblo kaže: *ako želiš dobra svojoj duši, ili valja da se oženiš, ili da se daš uškopiti*³⁾ — Tommaseu

¹⁾ V. *Život i priklučenija*, knj. II, str. 11. Izdanje Srp. Knjiž. Zadruga.

²⁾ Op. cit., knjiga I, str. 42.

³⁾ Ibid. str. 60.

je takav episkop naprosto odvratan, i on izriče svoje ufanje da sličan arhipastir neće biti nikada postojao, već da je to smjeli iznalazak Dositejeve fantazije.

Mi se tome sablažnjavanju Tommasea, katolika i velikog bogomoljca, mnogo ne čudimo, premda smo uvjereni e Dositejev vladika ne bi one drastične riječi nikad izrekao, da mu prepodobni otac arhimandrit ne bijaše poznat kao čovjek i suviše podan zemaljskim strastima i ženskim napastima, te koji bi prije dopustio bio da mu se oba uha odrežu, no da ga snagje ona užasna bijeda, koju je filozof Origen sam sebi skrojio. No što nas u Tommaseovu ispadu najvećma čudi, to je njegovo iščugjavanje što je kalugjer Dositej mogao onako pisati o kalugjerstvu i naslikati onakog pravoslavnog episkopa. A i jeste upravo za čugjenje kako se Tommaseo, dobar poznavalac italijanske i francuske književnosti, nije u ovom slučaju opomenuo onih velikih cenzora i ismijavatelja razvratnog klira, kao što su nesumnjivo bili Messer Giovanni Boccaccio, pisac *Dekameron*a, i onaj ljuti šaljivčina Rabelais, koji je u svom *Pantagruelu*, na trista godina prije Dositeja, odapinjao protiv papstva, protiv crkvene jerarhije i „monašeskih institucija“ oštre strijele svog galičkog humora *). A

*) Pokvareni i razuzdani, još od početka XII vijeka, u takoj mjeri, da su na sebe izazvali bili svu reformatorsku strogost jednog crkvenog dostojanstvenika kakav bješe Sv. Bernard, fratarski redovi na zapadu upadoše s vremenom u takove griješke i zablude, da je pod kraj XV stoljeća razuzdani monah naselio bio raznim šaljivim tipovima satiričku literaturu italijansku i francusku. Rabelais je, kao god i naš Dositej, neko vrijeme nosio kalugjersku mantiju, te je u svom manastiru mogao da na tenanu sabire one masne boje, kojima će docnije u svojim djelima naslikati monahe i monaški život. Nije po tome čudo, što njegovi zakukuljeni fratrovi («frocards») sličie kao jaje jajetu

Rabelaisove su strijele, kao što je svakom poznato, bile ne samo oštrije, no i mnogo *masnije* od bezazlenih Dositejevih žaoka; jer, na kraju krajeva, dobri i bogojazni Dositije nije nikad tako daleko otišao, da je radi kalugjerskih poroka uzimao na nišan i samu suštinu vjere.

Ako bi se dakle ona reakcija zdravog narodnog razuma protiv kalugjerskog licemjerstva i razuzdanosti, koju nalazimo u Dositejevim knjigama, imala da odbije na njegovu tobožnju bogoslovsku „plitkost“, kao što ište Tommaseo, a što bi se onda imalo kazati o Boccacciu, neo-latinskom pjesniku i helenistu, komentatoru Danta i čuvenom bogoslovcu? A kako bismo tek na kraj izišli sa *kalugjerom* Rabelaisom, humanistom svjetskog glasa i jednim od najobrazovanijih ljudi svoje zemlje i svoga vremena?

Očito je, prema tome, kako ovaj suviše oštri sud o plitkosti Dositejevih bogoslovskih i etičkih pojmova, treba odbiti na priliku što Tommaseo u stvarima duhovnim ne hoćase da zna za tranzakcije, a još manje za zbijanje šale; jer ne samo po onoj značajnoj izjavi njegovoj (da su tj. Dositejeva djela njegovo svakidašnje štivo), nego i po raznim drugim mjestima u njegovim knjigama, vidi se jasno da je Tommaseo Dositeja zbilja volio i u velike cijenio. Tako, izmegju ostaloga, prikazujući Kuzmanićevu *Zoru Dalmatinsku* i preporučujući njezinim izdavačima da pišu za prosti narod i, koliko je moguće, u formi priča i apologa, Tommaseo se uzgred sjeća Dositeja, „čovjeka izvanredna, koji možda

Dositejevim kalugjerima, pošto su i jedni i drugi činili „*plustost profession d' ignorance que de religion*“. (Isporedi: P. Gauthiez, *Études sur le seizième siècle*. Paris, Oudin et Cie, 1893).

nije znao da se otrese nekih predrasuda, no koji je veoma zadužio slovensku književnost“.

No ne samo razilaženje s Dositejem, već ni polemika s Petranovićem zbog i oko Dositeja, nije Tommaseu opet smetala da dvije godine kasnije (1847 god.) u knjizi *Intorno a cose dalmatiche e triestine* preštampa svoj raniji, veoma prijazni članak o Petranovićevu *Srpsko-dalmatinskom Magazinu*. Tommaseo je, kao god i Petranović, bio rodom iz Šibenika, pa je može biti zajednica krvi i porijekla povoljno djelovala na izglagjivanje književnih razmirica megju ta dva oglašena Primorca.

No što bi Tommaseo — da je duže poživio — bio tek kazao za drugog svog sugragjanina, za Sima Matavulja, koji ne samo da je u ismijavanju kalugjerstva pošao tragom „dobrog Dositeja“, nego je sa kalugjerâ istočne, prešao na kalugjere zapadne crkve, te u svome *Bakonji Fra Brni* dao srpskoj književnosti remek-djelo *pantagruelske satire*, u kom je vjerno ocrtao sliku katoličkog manastira u dalmatinskom zagorju i uhvatio sve osobine dalmatinskog fratra ikavca, tog sibiritski raspoloženog „isposnika“ i žarkog pobornika „za viru i narodnost“?

Sva je prilika da pobožni, al' ujedno prema raznim mantijašima i suviše popustljivi pisac *Iskricâ*, ne bi svom darovitom zemljaku bio lako oprostio taj literarni zločin.

V.

Kao što čitaoci vide, Tommaseo se svome rođenom slovenskom plemenu u više mahova i u raznom pravcu odužio, ali je nas Srbe opet najviše zadužio svojim *Iskricama*. To se prozno djelo njegovo na srpskom jeziku pojavilo u Dalmaciji god. 1843, u nekoliko rukopisnih primjeraka, te idući od ruke do ruke, prešlo Velebit i dospjelo do grada Zagreba, gdje ga je 1844 god. zaslužni hrvatski književnik Ivan Kukuljević Sakcinski prvi put izdao štampom, poslavši jedan primjerak svoga izdanja samome piscu. No kao da to prvo naštampano izdanje *Iskrica* bješe načičkano raznim griješcima u jeziku i slogu, jer te iste godine vidimo Tommasea gdje s Kukuljevićem pregovara za novo, njegovom rukom popravljeno, izdanje. Ali to obnarogjivanje Tommaseove knjige, kao da ne bijaše po ćudi bečkoj vladi, koja je megjutim bila već izdala ukor „ilirsko-vlaškom“ cenzoru u Pešti, što je u opće dopustio štampanje *Iskricâ*. I tako to drugo, popravljeno izdanje, ne ugleda svijeta nego tek 1848 god., kad ga Kukuljević dade ponovo u štampu s jednim Tommaseovim predgovorom i sa nekoliko ulomaka iz njegovih pisama.

Poslije ovog drugog zagrebačkog izdanja, preštampane su *Iskrice* još jednom u Zadru (kod Braće Battara, 1849) i u Zagrebu (Matica Hrvatska, 1889), dok najzad ne ugleda svjetlost u Biogradu, kao pedeseta knjiga Srpske Književne Zadruge, današnje u tekstu ispravljeno i definitivno uregjeno izdanje, koje je složeno sa jednog

eksemplara Kukuljevićeva izdanja od 1844 god., sačuvanog u biblioteci srpske pravoslavne općine u Šibeniku, na kojemu je Tommaseo svojom rukom učinio mnoge ispravke i izmjene u stilu i jeziku, a između ostalih glavnu i vrlo znamenitu izmjenu, što je nazive „ilirski“, „slavenski“ i „jugoslavenski“ na više mjesta zamijenio sa „srpski“.

Mi ovo jedinstveno djelce Tommaseovo ne bismo znali okarakterisati zgodnije, nego li ćemo to učiniti kad rećemo da su *Iskrice* jedna vrlo ubjedljiva i vrlo rječita potvrda one duboke riječi francuskog filozofa Vovnarga, koji je kazao da sve velike misli potječu neposredno iz srca *). Pisac nam u ovoj knjižici otkriva najintimnije svoje misli o vjeri, o otadžbini, o narodu i čovječanstvu. Ako se i po čem može da upozna plemenita i filantropska ćud Tommaseova, to je jamaćno slučaj sa ovim aforizmima, koji pokazuju ne samo čistoću i dubljinu njegovih osjećanja, no i njegovu veliku ljubav za prostake i prezrene, njegovo veliko nastojanje oko vaspitanja narodnog. Kao što ćemo naniže imati prilike da se uvjerimo, mnogo prije Dostojevskoga i njegove škole, imao je Tommaseo jedan vrlo jasan i plemenit pojam o moralnom zadatku književnosti, kao i o onome što su neki moderni pisci nazvali „uznošenjem skromnih“.

Jezik je u *Iskricama*, dabogme, jos nedotjeran i mjestimice natrunjen italijanizmima, ali je u suštini svojoj jedar i pun izraza; stil je u ovom sastavu skroz izvoran, upravo *tomazejski*. Iskricâ ima svega trideset i tri na broju, tj. taman onoliko, koliko je odjeljaka u knjizi. U svakom od tih odjeljaka razvija pisac po jednu glavnu misao, pa oko nje pribire i za nju vezuje svoje

*) Vauvenargues: *Les grandes pensées viennent du coeur*.

sugestivne refleksije, završujući redovno ponekom mudrom izrekom ili krilatom riječi svojega kova. Pa kako su te njegove „iskrice“ jasne, i kako im suština odiše ljubavlju i poezijom!

S obzirom na razlikost predmetâ koji se u njima nižu i dodiruju, neće valjda biti jednog iole obrazovanog čitaoca, u kojemu ova ili ona iskrica ne bi kadra bila da izazove neki osjećaj ili neku refleksiju. A mučno je zamisliti misaone glave, koja da pri čitanju ne zapazi duboku i značajnu suštinu jedne ili druge izreke. Tommaseo namjenjuje u *Iskricama* najveći dio svojih razmišljaja rođenoj zemlji i „prostome puku“, a naosob omladini i sveštenstvu. On bi, veli, rado oči svoje na vječni san sklopio, kad bi mogao nadati se „da će Dalmacija biti prsten zlatnih veriga, koje valja da slobodno vežu sve kćeri slovinske matere naše“. Riječi koje pisac, u XXVI iskrici, posvećuje *rišćanima* i *latinima*, a to je što i reći Srbima i Hrvatima, pokazuju kako je on već onda prozirao u budućnost i uvigjao štetne posljedice naše megjusobne svagje. Tommaseo nas upućuje da se ugledamo u mrave, koji se strpeljivo naprežu oko zajedničkog posla i u zajedničkim kućama provode i mutne i vedre dane. Na žalost, mi smo mravi „koji se bijemo megju nami samo zato, da nas noge ljudi, koji hode, lakše pogaze!“ U opće se pisac žali na nas, „učenu vrstu“, koji nijesmo jedno sa svojim narodom; a „gdje nema jedinstva, nema ni kreposti“.

Što se tiče samoga naroda (a pod tim imenom Tommaseo uvijek razumijeva prosti narod), to mu niko nije ljepšeg vijenca opleo, što pisac *Iskricâ*. On predstavnike naroda vidi pod seljačkom kapom, a rijetko kada pod varoškim šeširom. „Učeni ljudi mnogo češće

no neuki siromasi gledaju na korist, pregje nego li na dužnost... Njihovo je srce često u trbuhu, a pamet u kesi... Bolje bi im bilo orati i kopati, nego tako narodna svojstva grditi... Valja klobuk da se pokloni kapi; u ovoj je osobito narodnost i dostojnost. Popravljajmo pučku nedostatnost, pučke rane liječimo; nu popravljajuć' i vidajuć' počitujmo puk sa svim srcem našim. Od njega učimo naš *ljudski jezik*, a ne kvarimo ga mudrim našim varvarstvom“ *).

„Ljudski jezik“ u Tommaseovoj misli znači jezik uljugjen, jezik obrazovan, a to je što i reći jezik književan. Poput svoga čuvenog savremenika Vuka Karadžića, i on dakle piscima svoje rodne zemlje preporučuje jezik naroda, onoga naroda, iz kojega se „ljepost“ ragja „kao hljeb iz zemlje“.

Zaljubljen u jezik i umotvorine naroda iz kojega je ponikao, Tommaseo svakom prilikom preporučuje dalmatinskoj inteligenciji proučavanje i njegovanje narodnih pjesama, koje su „povijest naša“ i koje jedino mogu da nas pouče duhu i jeziku narodnom. „Ne znadu, veli, zlatna pera onako pisati, kao što javorove gusle gude“. One nam opijevaju narodne dike i oplakuju narodne žalosti, a ne pjevaju (kao neke tugje pjesme) surove nagone života životinjskog. Dobro je paziti i poštovati običaje drugih naroda, ali ne valja slijepo za njima ići. Naš je narod, kroz stoljetne nevolje svoje, očuvao „ponositost duše“ i „tanahnu pamet“. Treba još samo da očuva „čistu krv“, da je varoške opačine svojom primjesom ne otruju. To je njegova najtoplija želja, i to on svojemu narodu najtoplije preporučuje, on koji, na žalost svoju, ne poznaje dobro narodnih prilika, niti je „udo tijela njegova“.

*) *Iskrice* XVI.

Iskrice su, kao što je zgodno opaženo bilo, napisane duhom i stilom koji, u neku ruku, opominje na Bibliju — na onu Bibliju koju je Tommaseo toliko volio. Gnome iliti mudre izreke su, inače, karakterističan oblik njegova pisanja, te s pravom veli Milčetić*), da bi mudre izreke i riječi, kad bi se ispabirčile po Tommaseovim djelima, ispunile čitavu jednu knjigu. Ni u koje djelo nije ih pisac unio u tolikom broju, kao u svoje *Iskrice*.

Ali ova zlatna knjižica nije jedini dug što ga je Tommaseo, kao otugjen no ipak ljubazan sin, odužio svome rodu i zavičaju; on je, kako smo već napomenuli, srpskom narodu svoj dug odužio i kao prevodilac i sakupljač narodnih pjesama. On sam priča kako je, upoznavši ljepotu tih pjesama, stao da ih u otadžbini svojoj prikuplja, i kako mu je šibenski težak Vlačić kazivao u pero neke pjesme o Kraljeviću Marku. Tommaseova je zbirka dočnije umnožena priložima nekolicine njegovih zemljaka, i 1844 god. bila je već gotova za štampu. Predgovor s talijanskoga prevede mu srpski Špiro Popović. Hrvati, Ivan Kukuljević i Babukić, uzeše preda se da za to izdanje kupe pretplatnike, ali za dvije godine dana skupiše ih tek nekoliko desetina. Tada Tommaseo, preko prijatelja svog Popovića, posla zbirku u Biograd, ali ni tamo (takodje zbog nedostatka pretplatnika!) djelo ne ugje u štampu. Najzad sabirač ustupi zbirku Kukuljeviću, a ovaj *Matici Ilirskoj*, koja će je najzad ostaviti u nasljedje današnjoj *Matici Hrvatskoj*. Ova potonja, nakon deset i više godina oklijevanja, izdade napokon 1895 god. Tommaseovu zbirku pod natpisom: „Hrvatske narodne pjesme junačke“.

*) Vidi mu predgovor k izdanju *Iskrice*, što ga je priredila «Matica Hrvatska».

VI.

Reče jednom prilikom Nikola Tommaseo: Dalmacija je i zato na glasu, što je drugim narodima odnijela mnogo više velikih ljudi, nego li sebi samoj. I pravo reče, jer on sam sobom te riječi najbolje potvrđuje.

Tommaseo je — ne da se poreći — po svome vaspitanju, po jeziku na kom je pisao, po svojim simpatijama, po glavnim djelima koja je izdao i ličnim žrtvama koje podnio, bio nadasve *Italijanac*. Italija ga zato s pravom ubraja u najveće svoje književnike i najbolje svoje sinove.

No koliko su god znamenita njegova književna djela, ona u našim očima opet blijede pred sjajem njegova karaktera. Ovaj je čovjek prezirao časti i dostojanstva; mrzio je redom silnike i šarlatane. Rodom Sloven, žrtvovao se za slobodu italijanskog naroda, kao što je, u zatočenju, svojski radio za napredak naroda grčkog, i kao što bi glavu založio bio za slobodu i napredak cijelog ljudstva.

Primoran silom prilika da učestvuje, perom u ruci, u narodnosnom sporu dvojezičnog stanovništva svoje Dalmacije, on je to u glavnom učinio kao mudar rodoljub i političar širokih pogleda. „Ja nijesam — reći će u jednom spisu svom — strastven pristalica ni jednih, ni drugih; a valja da je Bog htio, te sam odgojen u Italiji, da bih tako postao, ako i nedostojno, začetnik željenog bratimstva. Sloveni ne razumiju Talijanâ, a ovi, oholi sa svojih starih uspomena, ludo preziru Slovene. Ali

prezreni narodi imaju u svojim rukama ključeve budućnosti! Treba da se složimo *radi zajedničke potrebe i koristi*, ako li nećemo iz svijesti i ljubavi. No bez ljubavi se velika djela ne stvaraju...“¹⁾).

Sloga i ljubav megju jednokrvnom, umjetno razbraćenom braćom, to je bila postojana želja i smjer njegovih polemičkih naprezanja. Što ga njegovi zemljaci, naročito zemljaci vaspitanja italijanskog, ne htjedoše ili ne mogoše da shvate, tome treba uzrok tražiti jedino u oskudici onog osjećanja i onog unutrašnjeg saznanja, kojim se veliki Šibenčanin rukovodio pri ocjenjivanju prilika u svojoj otadžbini i Slovenstvu. „*Slavo sangue anco a me batte nel cuore* — izrazuje se u jednom pismu od 1850 godine, namijenjeno jednoj ruskoj dami — *e le glorie della gente slava desidero, i falli compiango*“²⁾).

Tako je Tommaseo osjećao; tako je on želio. Ako se mi, dalmatinski Sloveni, sa svojom braćom italijanske kulture danas slabo razumijemo, to biva jedino stoga što se mi — kako zgodno reče naš veliki zemljak — megjusobno sve to većma otugjujemo, a otugjujemo se radi toga što nas, uslijed čitavog jednog razvodnog procesa novog datuma, ne spajaju više one krvne spona i simpatije, koje su tako jako progovarale u umniku Tommaseu, toplom admiratoru naših plemenskih osobina i nepristranom ocjenjivaču naših skromnih napora na polju književnosti i uljudnosti.

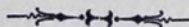
Nikola Tommaseo, opet velimo, kao aktivan književnik i intelektualan čovjek, pripadao je u prvom redu

¹⁾ *Il Secondo Esilio*. Knj. I, str. 144.

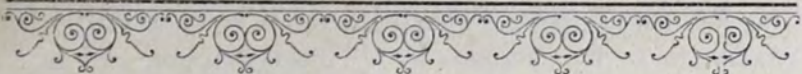
²⁾ «I meni u srcu bje krv slovenska, pa zato i želim da se slovenski rod proslavi, kao god što njegove pogreške žalim». (Isp. knjigu *La Donna*, izdanje god. 1906, str. 353).

Italiji; ali je on ljubio sve potištene narode na zemlji. U toj ljubavi bio mu je ipak najbliži narod iz kojega je i sâm izletio: narod srpski ili hrvatski. Jest, to je fakat koji se poreći ne da. On se svojim dalmatinskim imenom dičio i svoje slovensko porijeklo isticao u svakoj prilici, čemu je najbolje svjedočanstvo ona njegova divna studija-apologija narodnih pjesama, koju bismo — radi časti i ponosa svoga — morali s pietetom prevesti i sahraniti kao dragocjeni dokumenat o svojoj — nacionalnoj — pitomosti i o svome blagorodstvu.

(„Ljetopis Matice Srpske“ 1904).

Ljubomir Nedić

Ljubomir Nedić spadao je u onu vrstu ljudi, koji su mnogo više „čuveći“ nego li su faktički poznati. Njegova prva oveća književna rabota — poznate studije *Iz novije srpske lirike* — privukla je 1893 god. opću pažnju na njegovo ime, i dok ga jedni odmah pozdraviše kao preporoditelja srpske kritike, dotle ga drugi proglašiše kao neku vrstu literarnog Tale Budaline, koji se tobože digao da oborenim kopljem udara na književne tvrgjave i ruši staložene reputacije u književnoj republici. Razumije se već da, tako sudeći, ni jedni ni drugi ne imagjahu pravo. Donoseći o Nediću onako oprečno i ekstremno mišljenje, njegovi su kritičari pokazali samo jedno: da je u nas javno mnijenje ne samo u politici, nego i u književnosti, podijeljeno na klike i ortakluke, koji pojedine ljude i pojave u javnom životu ocjenjuju sa svoga gledališta stranačkog. Badava! Mi još nijesmo dospjeli dotle, da bismo tugje poglede — pa čak i onda, kad se ti pogledi kose s našim najtvrgjim uvjerenjima — prosugjivali hladnokrvno, objektivno, ono što se kaže: *džentlmenski*. Ko u naša intimna uvjerenja dira, taj nas očito vrijegja, izazivlje; obratno, ko ima toliko smjelosti i talenta, da našim ličnim antipatijama izraza dâ, ili da poprijeko kaže

ono što mi (u našoj nesposobnosti ili malodušnosti) ne znadosmo ili ne smjedosmo da kažemo, toga mi proglasujemo za mudraca, sveznadara, zvijezdu prvoga reda.

Tako se, naime, u nas vlada srednja publika, takozvana inteligencija, koja zauzimalje mjesto između gomile i elite; što se napose gomile tiče, ona je redovno odjek političkih novina. Za našu je gomilu Nedić bio „veliki hodža“ stoga, što je uvijek govorio s katedre, i to vrlo krupnim izrazima. Jer kod nas šira publika, ma da slabo voli pismenost i nauku, ima opet velikoga „rešpekta“ od pedagoga. Čovjek koji bezobzirce mlati kandžijom i, uzgred, svojoj publici daje lekcije iz logike i književna ukusa, takav čovjek postaje ubrzo predmetom njezina divljenja. U svakom Srbinu kao da, u ostalom, ima nešto od školskoga gjačeta: treba samo uzaći na katedru i nekoliko krupnih odrapiti, udarajući glasom na nespremnost svojih prethodnika, pa da se nestašna auditorija odmah ukroti i u svog novog učitelja zaljubi.

I.

Ljubomir Nedić imao je nekoliko vrlo lijepih osobina; ali bi mu te osobine u nas slabo pomogle, da ih nije znao da upotrebi načinom i temperamentom, na koji bi uzroka imao da mu zavidi i najoporiiji razrednik. To je za neku vrstu čitalaca bio čovjek koji sve zna i koji nikome ne prašta, baš kao poneki profesor u očima svojih gjaka. Oni ga potajno mrze, ali se njihovo neznanje pred njegovim sveznadarstvom čisto buni i

snebiva, taman kao što se njihov nestašluk povija pod njegovom disciplinom.

Proučavajući u svoje vrijeme drugu knjigu Nedićevih studija (*Noviji srpski pisci*), ja sam pokušao da uhvatim karakteristične crte ovog srpskog pisca, i mislim da se neću ogriješiti ako još jednom ponovim da su glavne njegove mane, kao god i njegove odlike, ležale u njegovu temperamentu. Mane, u koliko je on, kao kritičar, prezirao načelne skrupule i svoje estetičke nazore primjenjivao do krajnjih konsekvencija; odlike, u koliko je on u ispravnost tih nazora vjerovao iskreno, ponekad upravo naivno. Čovjek jakog temperamenta po prirodi, on je posljednjih godina svoga života, kraj toga, i bolovao od teške i neprebolne bolesti, te je svoje dane provodio u potpunoj osami, što je takogje jako djelovalo na jednostranost njegovih pogleda. Zatvoren megju četiri zida, on je sebi stvorio bio jedan književni ideal koji je u mnogom pogledu hramao, ali je taj ideal za njega bio nepokolebljiv.

Kakve je prirode megjutim taj ideal bio, to se najbolje može da uvidi po Nedićevim književnim simpatijama. On je očito nagingjao piscima jakog temperamenta i oštro obilježene boje, ma u kom bilo pravcu. Duševne i umjetničke *nuances* ne bijahu stvar njegova ukusa; on je u umnoj oblasti prezirao polutonove, i kanda je najvolio *plein air*, široke vidike, obasjane suncem iz puna zrenika. Tako se tumači njegova ljubav za mladenačko podvriskivanje i gjačku razbarušenost Brankovu, njegovi entuziazmi za neobuzdanu naturu Jakšićevu, njegovi ditirambi u slavu ritmičke i kolorističke virtuoznosti Vojislavljeve. Jovan llič, premda umjetnik drugoga reda, oduševljavao ga je ipak „kao jedinstven primjerak istočnjaka megju pesnicima“. Na-

protiv, škrtost življih šara u Zmajevu stilu i ona, ponekad ekstremna, prostota njegove dikcije, dopriniješe ne malo da u pjesniku *Gjulića* kritičar Nedić uoči samo vješta stihotvorca, i da mu poreče lirsku jačinu i neposrednost pjesničke inspiracije. Čovjek apriorističkih ideja i jasno obilježenih književnih predilekcija, on je dakle, po svojoj prirodi, bio veoma nepodesan da postane dobar kritičar, ako se uzme da je prva pogodba za dobra kritičara duševna agilnost i što svestranije shvatanje. Vezan za svoja predubjegjenja i svoje intelektualne simpatije, on je o književnim djelima sudio dogmatički, ali je to radio kao čovjek od ukusa, kao *estetičar* u filozofskom značenju te riječi. U književnom djelu ispitivao je, naročito, da li ono ispoljava izvjestan red misli, što se njemu, kritičaru, vrzahu po glavi; ili bi se, obrnutim procesom, trudio da pokaže kako se te misli zaista u njemu ogledaju. Sve je ostalo — ma da se ponekad naprezao da nas uvjeri o protivnom — za njega bilo sporedno, i on bi to najradije obilazio.

Kad bi se Nedićevi portreti srpskih pisaca imali da klasifikuju po svojoj književnoj vrijednosti, to bi ih trebalo prije nazvati „esejima“ nego li kritičkim studijama, kao što ih je nazvao pisac. No ima opet nešto, čime se Nedić izdvaja od običnih „esejista“ (barem kako ih ja shvatam), a to je odlučan, u neku ruku apodiktčan ton njegova sugjenja. Pisci književnih eseja, koji ostaše vjerni tradicijama svoga velikog rodonačelnika Montaigna, to su obično literarni skeptičari, koji se nerado ističu kao sudije po zanatu; oni su mnogo prije skloni na pomirljive tranzakcije, nego li na strogo, rigorozno presugjivanje. Nedić nije bio „essayist“ ni po svome temperamentu, ni po svojoj metodi; on ne znagjaše za ono što Talijani nazvaše

„mezzi termini“; on ne voli eufemizme i umne nijanse, i zato je njegov sud uvijek odrješit, surov, — kritičarski. Upotrebljavajući ovu potonju riječ, ja joj dajem, u najširem smislu, njeno vulgarno značenje; uzimljem tj. kritičara kao čovjeka koji dijeli književnu slavu, ili udara žig književne nesposobnosti. Drugo je pitanje, da li su njegove konačne presude bile svagda, i u kojoj su mjeri bile osnovane. Fakat je da ih je on kao takove izricao, i da je u njihovu osnovanost vjerovao. Publici megjutim ostaje na volju da o piščevim pogledima misli kako joj je drago; ona može i da ih odbaci, ali nema prava da dvoumi o iskrenosti njegovih uvjerenja.

Ovo bi, najkraćim potezima, bio jedan pogled u Nedićevu književničku psihologiju, koja se inače jasno ogledala u njegovu stilu i u načinu njegova raspravljanja. Ako je rado pisao kao da s nekim polemise, ako su mu dedukcije ponekad uzimale oblik šikanerije, to je bilo stoga što on nije mario da li će se njegovo pisanje kome dopasti, već je išao jedino za tim da ističe svoju ideju i da pobija ono što se protivilo njegovu idealu estetičkom. Samo se kaže da je takovo subjektivno shvatanje kritičareva zadatka moralo Nedića dovesti u sukob sa osnovnim načelima današnje literarne kritike, koja je odavna prekinula sa starim La Harpovim i Lessingovim dogmatizmom, usvojivši više ili manje princip determinizma i faktima poduprte indukcije. Ali Nedić ne samo da to svoje zastarjelo poimanje kritike nije tajio, nego se čak njime i ponosio, nalazeći u svojoj anahronističkoj osamljenosti neko nastrano, sebičnjačko uživanje.

II.

U predgovoru k svojoj knjizi *Iz novije srpske lirike*¹⁾ bijaše nam Nedić prikazao nekoliko osnovnih tipova srpskih kritičara, kakve je moglo da nam odnjivi primordialno stanje naše kritike; ali o samoj metodi, koje će se on pridržavati kao kritičar, tamo ne bješe govora. On je, kao što se kasnije vidjelo, ostavljao da to čitalac sam izvodi iz njegovih studija. Docnije je Nedić, izdajući drugo kolo svojih literarnih portreta, kao ono prologist u nekim starim komedijama italijanskim, izašao smjelo na pozornicu da nam izloži svoju metodu kao srpski kritičar i svoje poglede na kritiku u opće. Na to ga, tobože, bijaše navelo neobično interesovanje koje naša publika, u zadnje vrijeme, pokazuje za književnu kritiku i pitanja koja se vezuju za nju.

Odmah u početku svoje rasprave „O književnoj kritici“, koja je došla kao neki uvod pred *Novije srpske pisce*²⁾, skovao je Nedić jedan vrlo pesimistički aforizam o utjecaju književne kritike na pravac i lični ukus književnih radnika. On — veli — ne vjeruje u to da kritika može biti od kakve koristi piscima sa svojim savjetima, jer „kritika nije još nikoga napravila piscem“. U tome bih se ja s Nedićem donekle složio; samo velim: ako je piscima od slabe koristi kritika koja daje savjete,

¹⁾ Beograd, u štamp. Kraljevine Srbije, 1893.

²⁾ *Noviji srpski pisci*, kritičke studije D.ra Ljubomira Nedića. Beograd, u štamp. Kraljevine Srbije, 1901.

još će manje korisna biti ona druga, koja sudi popri-
jeko, a taka je kritika — ako se ne varam — više
puta bila kritika Nedićeva. No, da li se zato smije
kazati da je kritika suvišna? Najzad, ako kritičari ne-
maju velika utjecaja kao estetički zakonodavci, njima
ostaje široko polje rada kao regulatorima javnog
ukusa, kao apostolima i tumačima *lijepoga*; jednom
riječju, kao mentorima čitalačke publike. I u tom smislu
Nedić nije kazao ništa pretjerano, kad je za kritičare
rekao da nijesu oni koji daju pravac književnosti, nego
da to čine sami pisci. Nema sumje, pravac književnosti
daju sami pisci; ali treba odma dodati: pisci koji to
ime zaslužuju, tj. pjesnici, pripovjedači, dramaturzi itd.,
koji u svojim djelima pokazuju kritičkog duha, a uza
njih kritičari, koji su ujedno i pisci, tj. umjetnici na
peru.

Ovaj pesimistički pogled Nedićev na književnu
struku, kojoj se bijaše naročito posvetio, može prema
tome da se prilično izmiri i u sklad dovede sa *srednjim*
mišljenjem; sve je u tome, kako se stvar uoči, kako
li se kritičarev poziv u opće zamišlja. Što se mene tiče,
koji literarnog kritičara smatram mnogo više kao *su-*
radnika, no kao nemilostivog sudiju (po onoj: *critica*
scriptor additus scriptori), ja s Nedićem mogu bez muke
da se složim u njegovoj skepsi prema kritičarskom
zakoniku. U čem bi se ja teže s njime saglasio, to je
ono njegovo razlikovanje dviju metoda kojih, tobože,
treba da se drže kritičari koji tumače književna djela, i
kritičari koji proučavaju književnu istoriju. Istorijska i bio-
grafska metoda, koja je podesna za proučavanje knji-
ževne prošlosti, po njegovu mišljenju sasvim je nepo-
desna za književnu kritiku savremenu, koja je, veli,
pozvana da proučava književno djelo u sebi, zaradi

njega samoga, „nezavisno od onoga što ga je izazvalo, i što je ono sa svoje strane izazvalo, nezavisno od svega, uopšte, što je van njega“. I ovo Nedić ne kaže onako nasumce, gubeći dajbudi iz vida anahronizam koji se u tim njegovim riječima krije; on, naprotiv, priznaje veliku važnost determinističke metode, kojoj je glavni predstavnik i teoričar bio Taine, ali joj ograničava primjenu na samo proučavanje istorije književnosti, a isključuje sasvim njenu primjenu na književnu kritiku, koje je predmet „gotovo književno djelo, kao takovo, samo za se, i nezavisno od svega drugoga“.

Kao što čitalac čuje i vidi, ovdje imamo pred sobom jednu smjelu afirmaciju koja bi naprečac, poprijeko, htjela da obori jednu opće priznatu teoriju, koja je i u praktičnoj primjeni dala toliko sjajnih rezultata, počinjući od Taineova prethodnika Sainte-Beuva, pa do Brandesa i Matije Arnolda. No Nedić je o smjelosti takog svog tvrgjenja bio potpuno svijestan, pa se zato baš i trudio da ga potkrijepi svom silom svoje dialektike, dokazujući više ili manje podesnim argumentima, kako su književna istorija i kritika, ma da se bave istim predmetom — knjigama — dvije različite stvari, koje treba različitim načinom i tretirati. Po njegovu shvatanju, dok literarni istoričar treba da književna djela smatra kao *pojave* i da im traži uzajamnu vezu sa drugim srodnim pojavama istoga vremena, pa da ih tako protumači; dotle književni kritičar treba „da se drži jedino djela, njega samo da proučava, i njega samo da cijeni“. Navodim tekstualne riječi piščeve, jer su one tako kategorički izrečene, da ne ostavljaju nikakve dvoumice o svome značenju.

Da vidimo, megjutim, koliko je to mišljenje osnovano, i na čemu ga je srpski pisac upravo osnivao.

Glavni argumenat protiv Taineove teorije o objašnjavanju djela čovjekom, to je, po Nediću, nepouzdanost, a mnogo puta i oskudica biografskih podataka, i onda opasnost, kojoj je kritičar izložen, da ga metoda zavede, te da nam piščevom biografijom stane objašnjavati i ono što se može i ono što se ne može tako objasniti. Sjem toga, ima ljudi koji se u svojim djelima navlaš pretvaraju, tako da je njihova privatna ličnost nešto sasvim različito od njihove ličnosti književne. I Nedić u tom pogledu navodi primjer čuvenog engleskog biografa i leksikopisca D.ra Johnsona, koji je kao čovjek bio pun originalnosti i humora, prirodan i neusiljen, dok je kao pisac namješten i akademičan, da ga je muka čitati.

Da odmah obilježim svoje stanovište u ovom pitanju, ja ću s drage volje priznati *relativnu* vrijednost ovih prigovora, koji su inače i prije Nedića podizani, te kojih sam se i sâm jednom prilikom dotakao u mostarskoj „Zori“ (vidi sveske za april i jun 1898); ali ne mogu nipošto da se složim s Nedićem, kad on te eventualnosti ističe kao *apsolutnu* manu determinističke metode, i po njima dolazi do zaključka da kritičar, proučavajući knjigu, ne mora *iz principa* da se obzire na čovjeka koji je tu knjigu stvorio. Ja bih rekao da se tu srpski kritičar odveć zatrčao, i evo zašto.

Nema sumnje da je književno djelo za kritičara, u prvom redu, nešto za sebe: hoće reći estetičko biće sa svojim karakterom, svojom fizionomijom, svojom dušom. I kritičar je, prije svega, pozvan da ga prouči kao takog; da ispita da li je to biće organski savršeno ili sakato, a ako je sakato, u čemu i u kojoj je mjeri sakato. To je proučavanje, besumnje, za njega najpreče i najvažnije, jer to i jeste upravo ono estetičko traganje,

kojim se ustanovljuje umjetnička vrijednost književnog djela i njegova idealna cijena. Stoga Nedić ima potpuno pravo, kad kritiku smatra kao umjetnost i od kritičara zahtijeva da je i sam umjetnik i, koliko je moguće, psiholog. I, doista, kad je kritičar pročitao djelo koje ima da prouči, i od njega dobio konačnu impresiju, on tad mora da izvede analizu psiholoških i literarnih stihija, iz kojih je ta impresija sastavljena, i to je upravo ono u čem treba da se pokaže kritičareva vještina. Samo pravi kritičar moći će da izdvoji i razabere u književnom organizmu onu sitnicu koja kvari ili krnji ukupni efekat, ili onu glavnu osobinu koja daje naročitu draž ili naročitu vrijednost cjelini. To je ono što se kaže estetička analiza umjetničkog djela.

Nego, kao što nije dovoljno za poznavanje pojedinih ljudi, da smo ih vidjeli i s njima govorili, tako isto, da bismo skroz i skroz upoznali jedno književno djelo, potrebno je da se obazremo na njegovu genezu, da proučimo umne i moralne prilike u kojima je ono poniklo, da utvrdimo njegove odnose s ostalim djelima istoga roda. Sva su ta raznovrsna istraživanja potrebna, ako smo radi da književno djelo uočimo u njegovoj pravoj svjetlosti. Pošto je ono rezultat dvaju glavnih činilaca, tj. spoljašnjeg života i piščeve duše, mi ne možemo da ga potpuno shvatimo, ako se poblize ne obazremo ne samo na biografiju, nego i na fiziološku (ili eventualno patološku) psihologiju njegova tvorca. Što se ponekad ti odnosi udešavaju umjetnim načinom i kudikamo natežu, to ništa ne znači za suštinu stvari, kao što ništa ne znače ni one književne pojave, koje se svojom genijalnošću otimlju struji svoga vremena i utjecaju svoje sredine. Po pravilu su ta struja i taj utjecaj tako jaki, da im ljudi mučno mogu da odole;

a ako ima pisaca čija je djela teže dovesti u vezu s njihovom privatnom ličnošću, ipak, ako su djela tih pisaca iole originalna, *lična*, a ono će se u njima uvijek naći nešto, što ih neposredno vezuje za ličnost njihovih pisaca i što kritičar treba da pronagje, a to i jeste upravo ona *faculté maîtresse* o kojoj govori Taine.

Razlika, dakle, koju je Nedić htio da učini izmegju čovjeka koji je *iza knjige* (i na kojega se, tobože, ne bi trebalo osvrutati) i čovjeka koji je *u knjizi* (i kojega treba jedino proučavati) nema, rekao bih, mnogo smisla, pošto se u većini slučajeva ta dva čovjeka ne mogu izdvojiti. To je Nedić, u ostalom, indirektno i sam priznao, kad je kritičara uporedio sa umjetnikom slikarem, koji vješto ispiše lik kakva čovjeka, tako da izgleda kao da je s likom prenio na platno i dušu njegovu. A šta je drugo pravi kritičar, nego slikar koji ujedno sa spoljašnjim crtama naslikane osobe treba da sazda i izraz njezine duše? Sad, kako da se to postigne, ako se svestrano i izbliže ne prouči čovjek koji se hoće da naslika? Potreba tog intimnog odnosa izmegju slikara i njegova modela i jeste uzrok što neki portreti sami sobom vrijede koliko i čitave biografije, te bi se za njih moglo kazati da su to naslikani životopisi.

Ne da se prema tome pojmiti kako je Nedić, čovjek rijetke umne bistrine i dobar logičar, mogao osjećati potrebu dvojakog postupka u proučavanju književnih individua i književnih perioda; jer kao što su pojedina djela nuždan produkt spoljašnjeg života i pišćeve duše, tako je isto i ukupna književnost jednoga doba rezultat stvarnih prilika i općeg saznanja dotičnog vremena; i kao što nam ništa ne može da objasni dušu jednoga čovjeka, kao njegovo djelo i, obratno, ona ovo, tako ni za moralni život jednoga doba ništa nije tako

značajno kao književnost koja je u to doba postala. Pa kad su jedni uzroci, a jedni rezultati, otkuda i s kojega razloga da ih sa dvojakog gledišta prosugnjujemo i da na njih primjenjujemo dvojako mjerilo?

Ovu Nedićevu fiksnu ideju, koju on, u ostalom, nije uspio da tvrdim razlozima obrani, treba tim većma žaliti, što je on u potonjim svojim studijama o srpskim piscima smišljeno zanemario biografsku stranu, koja bi u mnogom pogledu njegove studije upotpunila, a možda u gdjekojem slučaju kritičara i do drugih rezultata dovela. Ovako su njegove „studije“ morale na silu ispasti ne samo sakate, nego, što je mnogo gore, u većini slučajeva neosnovane. To je bila posljedica proizvoljnosti i nenaučnosti njegove teorije, za koju on nije mogao naći opravdanja, već ako u starom: „tako hoću, jer mi je tako drago“.

III.

Pa ipak je ovaj literarni samovoljac imao jednu osobinu koja ga je, među našim književnim sudijama, činila jedinstvenim, a to je bila njegova literarna iskrenost, njegova srčanost u izricanju ličnih uvjerenja. Ta mu je vrlina, razumije se, pribavljala mnogo neprijatelja, ali ga je mnogima činila i simpatičnim. Jedan od karaktera modernog čovjeka i modernog društva, to je jamačno pretvaranje, kojega ne mogu da se otresu čak ni najbolji pisci. Književnik od talenta koji se danas osmijeli, te i glasno izreče ono što se oko njega tek bojažljivo šapuće, mora, prema tome, da mnoge zbuni i uskomeša,

ali ujedno mora i da mnogima progovori iz duše. Knjige jednoga Ibsena i jednoga Tolstoja nijesu, možda, toliko uspjele radi novih ideja koje su u njima sadržane, koliko radi smjelog i bezobzirnog načina, kojim su ih ti pisci izrazili.

O tome kako će se njegovo mišljenje primiti u publici, Nedić nije vodio osobite brige. Kad se uzme da je njegovo mišljenje bilo uvijek odrješito, kategorično, ekstremno, lako je pojmiti kako je on ponekad mogao da krivo učini čak i piscima koje je inače volio. Ako se izuzme možda Gjura Jakšić, nema valjda u cijeloj srpskoj književnosti pisca koji mu je tako simpatičan bio, kao Ljubomir Nenadović; njemu je Nedić u *Srpskom Pregledu* namijenio posmrtnu riječ, koja je prožeta bila najvećom ljubavlju i priznanjem. No, kad se taj posmrtni zanos staložio, i kad je po tom kritičar imao da o Nenadovićevu književnom radu progovori kao teoretičar, dobili smo o Čika Ljubi takovu ocjenu, s kojom će se nepristrana kritika teško do kraja složiti. Čovjek ekstremnih pogleda, Nedić je ekstreman bio i u svojim kritičkim dedukcijama.

Sjećam se iz vremena *Srpskog Pregleda* jednog njegovog pisma, kojemu daje povoda jedan moj prigodni članak o knjizi *Protiv Parlamentarizma* od čuvenog italijanskog sociologa i publiciste Sighela. Prikazujući tu knjigu i govoreći, uzgred, o općoj dekadenciji parlamentarizma na evropskom kontinentu, ja se, u svojim tužbama na umnu mediokraciju koja carstvuje u današnjem demokratskom društvu, bijah malko i suviše zanio. Spominjući neke prosvijećene oligarhijske društvene uredbe, koje nam je zabilježila istorija, ja se u neku ruku požalih što ih je danas u Evropi nestalo sasvim, i završih svoj članak riječima onog duhovitog

Francuza iz vremena kralja Luja Filipa, koji govoraše da se on, ako je do toga, voli udvarati gospodinu Guizotu (umnome ministru) no svome berberinu (suverenom biraču). Članak se taj veoma dopade Nediću, ali urednik *Srpskog Pregleda* ne mogaše opet da odobri moje *niansovano*, koliko je moguće obazrivo pisanje. „Ja bih to — reče — bio *mного oštrije* kazao. Trebalo je reći da je parlamentarni sistem bankrotirao. A u stvari, verujte mi, tako i jeste, a drukče nije moglo ni biti. Vladavina gomile nije nigde imala uspeha. Što je god u svetu vredna i čestita stvoreno, sve je to delo osamljenih genija ili pametnih oligarhija. Carlyle je imao sasvim pravo, kad je slavio junake (vogje) čovečanstva; samo što te junake ne valja tražiti megju današnjim parlamentarcima“.

Ovo je mjesto veoma značajno ne samo kao *specimen* Nedićeva radikalnog temperamenta, koji ne voli polusjene, ni kritičarsku diplomaciju, već i kao dokaz njegova aristokratskog stanovišta u politici, koje je on, inače, naglasio u više mahova. Karakteristično je u *navedenom* pasusu i ono Nedićevo pozivanje na Carlyla, tog genijalnog umnog despota, koji kao da je, uz Doktora Johnsona, uživao njegovu osobitu simpatiju.

Nego — što je doista čudnovato — pokraj sve svoje naklonosti k ovim umnim osobenjacija, Ljubomir Nedić nije, po svojoj prirodi, bio ono što se kaže jedan *filozofski duh*. U jednoj krasnoj posmrtnoj studiji, što je kritičaru posvetio njegov bliski poznavalac i kolega na biogradskoj Velikoj Školi, g. Slobodan Jovanović*), istaknuta je karakteristična prilika što u Nedićevim spisima, pokraj tolikih ideja književnih i

*) Vidi: *Srpski Književni Glasnik*, br. 40 od 16 sept. 1902.

političkih, nema ni jedne opservacije šire filozofske sadržine, koja bi se ticala čovjeka i njegova unutrašnjeg života. Ova praznina mora, u istini, da čitaoca iznenadi, i nju je kod jednog pisca koji je živio povučen i, uz to, bio profesor psihologije, mučno objasniti. G. Jovanović tu ravnodušnost Nedićevu prema pitanjima koja danas najviše svijet zanimaju, tumači time što je Nedić bio filozof po obrazovanju, ali ne i po temperamentu. Ovo će mišljenje, po svoj prilici, biti ispravno. Kod svega svojeg u pravom smislu stojičkog snošenja ljudske bijede i svojih rognjenih bolova, ovaj čovjek nije bio *moralist* u modernom, humanom značenju ove riječi. Proučavanje unutrašnje psihe i tužnih kontradikcija čovječjeg života, kao da za njega ne imagjaše osobita, pa čak ni *diletanskog* interesa. Kad smo pročitali njegove spise, mi se divimo piščevu ukusu i njegovoj dialektici, ali se naš konačni sud o njemu svodi na ovo: Nedić poznaje izvjestan broj estetičkih pravila i ima pred očima nekoliko izvrsnih uglednika, ali on nema nikakve lične filozofije; ili bolje, taj čovjek ne poznaje općih ideja, ili u njih ne vjeruje; ideologija, to je za njega prazni pojam, od kojega on zazire: *abhorret a vacuo*. Zato se njegova kritika može da zbije u dvije riječi: utisci i estetičke opaske. I nek se ne misli da ovo ističem kao neku cenzuru. Ja ovdje ne pišem književnu satiru, nego crtam književnu siluetu; ja hoću naprosto da o ovom srpskom piscu kažem svoje iskreno mišljenje, taman onako, kao što je to volio da radi i sam Nedić. Ovaj srpski pisac nije, dakle, bio nikakav mislilački duh, a po svoj prilici nije ni mario da to bude. Priroda ga bijaše snabdjela okom, koje niti je svaku stvar razbiralalo, niti je ono, što je razbiralalo, uvijek razbiralalo kako treba. On je često gledao i na jedno

samo oko, naročito onda, kad je pisce proučavao sa prethodno udešenim planom da iz njih izvuče jedan ili drugi smisao. Tako je on u J. Jovanoviću Zmaju uočio prirodu nepjesničku, u Lazi Kostiću neku vrstu literarnog *clown-a* i strastvenog logomana, u Vojislavu Iliću velikog umjetnika i velikog liričara, a u Ljubomiru Nenadoviću prosta nastavljača Dositejevih didaktičkih tradicija u srpskoj književnosti.

U samoj stvari, Nedić je spadao u pisce, koji su kadri da misle i da rađe samo u pravcu svojih osjećanja; težnje svojega temperamenta oni pretvaraju u pravila, i prema tim pravilima sude o ljudima i o ljudskim djelima. No, ako je glavni smjer kritike nastojati da ljude *shvata*, pa tek onda da im udara cijenu, jasno je da ne može biti dobar kritičar čovjek koji, proučavajući drugoga, ne može da zaboravi sama sebe. Emil Faguet veli na jednom mjestu da je kritika „*un don de vivre d'une infinité de vies étrangères, quelquefois d'une manière plus pleine et plus intense que ceux qui les ont vecues*“. To je istina. Kritičar će toliko bolji biti, koliko bude u stanju da se većma uživi u psihologiju svoga predmeta. Ali je uz tu kritičarsku pronicavost potrebno i nešto drugo. Kritičar treba da se čuva dogmatičkih presugjivanja, a ujedno i prenagljenih, nestaloženih impresija, pa da se direktno okomi na djelo koje proučava; na djelo i izvore njegova života. Ko hoće da dobro vidi, treba da se drži toga principa; ali nije dosta *dobro vidjeti*, treba jošte i *odvažno suditi*, treba imati kuraž svoga mišljenja u svakom pravcu i u svakoj prilici. Prva je vrlina, kao što vidjesmo, Nediću nedostajala; ali ga je druga krasila u najvećoj mjeri. On je bio plemeniti borac za književni moral i za ono što je smatrao za estetičku istinu. To mu treba priznati i upisati u veliku zaslugu.

IV.

Što se u glavnom protiv Nedićeve kritike moglo iznijeti *načelno*, to sam, mislim, kazao u dole napisanim stranicama. Ali njegovo književno djelo nije opet zato bez vrijednosti, niti je ono u srpskoj književnosti prošlo bez utjecaja. Ma koliko se on nećkao da književnost proučava u odnošaju sa životom i da pisce objašnjava njihovom biografijom (čemu se je, u ostalom, više puta, sjajno iznevjerio), njegova estetička kritika ima opet takovih odlika, koje se ne smiju nipošto da potcijene. Ma koliko se trudili neki Nedićevi posmrtni cenzori da ga prikažu kao književnog sudiju o kome nije trebalo voditi ozbiljna računa*), ja držim opet da je velika nepravda, i uz to golema neblagodarnost, htjeti poricati da je njegov književnički rad bio od velike koristi novijoj srpskoj literaturi. Kaže se: njegova kritika nije bila naučna; čovjek se povodio za teorijama *a priori!* Ostavimo na stranu pojam „kritike naučne“, kojim se danas posve olako razmeće; ali da se iskreno upitamo: zar je kritičarski rad jednog Desanctisa u Italiji, ili jednog Brunetièra u Francuskoj, pokraj sve njihove apriorističke metode, tako besmislen i tako površan, da bi ga trebalo prezreti i ona dva vrsna dialektičara, koji su bili ujedno i umjetnici na peru, proglasiti nezalicama?

*) Kao napr. gosp. D.r Kamenko Subotić, u podlisku *Beogradskih Novina* od 31 jula 1902.

Ljubomiru Nediću, čovjeku probrana ukusa i rijetke obrazovanosti, pripada zasluga što je u srpsku kritiku unio lijepi broj zdravih i prije njega slabo marenih, ako i ne baš originalnih ideja, i što je uvijek isticao princip da kritičar mora da je *i sam* umjetnik kao pisac. Rad Nedićev, naročito onaj što ga je kao književni novinar bio započeo u *Srpskom Pregledu*, trebalo bi da Srbi i dalje nastave, ispravljajući i popunjujući u njemu eventualne mane i nedostatke. Ne priznavati, ili čak bagatelisati taj rad, kao što se danas sa izvjesne strane čini, bila bi stvar glupa i ozbiljnih ljudi nedostojna.

Nedić je, u ostalom, i sam osjećao kako pokret njime započet treba da se proširi i unaprijedi, i kako se ni kritika, ni estetika, ne mogu za svagda prikovati uz ono nekoliko formula, što ih on bijaše istakao u svojim spisima. On je to prijateljima, u privatnom dopisivanju ili u usmenom razgovoru, rado priznavao, vindikujući za se (i to s punim pravom) zaslugu da je on tome pokretu pomogao utirati put i sa toga puta uklanjati nagomilani korov i busenje.

Kad sam ga posljednji put posjetio u stanu mu u Biogradu, čuveni je kritičar bio već onemogao do groba. Zatekoh ga na bolesničkoj postelji, okružena knjigama i novinama. To je bila ona „Matratzengruft“, o kojoj melanhonično priča njegov veliki pobratim u fizičkom stradanju, Henrik Heine. Razumije se već da smo i ovoga puta najviše razgovarali o književnosti i o njenim prilikama i neprilikama u srpskom narodu. Nedić će mi tom prigodom saopćiti neke svoje misli o našim novijim pripovjedačima, i kako je već izradio kritičke studije o nekim starijim: o Ljubiši, o Lazareviću, o Janku Veselinoviću. Reče mi da je sa mnoom saglasan

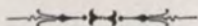
u ocjeni pripovjedaka Ljubišinih, ali da sasvim drukčije misli o Lazi Lazareviću. Ali je ovoga puta Nedić govorio kao čovjek duševno sustao, i koji nema već nikakve nade da će svoje djelo dovršiti.

Govoreći sasvim skromno o svom kritičarskom radu, na samom rastanku, i kao da je naslućivao prijeki sud nekih svojih posmrtnih ocjenjivača, reći će mi od prilike ovo:

— Veliki ikonoklast, strašni Nedić, eto, ostavlja slobodno polje mlagjima, te se povlači u carstvo mraka. Ali ti mlagji ljudi treba da proučavanju svojih predšasnika pristupe ozbiljno, tj. sa mnogo blagodarnosti i mnogo pieteta. Najprije treba da ih dobro shvate i da im odadu zasluženo priznanje, pa tek onda da ih kritikuju. Tako smo radili mi, stariji, i to nam je jedino dalo pravo da o ranijim trudbenicima, kao zreli ljudi, kažemo iskreno svoje mišljenje.

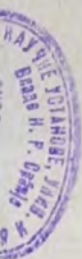
To je bila zadnja Nedićeva poruka mladim veličinama, koje ga danas mrtva proglašuju nezalicom; što se njega tiče, on je mogao mirno sklopiti svoje zamorene oči i s Horacijem pouzdano za sebe kazati: *non omnis moriar.*

(„Ljetopis Matice Srpske“ 1903).

Natko Nodilo

(In memoriam)

Čovjek i književnik, čiji je gubitak tako živo osjetila inteligencija ove zemlje i kojemu smo voljni da ovdje ocrtamo strogu i simpatičnu fizionomiju, spadao je takogje u kolo onih pisaca o kojima se u javnosti mnogo više govori, nego li se u istini poznaju. Široj je publici Nodilo bio gotovo nepoznat; on ne bijaše, u vulgarnom smislu riječi, nikad popularan, a to mu služi samo na čast. Izmegju čuvenosti i popularnosti, razlika je ogromna. Shakespearovi su *Soneti*, primjera radi, u svijetu čuveni, ali popularni ne bjehu nikada, čak ni u samoj Engleskoj. Da bi izvjestan pisac ušao u volju i postao ljubimac širih krugova, on treba da se odlikuje onim istim svojstvima lake dopadljivosti, kojima se publici udvaraju neki popularni muzičari, i koja su u slikarstvu, primjera radi, iznijela na glas živopise Defreggerove. Ta su svojstva Nodilu, pokraj svega njegovog načelnog demokratizma, nedostajala sasvim; njegova je misao imala druge ambicije; ona je plemeniti gizd pretpostavljala vulgarnoj razbarušenosti, i stoga je mnogo podesnija bila da se dopadne eliti, nego li svjetini. Od njegova književnog rada, prema tome, slabo će što prijeći u nasljedstvo šire publike; ali će ovaj daroviti pisac zato ostati u prijatnoj i trajnoj

uspomeni ljudi izbranih, ljudi koji vole intelektualne probirače i gajitelje duševne euritmije.

Započevši svoju karijeru kao srednjoškolski profesor i politički novinar (1862 god.), Nodilo je u životu svom prošao kroza sve časti univerzitetske nastave i akademskih dostojanstva, uzimajući učešća u svima nagradama što ih javni život može da dâ umnome radniku; ali je on, s druge strane, bio i ostao ravnodušan prema onoj vrsti jeftine slave, koja se lako stječe, ali još lakše gubi, ugagjajući vulgarnim strastima i meta-nišući pred gomilama.

* * *

Kao javni poslenik javlja se Nodilo već oko zaranaka ustavne ere u ovoj državi. On se stazom života upućuje kao nastavnik, ali ga politika ubrzo privlači k sebi i mladi suplenat zadarske gimnazije zamjenjuje skoro profesorsku katedru uredničkim stolom i stupa na čelo istom pokrenutog organa narodne stranke: *Il Nazionale*.

Nacionalni pokret u Dalmaciji vodio se, kao što je poznato, pod lozinkom sjedinjenja s Hrvatskom, za koje su svoje sile zalagali najugledniji Srbi (Ljubiša, Petranović, Sundečić itd.) podjednako kao i Hrvati. Po priznanju još živih veterana one znamenite vojne, koji su se s Nodilom rame uz rame za narodnu stvar borili, novinarska akcija Nodilova bila je od neprocjenjive koristi za razvijanje narodne svijesti u Dalmaciji. Kao urednik prvog *narodnog* lista (tada još pretežito na jeziku italijanskom), on je najviše doprinio da se nacionalna borba u ovoj zemlji zapodjene na zdravim osnovima i krepko povede cilju. Kasnije, kad je narodna stranka počela da skreće sa utrvenog puta i da,

u neku ruku, napušta liberalno stajalište utvrđeno u izvornom programu, Nodilo sigje sa uredničke stolice i zauze ponovo svoje mjesto u javnoj nastavi. Kao profesor istorije na zadarskoj gimnaziji, on je, radi svoje svestrane i briljantne spreme i svoga slobodnog umovanja, bio pravi ljubimac svojih gjaka, od kojih su se neki kasnije u javnom životu proslavili, kao napr. Sava Bjelanović i doskorašnji predsjednik ministarskog savjeta u Crnoj Gori, Dr. Lazar Tomanović. Ali Nodilo nije bio samo vrijedan nastavnik; on je, uz to, bio i vrstan, svestrano obrazovan književnik, koji je u „Programu“ zadarske gimnazije, perom u ruci, svoje gjake učio kako treba misliti i svoje misli iskazivati*). Ako poštujem Nodila — napisaće o njemu Sava Bjelanović kao zreo čovjek i urednik *Srpskog Lista* — ako poštujem Nodila kao čovjeka koji me je učio kako treba misliti i osjećati, i koji se na našem nebu blista poput skromne, ali zato ne manje jasne zvijezde, ja ga poštujem još većma radi neporočnosti njegova karaktera, radi plemenitog mu rodoljublja i u nas već toliko rijetke iskrenosti i pitomosti u narodnosnim raspravama“.

Docnije, učenici Nodilovi na zagrebačkoj univerzi imali su još bolju priliku da se dive „velikoj toleranciji i prostranom znanju“ ovoga čovjeka „u kom se bješe spojila dobrota i skromnost, estetika i sloboda“ (Dr. L. Vojnović). Njegova predavanja iz opće istorije djelovala su tako sugestivno na njegove gjake, da su se oni od svoga profesora odvajali zadivljeni i ispunjeni istinskim oduševljenjem. Jedan od tih gjaka, danas i sam prilježan radnik na domaćoj historiografiji, Dr. Ferdo Šišić,

*) U «Programu» je Nodilo objavio prve plodove svojih studija iz preistorijske arheologije i historiografije, a pod natpisom: *L' uomo primitivo, Babilonesi e Assiri*, itd.

opisuje ovako u *Savremeniku* svoje impresije sa tih Nodilovih lekcija:

„Predavanja su njegova imala nešto čarobno u sebi. On je umio prikazati onaj drevni egipatsko-asirski svijet, kao i grčki prije perzijskih ratova, ili rimsku republiku, pa doba seobe naroda i krvavim mačem stvorene državne tvorevine plavih Germana, pa po nas toliko važne početke Islama i njegove kulture, a tako isto i razloge francuske revolucije. On je sve to umio prikazati tolikom bistrinom, jezgrovitošću i otmenošću, da smo ne jednom naprosto zastali s običajnim gjačkim bilježenjem, te se sasvim podali rijetkom duševnom užitku, koji će nama svima ostati nezaboravan. Nijesi znao na što bi više pazio, da li na sam prekrasni način prikazivanja ove ili one zgođe, da li na onaj muzikalni romon jezika hrvatskoga, koji mu je tako ugodno i lako izlazio iz ustiju u biranim riječima i u divotnom slogu, a sve to u nekom upravo nama neobično savršenom skladu. Ko nije Nodila predavača slušao, taj teško da sebi može i samo zamisliti elegantnost, gipkoću i čarobnost našega jezika“.

I dalje:

„Da je ovakovo predavanje snažno djelovalo na nas, mislim da će mi svako potvrditi. Ono je bilo posve originalno, njegovo, tako da nam ga nikakova knjiga, ma bila još i kako vrijedna i priznata u nauci, nije mogla ne samo da zamijeni, nego ni dopuni. Ma čitao ti što si htio i mogao, vazda si osjetio, da to nije ono isto, ma da je ova ili ona knjiga o istom predmetu govorila. Onda nijesam mogao te pojave shvatiti, ali danas znam da je to bio zreo i sladak plod njegove

rijetke inteligencije, opširnoga stručnoga znanja i samostalnoga shvaćanja u toj golemoj nauci, u općoj istoriji.

„No i ličnost Natka Nodila bijaše u savršenu skladu sa svim onim, što sam o njemu kao profesoru i naučenjaku kazao. Ljubazan, blag, upravo mio, sastajao se sa svakim, s kim bi dolazio u doticaj. Tu nije bilo ništa neprirodno, ništa vještačko, ništa prisiljeno, što se inače vazda osjeća, pa makar se nastojalo ma kako sakriti. Jasnoća i otvorena muška samostalnost glavne su oznake Natka Nodila. Kad bi ga kogod upitao za ovo ili ono, odgovarao bi vrlo spremno i uvijek rado; ako pak na upit možda nije potpunom sigurnošću znao dati jasna odgovora, on bi to odmah naglasio. Na predavanja dolazio bi vazda s nekim prijaznim smiješkom, koji je izazivao u nas gjaka iskrenu privrženost spram njega, koja bi nas tako ugodno raspoložila na one riječi, šta bi čas docnije zaromonile s katedre“.

Po duševni sklop i mentalitet Natka Nodila ove su uspomene njegovih nekadašnjih gjaka od osobite važnosti. One su naročito karakteristične za gentlemenki sklop Nodilove ličnosti i, u opće, za krasnu euritmiju njegove duše. U današnjim megjusobnim odnosima naših javnih ljudi, naročito pri raspravljanju u javnoj štampi, kao da je u nas Srba i Hrvata uginula sasvim ona lijepa tradicija, po kojoj se u polemici, a i inače u javnim diskusijama, mnogo polagalo na formu, na njegovanje stila i književnoga oblika. Znači li to, u opće, da su današnji pisci podivljali, ili da je u čitalačke publike osurovio ukus, ponestalo onih intelektualnih potreba i navika, o kojima je književnik, osobito novinar, dužan da vodi računa? To je mučno izreći.

Svakojako, sudeći po faktima, reklo bi se da je današnjoj publici najvećma do toga, da su joj novine načičkane sitnim dogagajima iz pokrajinskog političkog cirkusa, i da su im članci prilično zapapreni stranačkom polemikom. Posljedica je tome, da se štampana riječ u nas sve to većma udaljuje od nekadašnjeg literarnog oblika i postaje s dana u dan sve to surovija.

Kako li je to sasvim drukčije bilo kod Natka Nodila, kao političkog novinara! Smisao za lijepu formu, to osnovno obilježje romanskih majstora, bijaše jako razvijen u ovog njihovog gjaka sa istočne obale Jadrana. Listajući prve godišnjake dvojezičnog *Nazionale* i čitajući u njemu neke Nodilove sastave, izgledao mi je očevidan mar i staranje oko jezika i stila, ma da mu naška fraza ovdje-ondje još prilično hramlje. Na svaki način, vidi se jasno da je urednik svaku riječ na tanke terazije mjerio i da je savjesno bdio nad svakim potezom svojega pera. Imajući na umu estetički temperamenat i veliku naučnu spremu ovog novinara od elite, svak mora uvidjeti kako u ovom slučaju Nodilov prijelaz sa uredništva *Narodnog Lista* na katedru svenaučišta zagrebačkog ne bijaše nikakav skok; to je bila prosta etapa u djelovanju čovjeka koji je i ovdje i ondje nazirao samo zgodan položaj, izvrsnu priliku da korisno primijeni eminentne osobine svoga plemenitog uma i ono što je smatrao za „strogu dužnost slobodna čovjeka i gragjanina“.

* * *

Te vanredne odlike duha i karaktera Nodilova zapazilo je oštro oko hrvatskog istorika Franje Račkoga, koji se poduhvati da mladog primorskog profesora iznese

na katedru istorije istom osnovanog zagrebačkog universiteta. Tu je naš zemljak tek mogao da dâ punu mjeru svoje duševne agilnosti i svoje naučničke spreme. Što je Natko Nodilo bio kroz mal te ne trideset godina učiteljavanja svoga, to znaju najbolje njegovi učenici i oni rijetki šireg obrazovanja ljudi u našem narodu, koji prate rad i čitaju izdanja Jugoslavenske Akademije. Ovaj eminentni čovjek nije, na tom istaknutom položaju, imao velikih gesta. Odan svojoj omiljenoj struci, radio je kao pravi naučnik, ne hajući za hvalu i odobravanje množine. Osamljen sa svojim pogledima, on je za najžešćeg srpsko-hrvatskog narodnog trvenja nastojao uvijek da megju zavagjenu omladinu proturuje ideju narodnog jedinstva i bratske sloge. „Uvjeren da plima i osjeka ravnaju tako morskim dubinama, kako i narodnim gomilama — veli u jednom *essay*-u o Nodilu prof. Janko Koharić — čekao je strpljivo da dogje čas onim idejama, onim načelima, za koja se borio, i rad kojih se bijaše boja ostavio“.

I taj čas napokon dogje. God. 1897 ujedinjena hrvatska i srpska omladina izdade *Narodnu misao*, ističući megju svojim političko-narodnim postulatima ono za čim je duša Nodilova odvajkada čeznula. Jedinstvo Srba i Hrvata bješe, zbilja, kamen temeljac njegove politike. Na upit omladine, šta li on misli o novoj orijentaciji, Nodilo će potpuno odobriti preokret u mlagjoj generaciji i kazati energično: „Vi, naraštaji bolji od starijega, spor eto rješavate plemenitim nadahnućem vreloga srca. Mimo sićušne povode prepirci i svagji, pregoste da gojite ljuhav megjusobnu, a baš u toj ljubavi i leži cijelo rješenje“. Srbe i Hrvate, po njegovu shvatanju, može da dijeli samo vjera ili jalova utakmica oko umišljenih hegemonija u prošlosti. „No

ako vjera ima da dijeli — zaključuje Nodilo — onda to ravnalo, negda uobičajeno, za današnje narode ne važi. Čini li se dioba zbog istorijske prošlosti, onda bi Hrvate i Srbe trebalo mekanom rukom i dužnim poštovanjem spratiti u muzej starinâ, na tihi i vječni počitak“.

Ako je omladina, svojim apelom na stariju generaciju, od ove tražila sankciju za svoje ideje i za svoj rad, treba priznati da ona tu sankciju nije mogla čuti iz usta dostojnijih i kompetentnijih da je izreku. Jedno od Nodilovih omiljenih načela, i koje mu je često na usta naviralo, bješe načelo da je nauka pozvana ne samo da osvjetljuje putove života, već da postojano stoji u njegovoj službi. On je, prema tome, bio odlučno protivan zastarjelom pogledu da se znanost ima da ograguje od života, i u društvenom radu, na neki način, djeluje za sebe; on je, naprotiv, imao ambiciju da svojim vršnjacima i svojim sunarodnicima bude i praktično od koristi. S toga se u zgodnom času nije ograničio na to, da svojim autoritetom podupre novu unitarnu struju u hrvatskoj i srpskoj omladini, nego je od toga časa i sam počeo da uzimlje življega učesća u javnom radu, primivši se predsjedništva društva hrvatskih književnika. Ostalo svoje vrijeme dijelio je izmegju univerze i akademije. „Na univerzi otvarao je učenicima svojim daleke vidike u povijest svjetsku; tumačio zapad klasičnog svijeta i kaos varvarskog; u akademiji ronio je u dubine mitološke, uskršavajući Slovenima prastaro vjervanje ili izdajući povjesne spomenike zemlje Dalmacije, zavičaja svoga. Znamo i za glas njegov o postanku papinske svjetovne vlasti; taj je glas odjeknuo uporedo s glasom Strossmayerovim na vatikanskom koncilu; ali

iz rektorskog njegovog govora na univerzi progovara opet zato kršćanin, koji tumači svojim slušaocima kako „kršćanski narodi boluju, ali ne umiru“. Nodilo bijaše liberal, al' od onih što, vjerujući u Boga, ne hvastaju se svakom prilikom da su im poznati „putevi božjeg promisla“. Liberalizam njegov počivao je na „onoj čvrstoj stijeni, na kojoj je jedino moguć ljudski napredak, na granitnoj stijeni Slobode“; a mi dodajemo i — Istine *).

Još 1878 god. izdade Nodilo svoje prvo opširnije historijsko djelo: *Postanje svjetovne papinske vlasti, ili pedeset godina talijanske istorije (724—774)*. U tom djelu svom, koje je izragjeno sasvim samostalno i po neposrednim izvorima, pokazao je pisac u jezgri sve one tragalačke i književničke odlike, koje će u daljem radu još bolje naglasiti. Treba se upravo diviti kako je Nodilo u tom prvenčetu svom znao da se snagje u lavirintu suhoparnih kronika iz varvarskog doba, te da ih oživi i upotrebi i za svoju tezu. A teza mu je, kao što je poznato, bila da pobije sa klerikalne strane često isticanu legitimnost postanja papinske, t. zv. „svjetovne vlasti“, u čemu je pisac baš sjajno uspio, došavši do zaključka da u historijskim izvorima nema traga „suhom zlatu legitimnosti“, već da je papinska država postala „djelovanjem posve razvratnim“. Nodilo se u svome traganju ograničio na objektivno proučavanje ove doista zamršene tačke svjetske istorije, napustivši sasvim pitanje: da li je u opće potrebita glavaru katoličke crkve svjetovna vlast i onaj komad italijanske zemlje, što ga „vatikanski sužanj“ i danas uporno svojata. Ali se, pri čitanju njegove knjige, čovjek ne može opet da

*) Janko Koharić u *essay-u* «N. Nodilo», Spljet 1901.

otme osjećanju kao da je pisac, opominjući se tobožnjeg Kostantinovog poklona papi Silvestru, morao više puta s talijanskim pjesnikom uzdahnuti :

«Ahi Costantin, di quanto mal fu madre
Non la tua conversion, ma quella dote
Che da te prese il primo ricco padre!»

(Inferno, XIX).

Rijetke osobine Natka Nodila kao historiografa i stiliste zasjale su u punoj mjeri naročito u njegovoj velikoj historijskoj anketi o uzrocima propasti rimskoga carstva. U prvom dijelu svojih magistralnih studija o tome predmetu, koje obuhvataju tri debela sveska*), iznio je pisac uzroke smrtnog trzanja zapadne rimske države koja izdiše, tako reći, od staračke klonulosti. U drugom dijelu crta nam pisac samu historiju pada omatorelog rimskog zapadnog carstva, pojave novih naroda i njihovo razorno djelo. Treća sveska pokazuje postupno prodiranje Varvara na istok i zapad, u Galiju, u Italiju i na Balkan. Pisac nas za ruku vodi kroz prostrano carstvo, koje se na istoku raspada u truloj začmalosti, a na zapadu uginje pod udarcima varvarskih naroda. Varvari, dugo vremena najamnici Rima, postaju

*) «Historija srednjeg vijeka za narod hrvatski i srpski». Od ovog znamenitog djela izišla su svega tri sveska : god. 1898 «Rimski svijet na domaku propasti i varvari»; god. 1900 «Vizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana (476—565)»; god. 1905 «Varvarstvo otima mah nad Vizantijom do smrti cara Heraklija (566—641)». Osim ovog najomašnjeg djela svog, izdao je Nodilo stare dubrovačke anale: «Annales Ragusini Nicolai de Ragnina» (1883) i «Chronica Ragusina Junii Restii» (1893), te u «Radu» Jugoslavenske Akademije opsežnu svoju originalnu radnju «Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi narodnih pjesama i govora narodnog» (1888).

najzad njegovi grobari. Prema prilikama i prema ćudi pojedinih imperatora, Rim se protiv svojih neprijatelja služi ćas silom, a ćas lukavstvom; on ih pljaćka, desetkuje, odvodi u ropstvo i baca u ćeljusti divljoj zvjeradi; ali ih ujedno podmićuje novcem, unajmljuje kao vojnike, ući pitomosti i snabdijeva oružjem. I ta se opasna igra nastavlja sve dotle, dok se pritajeno zvijere ne osili i svog zlosretnog krotitelja ne rastrgne šapama. Književni istorićar koji u budućnosti bude voljan da se osvrne na psihićke utjecaje, koji ovog našeg pisca odvedoše tragom rimske istorije, moraće u prvom redu da se sjeti grada Spljeta i njegovih velićanstvenih starina, koje su nesumnjivo morale snažno djelovati na uobrazilju Natka Nodila, kao gimnazijskog gjaka. U gradu Dioklecijanovu morao je misaoni mladićak osjetiti svu važnost istorijskog momenta i sav zamašaj ćovjeka, koji bijaše shvatio tragiku udesa i rimsku imperiju uputio ka velikom prelomu, kojim je u istoriji obilježena epoha, ili bolje primicanje epohe, kojoj će potonji istorićar Nodilo posvetiti svoje pero.

„Rimski svijet na domaku propasti i Varvari“, rušitelji toga svijeta, to je dakle bilo polje na kom je najvoljnije radio povjesničar iz Dioklecijanova grada. U trima sveskama, u kojima je svoja proućavanja izdao, razasuti su tamo-amoo, a! opet zato divno megju sobom vezani, razni prizori varvarskih upada i rimskih slaboća. Iz svega toga naslikao je pisac živu i veoma složenuu tragediju, koja je dugo trajala, ćije se peripetije odićraše na toliko strana i u kojoj su glavne uloge igrali smalaksali gospodari svijeta i njihove pokvarene slugue, lukave vogje osiljenih Varvara; tragedija koja se najzad raspleće neminovnom propaćću prepolovljene i iznemogle rimske imperije.

Ovo je djelo Nodilovo izvjesnom prilikom jedan anonimni kritičar u Zagrebačkom *Savremeniku* nazvao kompilacijom. Mi ne znamo, doduše, koje djelo antičke istorije nije danas — nakon toliko rešetanja i u koliko se dogagjajâ tiče — više ili manje vješta kompilacija. Priznaće nam se, megjutim, da jedna istorijska radnja za koju je pisac samostalno revidirao izvore, a nekoje sasvim s nova ispitao, došavši u svome traganju do sasvim novih rezultata, ne može da ima ono isto prezrivo značenje koje se u velikim literaturama obično vezuje za riječ „kompilacija“. Mi držimo, štaviše, da je Nodilo, u doba kad je istoriju trebalo u mnogom pogledu iz osnova prečinjati, zauzeo vidno mjesto megju pronicavim tragaocima i vještima obnavljačima antičke istorije. On je nesumnjivo imao osnovno svojstvo dobra istoričara: oštar i širok pogled koji je sposoban da u prošlosti zapazi svaku važnu pojedinost i da u širokom vidokrugu obuhvati cjelinu. On je potvrdu za svoja nagaganja tražio u pouzdanim dokumentima, koje je zapitkivao obazrivo, a upotrebljavao vrlo smotreno. Fakta koja je on na taj način utvrgjivao, davala su mu — znalački grupisana i dovedena u svezu sa svojim uzrocima — podlogu za sasvim novo tumačenje nekih pojava o kojima je dugo vremena megju istoričarima vladalo mišljenje, u neku ruku, tradicionalno. Primjera radi, nje-mački historiografi naziru gotovo listom uzrok propasti rimske imperije u društvenoj korupciji koju je, tobože, trebalo liječiti „svježom germanskom krvlju“. Oni, prema tome, upad Varvara prikazuju kao neko spasonosno djelo, udešeno promislom, da bi se pokršteni Zapad izbavio od grčko-latinske pokvarenosti. Ali Nodilo zabacuje sasvim to proizvoljno tumačenje jednog dosta složenog istorijskog problema, i tragajući dublje i sve-

stranije, nalazi uzroke rimskoj propasti, izmeđju ostaloga, u opadanju stanovništva ogromnog carstva, u poremećenim državnim financijama, u latifundijama i — naročito — u rgjavoju organizaciji rimske vojske i u novačenju najmljenih Varvara. Na taj je način ovome spiscu naše krvi pošlo za rukom da razboritom indukcijom riješi, ili bar k novom rješenju uputi, jedno zapleteno pitanje na kojemu su raznom srećom svoje snage kušali raniji historiografi drevnog Rima, od Montesquieua i Gibbona do Micheleta i Ferrera.

* * *

Iz ovog hitnog pregleda Nodilova umnog sklopa, mogao je čitalac da uvidi koje su bile glavne ideje, što su ga u životu rukovodile, i u čem je bila suština njegove doktrine. Da bismo u tom pogledu još bolje osvijetlili piščevu fizionomiju, dodaćemo ovdje još nekoliko značajnih poteza uzetih iz raznih Nodilovih spisa, naročito iz njegovih „eseja“ objavljenih u *Savremeniku*.

Ako svi znaci ne varaju, Nodilo je bio daleko od toga da bi s današnjim ultra-demokratama dijelio naivnu vjeru u neograničeni napredak nauke. Šta više, on je morao dvoumiti čak i o utjecaju nauke u opće na šire društvene stihije. Razvikana nauka XIX i XX vijeka, kojom se neki njezini predstavnici toliko hvastaju, nije jošte uspjela da nam objasni tajnu o začetku života, o t. zv. „prvoj celuli“, a život je najpreča stvar za čovječanstvo, upravo objekat njegove filozofije. S toga je on s jednakim nepovjerenjem predusretao i kosmogonijske teorije Ernesta Haeckela „proroka doslije nedokazanog monizma“, i Nietzscheove ispade protiv hrišćanske prosvjete i hrišćanskog morala. Po njegovu

shvatanju, moderna civilizacija počiva u glavnom „na etičkom osjećaju, kojim je kršćanska misao svijet obdarila i obogatila“. Zato se u socijalnom radu ne smije da trpi ni robovanje, prema nauci sjevernog proroka Zarathustre, ni amoralnost, ili čak perverznost, po receptu Oskara Wildea. U opće je Nodilo — sljedbenik platonske filozofije i etičkih tradicija grčko-latinske kulture — zazirao od pretencioznog njemačkog modernizma, a naročito od njemačke metafizike i nasrtljivog njihovog racionalizma. Pod nagomilanim formalizmom njemačke nauke ne mogaše da uoči njemu tako omiljenu „sintezu“. Njegove su simpatije, prema tome, bile mahom za zemlju „espritâ“ i zdrava razuma, za zemlju Francusku. Majstori francuske historiografije, s Montesquieom na čelu, bili su njegovi najmiliji uglednici. Njemačka historijska škola, sa svojom ukočenom pedanterijom i svojom mikroskopskom „dokumentacijom“, nije godila ovome naučniku koji bijaše navikao na široku sintezu i prostrane vidike istoričarâ iz starine i istoričara francuskih. Od njemačkih istorika odvrćaše ga, u ostalom, i njihov historijski determinizam, postojano i uporno naglašavanje da je ono što se u svijetu, odnosno u historiji zbio, bilo neizbježno, po nekom neminovnom udesu. On je, naprotiv, ljudskoj energiji priznao mnogo veću slobodu kretanja; osluškujući glas svoje savjesti i osjećajući potrebu da kao pisac očituje svoje simpatije, ili svoje antipatije, prema predmetu kojim se bavio, on ne mogaše da se izmiri s naukom „gvozdrenoga determinizma“ koji isključuje svaku moralnu ocjenu nad djelima ljudskim.

Kod takog etičkog stajališta, sasvim je prirodno bilo što je ovaj književnik naš, kao posmatrač i lični učesnik u literarnom pokretu svoga naroda, zazirao od

štire formule „l'art pour l'art“ i ustajao svakom prilikom za umjetnost (književnost) na osnovu humanom i nacionalnom. Kao svi oni koji su, u mlađim godinama, svoju književnu žegju gasili na izvorima literatura klasičnih, Nodilo je bio protivan ne samo prekrutom naturalizmu i smišljenoj književnoj erotici, nego i svakom artizmu koji je sam sebi svrha; ali je on, s druge strane, bio uvijek zato da se književniku ne sputava slobodna volja u ime vjere, lažnog morala ili zlo shvaćenoga patriotizma. „Književnik je — reći će on jednom prilikom — kao tvorac sasvim autonoman, ali treba da ga steže dobar ukus“.

I ovdje kroz Nodilova usta progovara duh grčko-latinske euritmije, ono fino osjećanje mjere i zdržanosti, koje se tako rječito ispoljava u stihu čuvenog reditelja književnog ukusa u Francuzâ:

«Qui ne sait se borner ne sut jamais écrire».
(Boileau).

Natko Nodilo čovjek ostaće u pamćenju ljudi koji su ga poznavali, kao jedna živo istaknuta i svijetla ličnost, a tako isto i Natko Nodilo književnik. Čovjek iz prostog naroda, on se svojim porijeklom dičio. Ali za čudo divno! Ovaj je mornarski sin bio snabdjeven utančanim duhom i onom antičkom vedrinom shvatanja, koja je odlikovala savremenike Periklove i Avgustove. Ima ljudi koji su kao pisci i umjetnici izvanredno uglašani, no koji su, naprotiv, u životu pravi geaci. Nodilo je megjutim u privatnom životu pokazivao onu istu prisebnost, onaj isti dekorativni mar i smotrenost, kojim se odlikuju njegovi spisi. S toga je konverzacija s njim bila pravo duševno uživanje. Mišljenja koja je on u razgovoru izricao o ljudima i o dnevnim pitanjima,

uzimala su oblik zaokrugljenosti i neobične tačnosti, a ponekad i otmjene kaustičnosti. Pa i kad je voljan bio da se o nekoga malko „očeše“, držao se uvijek na izvjesnoj visini. U ostalom, kao svi umni skeptičari ili polu-skeptičari, bio je od prirode naklon popustljivosti. U intimnom razgovoru, kad bi se dotakao kakva omiljena predmeta, njegovo bi lice zasjalo, a u očima, punim dobrote, blistao se osmijeh vedre bonhomije.

Čovjek skromnih navika, živio je čedno, zadovoljavajući se time što ga je za sofrom života dopao i najskromniji obrok. Odan kući i porodici, ljubazan suprug a još ljubazniji otac, umro je — kao što se takom vitezu ideala i dolikovalo — mal te ne goli sirak.

U idealnoj imaovini narodâ, najdragocjenije su bogastvo i najdraže blago: sloboda i narodni pregaoci; pregaoci, hoću da kažem, u najširem smislu riječi: pregaoci, na junačkom megdanu, pregaoci po gragjanskim vrlinama, pregaoci po brčnome peru. Srpski i hrvatski narod kojemu, nakon toliko viteškog stradanja, kao da je počela svitati zora vedrijih dana, sahranio je u Nodilu jednu efektivnu vrijednost, jednog pregaoca idealnog.

Narodi koji stradaju za slobodu i znaju da poštuju svoje velikane, daju time najljepši dokaz o svome muževstvu i svome blagorodstvu; oni se time pokazuju dostojni i slobode i onih koji se za nju zalažu.

(„Srpski Književni Glasnik“ 1913).

